

КЫРГЫЗСТАН
ҮЧҮН
ПРОКУРАТУРАНЫ
РЕФОРМАЛООНУН
ИНДЕКСИ

2007-ж. Март

© Юристердин Америкалык Ассоциациясы

Бул басылмадагы түшүндүрмөлөр менен анализ Юристердин Америкалык Ассоциациясынын Укуктун Жогорулугу Программасынын үзүрү болуп саналат, ал анын мазмуну үчүн жекече жоопкерчиликтүү болот. Юристердин Америкалык Ассоциациясын Башкаруучулар кеңеши анын мазмунун рецензиялаган да жок, бекиткен да жок, бул документте айтылган көз караштар ABA/ROLIнин расмий саясатына ылайык келет деп эсептелиши мүмкүн эмес. Ал тургай, бул отчеттун мазмунунун белгилүү бир маселелер боюнча юридикалык консультация катары кароого болбойт; мындай консультация алуу үчүн окурмандар өздөрүнүн юридикалык кеңешчилерине кайрылууга тийиш. Кыргызстандагы Улуу Британиянын Элчилигинин колдоосунун аркасында бул китепчени басып чыгарууга мүмкүнчүлүк ачылды. Бул документте айтылган көз караштар авторлорго таандык болуп, Кыргызстандагы Улуу Британиянын Элчилигинин позициясын сөзсүз түрдө эле чагылдырбайт.

ISBN: 978-1-59031-934-5

Кыргыз Республикасында басылган

Жарыялоо укугу ©2007

Юристердин Америкалык Ассоциациясына таандык
740 15th Street, NW, Washington, DC 20005

Мазмуну

Кириш сөз	i
Резюме	1
Кыргызстан: Жалпы маалымат	4
Укуктук аспект	4
Прокурордук кызмат тарыхы	5
Кызмат өтөө шарттары	7
<i>Негизги талаптар</i>	7
<i>Кызмат ордуна дайындоо жана кызмат өтөө</i>	8
<i>Кесиптик даярдык</i>	8
"Кыргызстан, ПРИ, 2007" долбоору. Анализ	
Факторлордун салыштырмалуу катышынын таблицасы	9
I. Негизги талаптар, кадрларды тандоо жана даярдоо	11
1. Юридикалык билим	11
2. Үзгүлтүксүз окуу жана квалификациясын жогорулатуу	13
3. Тандоо: Ишке кабыл алуу, кызматы боюнча жогорулоо, башка кызмат ордуна которуу	16
4. Кадрларды тандоодогу басмырлоонун жоктугу	18
II. Кесиптик эркиндиктер жана кепилдиктер	20
5. Ой-пикирди эркин билдирүү	20
6. Кесиптик бирикмелерди түзүү эркиндиги	21
7. Тышкы таасир берүүнүн ар кандай формаларынан эркиндик	22
8. Куугунтуктоодон жана коркутуп-үркүтүүдөн коргоо	24
9. Кесиптик кол тийбестик	25
III. Прокуратуранын функциялары	27
10. Дискрециялык ыйгарым укуктар	27
11. Айыпталуучунун укуктары	29
12. Жабырлануучунун укуктары жана аны коргоо	32
13. Күбөнүн укуктары жана аны коргоо	36
14. Коомдук аброй	38
IV. Иштин отчеттуулугу жана айкындуулугу	43
15. Коом алдындагы отчеттуулук	43
16. Ички отчеттуулук	44
17. Кызыкчылыктар кагылыштары	46
18. Кесиптик этика кодекси	47
19. Тартиптик иликтөөлөр	48
V. Жазыктык сот өндүрүшүнүн катышуучулары менен өз ара аракет	50
20. Судьялар менен өз ара аракет	50
21. ИИМ органдары жана башка тергөө органдары менен өз ара аракет	51
22. Айыпталуучунун өкүлдөрү менен өз ара аракет	56
23. Коомчулук/ММК менен өз ара аракет	58

24.	Эл аралык кызматташтык.....	60
VI.	Финансылоо жана материалдык техникалык база.....	63
25.	Бюджеттик акча каражаттары	63
26.	Материалдык-техникалык камсыз кылуу	65
27.	Натыйжалуулук.....	66
28.	Компенсациялар жана жеңилдиктер	69
	Кыскартуулар тизмеси.....	73

Кириш сөз

Прокуратураны реформалоо индекси (ПРИ) Юристтердин Америкалык Ассоциациясынын (АВА) Укуктун Жогорулугу Программасы тарабынан иштелип чыккан жол-жобо болуп саналат. Индекстин негизги милдети өткөөл мамлекеттерде прокуратура реформасын жүргүзүүдө орчундуу мааниге ээ болгон факторлор тобун анализдөө болуп эсептелет. Укуктук жана сот системасын реформалоо боюнча кандай иш чара болсун мурдагыга караганда кыйла чоң коомдук ой-пикир жаратып жаткан азыркы мезгилде ПРИ өз убагындагы эң орчундуу аналитикалык механизмге айланды. ПРИ АВАга, анын демөөрчүлөрүнө жана өткөөл мамлекеттердин өкмөттөрүнүн өзүнө айкын-ачык мамлекеттердин өзгөчөлүктөрдүн көбүрөөк эске алган реформалар программасын иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берип, алардын жүрүшүн, коом алдында жооптуу, прокуратуранын натыйжалуу жана көз каранды эмес органдарын түзүү багытын көзөмөлдөп турууга мүмкүндүк берет.

АВА бул долбоорго киришип жатып, прокуратураны реформалоого байланышкан айкын-ачык маселелер боюнча бүгүнкү күндө дүйнөдө бир пикирдин жоктугуна негизденди. Ар кандай өлкөлөрдүн укук маданияты ортосунда айырмачылык бар, ошондуктан тигил же бул мамлекетте келип чыккан айкын-ачык шарттарга жараша кээ бир маселелер чоң мааниге ээ болсо, башкалары анча орчундуу эмес. Бирок бул проблема боюнча АВАнын дүйнө жүзүнүн ар кайсы жерлериндеги ишинин он беш жылдык тажрыйбасы бул жерде каралган 28 фактордун ар бири прокурордук системаны реформалоонун жүрүшүнө олуттуу түрткү бере алат деген тыянакка келүүгө мүмкүндүк берет. Мына ошентип, аталган факторлорду изилдөө техникалык көмөк көрсөтүүнүн бүткүл программасынын өзү курулган базаны түзүп, реформалоо процессинин эң маанилүү элементтери талданат.

Техникалык көз караштан алганда, ПРИ аналитикалык жол-жобо тиби катары АКШнын Мамлекеттик Департаментинин «Адам укуктары жөнүндө отчеттор» жана Фридом Хаустун «*Өткөөл мезгилдеги мамлекеттер*» сыяктуу аналитикалык башка изилдөөлөрдөн айырмаланып турат. Бул анализде өлкөдөгү прокурордук системанын жалпы абалына арналган түшүндүрмөлөр камтылбайт. Сунуш кылган анализдин милдети - баарынан мурда өлкөнүн прокуратура системасында ушул учурда келип түзүлгөн айкын-ачык шарттарды, юридикалык жол-жоболорду жана механизмдерди айкындап, анализ жасалган учурда алар реформалоонун айкын-ачык критерийлерине канчалык так туура келерин белгилөө болуп саналат. Мындан тышкары, сунушталган анализ илимий-статистикалык мүнөздө эмес. Бул ПРИ эң оболу, өлкөдөгү прокурордук система жөнүндө ар кандай булактар пайдаланылган, юридикалык изилдөө болуп саналат.

Методология

АВА кыйла өлчөмдө материалдык түзүү жана анализдөө көз карашында Сот реформасы индексине жана Укуктук кесиптик реформалоо индексине таянуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болду. Бирок укуктук реформа маселелеринин начар изилдениши бүгүнкү күндө биринчи кезекте адвокатура жана прокуратура сыяктуу укук системасынын маанилүү башка элементтерин мындай коюп, сот системасынын проблемаларына биринчи кезекте кайрылууга мажбурлайт. Демократиялык курулуш маселелери боюнча адис Томас Карозерс белгилегендей «мыйзамдын жогорулугу идеясын жактоочулар негизинен сот өндүрүшү системасына басым жасап, мыйзамдын жогорулугун институттук мейкиндикке алып чыккылары келет».

[Карозерс, *Содействие распространению верховенства закона за рубежом: Проблема знания*, серия «Верховенство закона» CEIP, № 34 (январь 2003 г.)]. Ал тургай, Сот реформасынын индексиндегидей АВА прокурордук системага баа берүүгө байланышкан бир катар бүтүндөй факторлор сандык чен-өлчөмгө моюн бербей, «объективдүү критерийлерге эмес, субъективдүү критерийлерге басым жасоо сын-пикирге алынышы мүмкүн» деген тыянакка келди. [ABA/CEELI, *Индекс судебной реформы: Пособие по оценке ИСП* (2001) г.].

Мындай жагдайларды жана айтылган сын-пикирлерди эске алуу менен АВА изилдөөгө субъективдүү да, объективдүү да критерийлерди киргизип, «Прокурорлордун ролу жөнүндө БУУнун жетектөөчү принциптеринде», «Прокурорлордун эл аралык Ассоциациясынын кесиптик жоопкерчилик стандарттары жана прокурорлордун негизги милдеттери менен укуктары жөнүндө билдирүү», «Жазык сот адилеттиги системасындагы мамлекеттик айыптоонун ролу жөнүндө» Европа Кеңешинин Сунуштары таанылган кээ бир түпкү нормаларды, R(2000)19, ошондой эле «Юристердин Америкалык Ассоциациясынын жазык сот адилеттиги жагындагы: Айыптоо функциясынын стандарттарын» негиз кылып алды.

Юристердин америкалык ассоциациясы ПРИнин үстүндө иш жүргүзгөндө СРИни, УКРИни түзүүдөгү өз тажрыйбасына ошондой эле кийинки жылдарда иштелип чыккан иш чараларга CEDAW жана адам соодасы боюнча аналитикалык жол-жоболорго таяна алат эле.¹ Мисалы, УКРИ менен болгон учурда факторлор балл аркылуу баалоо механизми пайдаланылган. Бул жолу УКРИ менен болгондой ПРИ үстүндө иштөөдө өлкөдө келип чыккан оор талаш-тартыштардан арылууга мүмкүнчүлүк түзүлдү. Кыскасын айтканда СРИге да, УКРИге да, эми болсо ПРИде да баа берүү принциптери пайдаланылды. Ар бир фактор же ырастоо ПРИде: оң, бейтарап же терс деген баага ээ болот. Мындай баа берүүлөр тигил же бул ырастоонун өлкөнүн прокуратура системасында колдонулган эрежелерине жана тартибине ылайыктуулугун гана чагылдырат. Ырастоо өлкөдөгү бул маселелердеги реалдуу иштерге толук туура келген учурларда, бул ырастоого «оң» баа берилет. Эгерде бул маселе боюнча жагдай сунушталган ырастоого ылайык келбесе, «терс» баа берилет. Эгерде кырдаал кайсыл бир жактарда ырастоого ылайык келсе, кайсы бир жактарга туура келбесе, «бейтарап» баасы ыйгарылат. СРИ менен УКРИ сыяктуу эле бул ПРИ өлкөдөгү реформанын жүрүшүнө жалпы баа берүү максатын көздөбөйт, анткени сунушталган иштердин негизинде кандайдыр бир жыйынтыктуу баа берүү тескери натыйжа бериши мүмкүн.²

Анализдин натыйжалары 28 чен өлчөм боюнча «ПРИнин өлкө боюнча баа берүүсү» түрүндө стандартташтырылып чогултулат. СРИ жана УКРИ сыяктуу эле ар бир фактор анын реалдуу жагдайга ылайыктуулугуна баа берүү менен коштолуп, андай тыянак үчүн кыскача баяндоо менен коштолот. Андан тышкары терең анализ жүргүзүлүп, анда ар бир айкын-ачык маселе ийне-жибине чейин толук талданат. Мындай принцип боюнча каталогдоштуруу аларды жалпы маалыматтар базасына кошуу процессин жеңилдетет жана мындай базаны пайдалануучунун ар бирине айкын-ачык тармактарда ар кайсы өлкөлөрдүн иш-аракетин, анын ичинде ПРИ жаңыланган сайын ар бир өлкөнүн алкагында убакыт интервалы боюнча да иш

¹ CEDAW – «Аялдарга карата дискриминациянын бардык формаларын жоюу жөнүндө» БУУ конвенциясы. Мындай жол-жоболор 2001-2002-ж. CEELI тарабынан иштелип чыккан. 2004-2005 жж., түзүлгөн адамды соодалоого каршы БУУнун Протоколуна негизделет.

² Бул жөнүндө толугураак караңыз Larkins, “Judicial Independence and Democratization: A Theoretical and Conceptual Analysis,” 44 Am. J. Comp. L. 605, 611 (1996).

аракетти оңой-олтоң салыштырып көрүүсүнө мүмкүнчүлүк берет. Мурда СРИ менен УКРИде колдонулган баа берүү принцибин-баллдуулук жана форматты колдонууга негизинен эки себеп түрткү берди. Биринчиден жөнөкөйлүк. СРИ менен УКРИде сынактан өткөн методологиянын негизинде ПРИнин иштеп чыгуу процессин тездетүүгө мүмкүнчүлүк түзүлдү. Экинчиден, бир түрдүүлүк принциби да себеп болду. Типтүү форматтарды түзүү акыры келип АВАга ПРИнин жардамы менен алынган бүткүл маалыматтар СРИ менен УКРИнин мурда болгон маалыматтары менен байланыштырууга мүмкүндүк берет.

Социологдор бул жерде айрым бир критерийлерге коомдук ой-пикирди сурамжылоо жолу аркылуу гана же прокурорлор, судьялар жана адвокат юристтер менен толук маектешүүлөрдүн жүрүшүндө баа берүү жакшыраак деген мааниде каршы чыга алышат. Бюджет жана убакытка карап АВА чектелүү сандагы эле адвокаттар, судьялар, журналисттер жана укук системасы менен толук тааныш башка кесиптеги адамдар менен сурамжылоо жүргүзүүдө эң толук жооп алууга боло тургандай суроолор системасын түзүүнү чечти. Жалпысынан алганда ПРИ өлкө жана регион боюнча маалымат жетиштүү, объективдүү маалымат чогултуп, ар бир факторго баа берүү үчүн зарыл болгон маектешүүлөр жүргүзгөн бир же бир нече юристтер иштөө мүмкүнчүлүгүн көздөйт.

ПРИ дароо бир нече милдетти аткарууну ойлонуштурган. Биринчиден, долбоор ишке ашырылып жаткан өлкөлөрдөгү өкмөт жетекчилери жана ар кандай саясатчылар иш-аракеттердин кезектүүлүгү жана аларды багыттоо көз карашынан алганда прокуратураны реформалону жүзөгө ашыруу боюнча иш-чараларды иштеп чыгуу үчүн чогултулган маалыматты пайдалана алышат. Экинчиден, АВА жана мыйзамдын жогорулугу принцибин орнотуу чөйрөсүндө көмөк көрсөткөн башка уюмдар ПРИнин жардамы менен алынган натыйжаларды өлкөдөгү прокуратура системасын өркүндөтүүгө байланыштуу кыйла үзүрлүү програмаларды түзүү үчүн пайдалана алышат. Үчүнчүдөн, долбоордук уюмдарга, саясатчыларга, ӨЭУларга жана эл аралык уюмдарга ПРИ колдонулган өлкөлөрдөгү прокуратурага системасынын түзүлүшү, мүнөзү жана статусу жөнүндө жетишпеген маалыматтарды да бере алат. Төртүнчүдөн, бул ПРИ СРИ жана УКРИ менен айкалышта мыйзамдын жогорулугу принциби тажрыйбада кандай иштеп жаткандыгын терең түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Бешинчиден, ПРИнин жардамы менен алынган натыйжалар жер-жерлерде түшүндүрүү иштерин – мисалы, демократиялык коомдогу прокурорлордун ролу жөнүндө, адам укуктары жөнүндө, мыйзам чыгаруу маселелери тууралуу кеңири жайылтууга түрткү берет, ошондой эле прокурордук кызматкерлер үчүн белгиленген эл аралык стандарттарды Өкмөттүн сактоосун камсыз кылуу боюнча катардагы жарандардын күч-аракеттерине көмөк көрсөтөт.

Ыраазычылык билдирүү

АВА концепцияны иштеп чыгуу жана ПРИ долбоорун түзүү ишин жүргүзгөн бүткүл топко, анын ичинде долбоордун координаторлору: АВАнын Укуктун жогорулугу программасы боюнча программалар жана изилдөөлөр боюнча директору Саймон Контеге, АВАнын Укуктун жогорулугу программасынын жазык укук маселелери боюнча ага кеңешчиси Мэри Грирге, ошондой эле курамына Ясна Добричик, Малика Леварлет, Лада Мирзалиева, Джасприт Сайни жана Гидеон Вигинтон кирген эң мыкты изилдөө тобуна ыраазычылыгын билдирет. Мындан тышкары АВА мурдагы да, азыркы да иш боюнча урматтуу кесиптештерибиздин бүтүндөй бир тобуна - Венди Паттенге, Карсон Клементске, Ольга Рудеге, Андреа

Весеге жана Моника Яворскага бул долбоорго кошкон салымы үчүн чын жүрөктөн чыккан ыраазычылыгын билдирет.

Бул долбоор боюнча бир жылга созулган иште прокуратураны реформалоо маселелери боюнча көптөгөн адистер да өздөрүнүн салымдарын кошуп, пайдалуу сын-пикирлерин айтып турушту. Атап айтканда АВА ПРИнин баштапкы структурасын жана факторлорун өзгөртүүдө чоң жардам көрсөткөн ПРИнин эксперттик жумушчу тобуна жана жекече алганда Марк Дитрихке, Бэрри Хэнкокко, Кристофер Леманга, Мартин Шётайхка, Ирвин Шварцка жана Рая Бончевага, ошондой эле өздөрүнүн сын пикирлерин кат жүзүндө жөнөткөндөрдүн бардыгына: Вассим Харбга, Ву Юнг Шимге, Антони Балканскаяга жана Феридан Енисиге ыраазычылыгын билдирет.

Аналитикалык топ

"Кыргызстан, ПРИ, 2007- ж." аналитикалык топ Карл Андерсондун жетекчилиги алдында иштеп АВАнын Бишкектеги, Оштогу, Алматыдагы жана Вашингтондогу кызматкерлери тарабынан, анын ичинде жазык укугу маселелери боюнча ага кеңешчи Мэри Грир, программалар жана изилдөөлөр боюнча директору Саймон Конте, аналитикалык-изилдөөчү Бреннер Аллен, региондук директор Карен Кендрик, Кыргызстан боюнча программалар директору Кристофер Крафчак, улук юрист Азамат Керимбаев жана юрист Анвар Муканбаев тарабынан олуттуу жардам алып турду. Ошондой эле биз эл аралык прокурорлор ассоциациясынын башкы кенешчиси Бэрри Хэнкоктон да чоң жардам жана сунуштарды алдык. Аткарылган иштин тыянактарынын жана анализинин негизин Кыргызстанда 2007- ж. февралда жана мартта өткөрүлгөн маектешүүлөр, ошондой эле ошол мезгилде анализге алынган тийиштүү документтер түзөт. Маектешүүлөр баяндары, маектешүүлөр жүргүзүлгөн адамдардын жабык тизмеси АВАнын электрондук файлында бар. Биз өз убакыттарын бөлүп, ишибизге жардам берип, ушул долбоордун кызыкчылыгы үчүн маектешүүлөрдү өткөрүүгө макулдугун берген адамдардын бардыгына өтө терең ыраазыбыз.

Резюме

Алынган натыйжалардын кыскача мүнөздөмөсү

«Кыргызстан үчүн прокуратураны реформалоо индекси, 2007-ж.» прокурордук кызматтын жана жалпы эле жазык сот адилеттиги системасынын функцияларындагы болуп көрбөгөндөй өзгөрүүлөр убагына туш келди. Конституциядагы акыркы түзөтүүлөр менен Жазык-процесстик кодексиндеги өзгөртүүлөр бул мамлекеттин тарыхында биринчи жолу арачылар соту системасын киргизүүнү жана мурда прокуратуранын гана укугуна кирген камакка алууга санкция берүү функциясын сот бийлигине өткөрүп берүүнү камсыз кылды. Алдыда турган кыйла чоң өзгөрүүлөргө даярдануу менен прокуратура системасы олуттуу проблемалар алдында турат. Прокуратура өзүнүн кызматкерлеринин демилгесин басып жок кылат, тышкы таасирлерге, коррупцияга чалдыккан, айкындуулуктан алыс, коом алдында жооп бербейт жана бир катар жазык иштери боюнча тараптардын укуктарын туура коргоону камсыз кыла албайт деген жалпы таралган ой-пикир бар. Татыктуу эмгек акы төлөө, автоматташтыруу каражаттарын сатып алууга, анын материалдык-техникалык базасын чыңдоого жетиштүү каражаттын жоктугу, анын контролдук функцияларды натыйжалуу ишке ашыруусу үчүн олуттуу тоскоолдук келтирүүдө.

Факторлордун катышы таблицасы боюнча алсак, Кыргызстан ПРИнин 28 факторунун ичинен үч фактор боюнча оң балл алган – бул жалпысынан прокурордук системанын иши менен юридикалык базасы эл аралык ченемдерге ылайык экендигин күбөлөйт. Он төрт фактор боюнча салыштырмалуу катыш терс деп табылган, анын ичинде ПРИнин ар бир алты бөлүмдөрүндө бирден терс жана «Прокуратуранын функциялары» деген III - бөлүмдө бардык факторлор боюнча салыштырмалуу катыш терс деп табылган. Калган он бир факторлор бейтараптуу балл алган. Факторлордун салыштырмалуу катышындагы ачык көрүнгөн терс тенденция кабатыр кылуучу маселе болуп калууга тийиш, ал бул тармактарды олуттуу реформалоонун зарылдыгы жөнүндө кабар берет.

Факторлордун салыштырмалуу катышына баа берүүнүн татаал системасы аналитикалык топтун иши үчүн олуттуу проблема болуп чыкты. Бир катар учурларда топ, жалпы прокуратуранын жана анын айрым бөлүктөрүнүн статьялар бюджети, штаттык тизме, иш-чаралардын диаграммалары жана пландары, өндүрүштө турган иштердин абалы, чыгарылган өкүмдөр жөнүндө толук маалымат берүү сыяктуу маселелер боюнча расмий маалыматтар берүү өтүнүчү менен Башкы прокуратурага кайрылган. Тилекке каршы АВА тобу суралган материалдардын бир бөлүгүн гана алган, ал эми мындай түрдөгү маалымат албаган топ айкын-ачык фактылай маалыматтарга таянган так баа бере албайт эле.

Ушул отчеттун «*Кыргызстан: Жалпы маалымат*» деген кийинки бөлүмүндө белгиленгендей прокуратуранын функциясына айкын-ачык жазыктык укук бузуулар боюнча куугунтукка алуу милдети эле кирбей, мамлекеттик бийлик органдары тарабынан мыйзам актыларынын так жана бирдей аткарылышына көзөмөлдүк боюнча ыйгарым укуктар да ага конституциялык түрдө бекитилип берилген. Прокуратуранын кыйла чоң күчтөрү жазыктык куугунтуктоо милдети менен эч жакындабаган функцияны аткарууга багытталган. ПРИнин аналитикалык жол-жоболору жазыктык куугунтукка алуу функцияларын кароого гана арналгандыктан, ал аткаруучу бийлик бутагынын мыйзам актыларын аткарышына көзөмөлдүк

жүргүзүү чөйрөсүндөгү прокуратуранын ийгиликтери менен ийгиликсиздигине минималдуу түрдө гана көңүл бөлөт.

"ПРИ, Кыргызстан, 2007-ж." белгилеген оңдуу жагдайлар

- **Прокурорлордун кесиптик кол тийбестигин жөнгө салган мыйзамдар** прокурорлордун ишин коргоо менен кызматтык милдеттерди аткарууга байланышпаган жазык кылмыштары үчүн алардын жекече жоопкерчилигинин ортосунда зарыл балансты камсыз кылат. Бирок прокуратура системасындагы коррупциянын орун алгандыгы жөнүндөгү ой-пикирге байланыштуу, жазык кылмыштарын жасагандыгы үчүн прокурорлор чыны менен жоопкерчиликке тартылгандыгы шек туудурат.
- **Прокурордук кызматкерлердин кесиптик этика кодекси жана аны ишке ашыруу механизми так аныкталган жол-жоболору менен кыйла кеңири кодексдей көрүнөт.** Кодексте маселелердин кеңири чөйрөсү камтылган, анын ичинде жалпы жүрүм-турум этикасы, кызыкчылыктар кагылышы жана кызматтык милдеттерди аткаруудагы жүрүм-турум камтылган. Тилекке каршы прокурорлордун этика боюнча кесиптик даярдыгы өтө чектелүү мүнөздө. Прокурорлордун адвокаттар жокто судьялар менен карым-катнашына бир беткей тыюу салуу үчүн кодексти да оңдоп-түзөтүү керек эле.
- **Эл аралык кызматташтыкка кайрылсак, прокуратура эки тараптуу укуктук жардам көрсөтүү жана экстрадиция маселелерин тез чечүү маселелерине чоң маани берет. Прокуратура прокурордук кызматкерлердин расмий региондук ассоциацияларынын катышуучусу болуп саналат.** Финансылык донордук жардам көрсөтүү менен адам укуктарын коргоо жана трансулуттук кылмыштарга каршы күрөшүү менен байланышкан эл аралык мыйзамдар тармагында кесиптик даярдоо системасы улам кеңейүүдө.
- Прокурордук кызматкерлердин ырастоолору боюнча **алар жалпысынан күч колдонуу коркунучтарынан, жазыктык куугунтуктан жана кызматтык милдеттерин аткарууда коркутуп-үркүтүүнүн башка түрлөрүнөн коргоодон пайдаланышат.** Прокуратура кызматкерлерин коргоону камсыз кылган мыйзамдар толук жетиштүү.

"ПРИ, Кыргызстан, 2007 ж." белгилеген негизги проблемалар

- **Коомдо, өзүнүн кесиптик милдеттерин аткарууда прокуратуранын мүмкүнчүлүктөрү ага прокуратура органдары тарабынан да, прокуратура менен байланышпаган бийлик органдары тарабынан да** мындай иш-аракеттерге түздөн-түз тыюу салган мыйзамдардын бир катар жоболоруна карабастан укукка жат таасир этүү менен чектелген деген ой-пикир кеңири таралган. Айрым бир ырастоолор боюнча алсак, кийлигишүү жогору турган прокуратуралар, мамлекеттик мекемелер, ошондой эле шайланма бийлик органдарынын өкүлдөрү тарабынан жүргүзүлөт. Мындан тышкары прокурорлор кээде бизнес-структуралары тарабынан таасир этүүгө дуушар болушат.

- Прокуратуранын иши жалпысынан **коррупцияга, милициянын зомбулугуна жана адам укуктарын бузууга каршы күрөшүү тармагында** адекваттуу эмес катары бааланат. Прокуратура кызматкерлеринин коррупцияга тартылгандыгы же жок эле дегенде мамлекеттик кызматкерлердин адам укугун бузууларын көрмөксөнгө салган сыяктуу эле мындай учурларды көрмөксөн болушат деген кеңири таралган ой-пикир коркунуч туудурат. Коррупцияга байланышкан иштер боюнча соттолгондордун саны проблеманын масштабы талап кылгандагыдан өтө аз. Коррупция жана адам укугун бузуулар жөнүндө тергөөгө бөлүнгөн күчтөр менен каражат бир катар жагдайлар боюнча бул чөйрөдөгү кырдаалды жакшыртышына үмүт арттырбайт.
- **Прокурордук кызматкерлердин жазык өндүрүшү системасынын башка катышуучулары менен, анын ичинде милиция кызматкерлери, судьялар, жабыр тарткандар, күбөлөр жана айыпкерлер менен өз ара мамилелери** олуттуу коркунуч туудурат. Прокуратура кызматкерлерин жабыр тарткандар менен күбөлөр туш болгон муктаждыктарга жана проблемаларга талаптагыдай көңүл бөлүшпөйт деп күнөөлөшөт да, анын себеби катары алардын кесиптик даярдыгынын начардыгын көрсөтүшөт. Алар ИИМ органдары тергөөнүн жүрүшүнө жана өзгөчө далилдерди мыйзамдуу алуу процессине начар көзөмөлдүк жүргүзгөндүгүн сындашат.
- Прокуратура коомдо негизсиз **катаал иерархия принцибинде түзүлгөн, өтө бюрократтык уюм катары кабыл алынат жана катардагы прокурорлордун мыйзам тарабынан берилген демилгелери жогору турган прокурорлордун таасир этүүсү менен толук басылат.** Укук системасынын өзүнүн кызматкерлеринин ошондой эле жарандык коомдук өкүлдөрүнүн сөздөрү боюнча прокуратура – бул айкындуу эмес жана коомго отчет бербеген, басма сөз менен катышкысы келбеген бирдиктүү бекем уюм.
- Бюджеттик акча жумшоолор кийинки бир нече жылдар ичинде Өкмөт менен парламент тарабынан кыйла кыскартылды. **Эмгек акы, кызматтык жайларды оңдоп-түзөө, уюштуруу техникасы менен камсыз кылуу жагындагы каржылоо прокуратуранын тикелей функцияларын аткаруу үчүн жетишсиз.** Ошону менен бирге эле, прокуратура тарабынан ага мүнөздүү эмес функцияларды аткаруу үчүн күчтөрүн жана каражаттарын бөлүп-жаруусу кылмыштуулукка каршы анын адекваттуу күрөшүү жөндөмдүүлүктөрүнө жана алдын ала тергөөлөрдүн жүрүшүнө көзөмөлдүктү ишке ашыруусуна терс таасир этүүдө.

Кыргызстан: Жалпы маалымат

Укуктук аспект

Кыргыз Республикасы (Кыргызстан) Борбордук Азияда жайгашкан жана мурда Советтер Союзунун курамында болчу. Континенттин чок ортосунда, тоолуу жерде жайгашкан. Ал түндүк жагынан Казакстан, батышында Өзбекстан, түштүк-батыш жагында Тажикстан жана түштүк-чыгыш жагында Кытай Эл Республикасы менен чектеш. Өлкөнүн аянты 198 миң чарчы километрди түзөт, көп улуттуу калкы – 5 213 898 адамды түзөт (2006-ж. маалымат боюнча), калк негизинен кыргыздардан турат, бирок этностук өзбектердин жана орустардын саны кыйла чоң. Кыргызстанда жети область, 43 район менен шааралар бар, борбору Бишкек шаары.

Конституцияга ылайык Кыргызстан мамлекеттик бийликти мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бийликтерине бөлүштүрүү принцибинде курулган, эгемендүү, бирдиктүү, демократиялык, укуктук, социалдык мамлекет болуп саналат. Беш жылдык мөөнөткө шайланган Президент мамлекет башчысы болуп саналат. Бир палаталуу парламент (*Жогорку Кеңеш*) мыйзам чыгаруу бийлигин айрым бир администрациялык функциялары менен катар жүзөгө ашырган өлкөнүн туруктуу иштеген жогорку өкүлчүлүктүү органы болуп эсептелет. Аткаруу бийлигин министрликтер менен ведомстволордон турган Кыргызстан Өкмөтү жүзөгө ашырат. Сот бийлиги өзүнчө бөлүнгөн эки системанын: Конституциялык Соттун жана жалпы юрисдикциядагы соттор чегинде аткарылат.

Кыргызстан мурдагы Советтер Союзунан 1991-жылы 31-августта эгемендүүлүккө жетишкен. Көз каранды эмес Кыргызстандын биринчи Президенти болуп, мурдагы физик, республикалык илимдер академиясын башкарган Аскар Акаев шайланган. Көз каранды эместикке ээ болгондон кийин Биринчи конституция 1993-жылы 5-майда кабыл алынган, кийин анын редакциясына 1996, 1998, 2001 жана 2003-жылдары түзөтүүлөр киргизилген. Кыргызстан бүткүл региондо «демократия аралчасы» деген атка конгон менен 2003-жылы Конституцияга түзөтүүлөр киргизилгенден кийин парламент менен өкмөттүн ыйгарым укуктары Президенттин пайдасына чектелип, бул бийликтин акырында президенттин колунда топтолушуна жана жарандык коомдун ролунун начарлашына алып келген. Президент Акаев *«жоогазын революциясы»* деп аталган революциянын жүрүшүндө кызматтан четтетилгенге чейин, 2005-жылдын 24-мартына чейин бийлик башында болуп келген.

Акаевдин өкмөтү кулап, Курманбек Бакиев жаңы президент катары шайлангандан (2005-ж. 10-июль) кийин өлкөнүн жаңы жетекчилиги коомдук уюмдар менен бирге кеңири конституциялык, саясий жана экономикалык реформаларды өткөрүүгө карай багыт алды. 2006-жылы 30-декабрда кабыл алынган Конституциянын жаңы редакциясы, эсеп боюнча Кыргызстан парламенти эки айдын ичинде кабыл алган экинчи Конституция болуп калды. Анын кабыл алынышы максаттуулугунун жана ачыктыгынын жоктугу менен мүнөздөлгөн, бир жарым жылдык конституциялык реформа процессинин чечүүчү пункту болуп калды. 2006-жылдын аягында Конституция дагы шашылыш тез-тез өзгөртүүлөр Конституциянын абруун жана мурдагы, негизинен оңдуу өзгөрүүлөрдүн маанисин төмөн түшүрдү.

Аналитикалык топ Кыргызстанда болгон учурда (2007-ж, февраль-март) оппозициялык топтор Президент Бакиевди отставкага кетүүгө чакырып, аны 2005-жылы март окуяларынын негизин түзгөн идеяларды урматтоободо күнөөлөп жатышты. 2007-жылдын апрелинин баш чендеринде мөөнөтүнөн мурда

президенттик шайлоону өткөрүүнү, конституциялык өкмөттү түзүүнү, конституциялык реформаны токтоосуз жүргүзүүнү жана коррупцияны түп-тамыры менен жоготууну талап кылган мөөнөтсүз массалык митингдер пландаштырылган. Президент Бакиевдин Конституциялык реформаны улантууга жана аткаруу бийлигинин ыйгарым укуктарын парламенттин пайдасына кыскартууга даяр экендигин билдирүүсүнө карабай, акыркы Конституциянын тагдыры олку-солку бойдон кала берди.

Кыргызстанда бул материалдарды даярдоо мезгилинде колдонуудагы Конституциянын эмне болоору күмөндүү болуп, акыркы Конституциянын ченемдерине ылайык жаңы жазык-процесстик жана башка мыйзам жоболорунун кабыл алынышын күтүү менен аналитикалык топ өзүнүн материалдарына 2007-жылдын 31-мартына карай колдонулган бардык мыйзамдарды жана түзөтүүлөрдү киргизип, зарыл болгон учурда ошол мезгилде даярдалып жаткан документтердеги мүмкүн болгон өзгөрүүлөргө шилтеме жасоону чечти.

Кыргызстандын коррупциядан арылган коомду куруу үчүн күрөштүн бардык күч-аракеттерине карабай анын жазыктык сот адилеттиги системасы, ал өндүрүшүндө турган иштерди натыйжалуу тергеп, ача ала турган жөндөмгө ээ болуусу зарыл болгон объективдүүлүктүн жана алдын ала көрө билүүнүн жоктугунан улам мурдагыдай аксап келатат. Кыргызстанда өзүнүн катарларындагы, анын ичинде сот системасындагы, прокуратурадагы коррупциядан арылган жазык сот адилеттиги түзүлгөн жок.

Советтик жазык-процесстик мурасты жоюу боюнча акыркы он жылда көрүлгөн, кыйла күч аракеттер жумшалгандыгына карабай, бир катар жаңы мыйзам жоболору «репрессиялык сот адилеттигинин» үлгүсүнө көбүрөөк окшошуп кетет. Мындай жоболордун көбү эл аралык стандарттарга дайыма эле түздөн-түз каршы келбейт, бирок азыркы демократиялык мамлекет өзүнүн жазыктык-укуктук тажрыйбасында баш тарта турган «калдык элементтерин» өзүнчө чагылдырышат.

Прокурордук кызмат тарыхы

Кыргызстандын прокуратурасы,³ ага үлгү болгон СССР прокуратурасындай эле аткаруу бийлигинин контролдук милдеттерин аткарган, абсолюттук башкаруу формасынын органы болуп саналган. Расмий пропаганда түшүндүрүп келгендей ал адамдын укуктарын жана эркиндиктерин коргоого арналган эмес. Советтик Россиянын большевиктер өкмөтү 1917-жылы прокуратураны 1922-жылы калыбына келтирүү үчүн гана жойгон. Ошол жылдары большевиктер «администрациялык мекемелердин, ведомстволордун кызмат адамдарынын жана жарандардын иш-аракеттеринин мыйзамдуулугун көзөмөлдөө, ошондой эле жазык иштерин кароодо мамлекеттик айыптоону колдоого алуу ыйгарым укуктарын (прокуратурага) берген. Gordon Smith, *Reforming the Russian Legal System* Гондон Смит, "Реформирование российской правовой системы", 105 (1996). Ал тургай «бийликте Иосиф Сталин менен анын башкы прокурору Андрей Вышинский турган мезгилде прокуратура

³ Прокуратуранын орусча термининин которулушунун ырааттуулугу жана анын юридикалык жактагы маанисин түшүнүүнүн бир түрдүүлүгү максатында бул терминди бул изилдөөдө аны «Прокуратура» катары которуу чечилди, ар кандай маалыматтык материалдарда англиялык варианттар аны төмөнкүчө атайт "Procurator's Office", "Prosecutor's Office", "Public Prosecutor's Office" или "Prokuratura".

өзүнүн бардык күчтөрүн мамлекеттик мажбурлоо» жана «Сталиндин бардык каршылаштарын четтетүү принцибинде гана топтогон». Smith, at 106. СССРдин мыйзамдарына ылайык прокуратура аткаруу, мыйзам чыгаруу жана сот бийликтерине көз каранды эмес деп эсептелип сот адилеттиги аткаруу системасындагы эң таасирдүү орган болуп саналгандыгы эч талашсыз. «Анын ыйгарым укуктары менен аброю Сталин өлгөндөн кийин да улам өсө берген» Smith at 108. Прокурор жазык иштери боюнча тергөөнүн жүрүшүнө көзөмөлдүктү аткарып, өзгөчө маанилүү иштер боюнча тергөө гана жүргүзбөстөн, сотто мамлекеттик айыптоону колдоп турган. Баштапкы тергөө стадиясында прокурор, камоого, кармоого, тинтүүгө, мүлккө камак салууга жана тыңшоого санкция берүү менен жалган- сот милдеттерин аткарган.

Кыргызстан прокуратурасы ушул кезге чейин сот адилеттигин аткаруу процессиндеги үстөмдүгүн улантууда. Ал мурдагыдай эле көзөмөлдүк функцияларын жүзөгө ашырып, сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүнө да соттук териштирүүнүн жүрүшүнө да ченемсиз таасир этүүдө. Чынында эле «прокуратуранын компетенциясына сотто мамлекеттик айыптоого колдоо көрсөтүү эле эмес, биринчи даражадагы милдет катары өзүнүн ыйгарым укуктарынын чегинде мыйзам актыларынын так жана бирдей аткарылышына көзөмөлдүк жүргүзүү кирет. Мындай өзгөчөлүк борбордук азия регионунун бардык мейкиндигинде жана КМШнын башка өлкөлөрүндө байкалып, прокуратуранын советтик системасынын чагылдырылышы болуп эсептелет». *REPORT SUBMITTED BY THE SPECIAL RAPPOREUR ON THE INDEPENDENCE OF JUDGES AND LAWYERS, LEANDRO DESPOUY, ON HIS MISSION TO KYRGYZSTAN (18 TO 22 SEPTEMBER, 1 OCTOBER 2005).*

Кыргыз Республикасындагы прокуратуранын азыркы статусу, ролу, иштөө чөйрөсү жана структурасы үчүн юридикалык негиздер Кыргыз Республикасынын 2006-жылдын 30-декабрындагы эң акыркы Конституциясынын (мындан ары - «Конституция 2006-жыл» деп аталат) эң акыркы редакциясынын 77-ст. 1993-жылдын 18-декабрындагы Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө мыйзамда (мындан ары – «ПРОКУРАТУРА ЖӨНҮНДӨ МЫЙЗАМ»), 1994-жылдын 4-майындагы Кыргыз Республикасынын аскердик прокуратурасы жөнүндө жободо («мындан ары – «Аскердик прокуратура жөнүндө жоба») жана башка мыйзам актыларында белгиленген прокурордук иштин тийиштүү процедуралык маселелери 1999-жылдын 30-июлундагы Жазык-процесстик кодексинде (мындан ары – «ЖАЗЫК ПРОЦЕССТИК КОДЕКС») чагылдырылган. Кыргызстандын мыйзамдарына ылайык прокуратура мыйзамдардын жана башка ченемдик-укуктук актылардын, анын ичинде аткаруу бийлик органдары чыгаргандардын так жана бирдей аткарылышы үчүн жооптуу болот. Андан тышкары прокуратура органдары жазыктык куугунтукту жүзөгө ашырат.

Кыргыз Республикасынын прокуратура органдары системасын: Башкы прокуратура, областтык прокуратуралар, Бишкек шаарынын өзүнчө прокуратурасы, аскердик прокуратура; райондор аралык, шаардык, райондук жана аларга теңештирилген адистештерилген прокуратуралар түзөт. Борборлоштурулган мамлекеттик бийликтин элементи катары,⁴ прокуратура катаал иерархия принциби боюнча курулган бирдиктүү мамлекеттик структура болуп эсептелет. Ар бир прокурор өзүнөн жогору турган прокурорго жана Кыргыз Республикасынын прокурору алдында отчет берип турат. Жогору турган прокурор мыйзамдын сакталышын камсыз кылат жана контролдук-администрациялык функцияларды

⁴ 2006-ж. Конституцияга чейин колдонулган Конституцияга ылайык прокуратура аткаруу бийлик органдарына кошулган.

жүзөгө ашырат. Ал төмөн турган прокурорлордун чечимдерин буза алат. Азыркы учурда бүткүл өлкө боюнча иштеген 67 прокуратурада 720га жакын прокурорлор иштейт.⁵

Прокуратура жөнүндө мыйзамда негизинен көзөмөлдүк ыйгарым укуктардын эски системасы сакталгандыгына карабай, тергөө стадиясында соттук контроль институтун өнүктүрүүдө жакында эле бир аз прогреске жетишилди. Камакка алууга, кармоого, тинтүүгө жана мүлккө камак салууга санкция берүү укугу 2006-ж. Конституция боюнча прокуратурадан да сотко өткөрүлөт.

Кызмат өтөө шарттары

Негизги талаптар

Төмөндөгүлөр прокурорлор жана тергөөчүлөр боло алышат: а) Кыргыз Республикасынын жарандары; б) жогорку юридикалык билими барлар; в) зарыл болгон кесиптик жана моралдык сапатка ээ болуп, саламаттыгынын абалы боюнча прокуратура органдарында иштөөгө жарактуулар.

Эгер ал:

- чет мамлекеттин жарандыгына ээ болсо;
- соттун чечими менен аракетке жөндөмсүз деп табылса;
- соттун чечими менен белгилүү бир мөөнөт ичинде мамлекеттик кызматты ээлөө укугунан ажыратылса;
- мыйзамда белгиленген тартипте алынып салынбаган жана жокко чыгарылбаган соттуулугу бар болсо;
- медициналык корутундуга ылайык кызматтык милдеттерин аткаруусуна тоскоолдук кылган оорусу болсо;
- эгерде алардын кызматы бири бирине тикелей баш ийүү же контролдук менен байланышса, прокуратура органдарынын кызматкерлери менен жакын туугандыкта турса (ата-энеси, жубайы, бир туугандары, эже-карындаштары жана балдары);
- эгерде кызмат орду боюнча кызматтык милдеттери мындай маалыматтарды пайдалануу менен байланышса, мамлекеттик жашыруун сырды түзгөн маалыматтарды алууну жол-жоболоштуруу процедурасынан өтүүдөн баш тартса;
- анда ал прокуратуранын катарына кабыл алынбайт жана кызмат өтөөгө мүмкүнчүлүк ала албайт.

Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун кызмат ордуна жашы 40тан кем эмес жана 65 жаштан улуу эмес, юридикалык адистиги боюнча иш стажы 15 жылдан кем эмес адамдар дайындалат. Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун орун басарларынын, областтардын, Бишкек шаарынын прокурорлорунун же аскердик прокурордун кызмат орундарына жашы 35 жаштан кем эмес жана 60

⁵ Бул изилдөөнүн максатында жана Прокуратура жөнүндө Мыйзамдын 45-ст. ылайык «прокурор» деп Башкы прокурорду, анын орун басарларын, төмөн турган бардык прокурорлорду жана алардын орун басарларын, башкармалык жана бөлүмдөрдүн башчыларын, улук жардамчыларды, жардамчыларды, улук прокурорлорду жана өз компетенциясынын чегинде иштеген башкармалыктар менен бөлүмдөрдүн прокурорлорун түшүнүү керек.

жаштан улуу эмес, юридикалык адистик боюнча иш стажы 10 жылдан кем эмес адамдар дайындалат. Шаарлардын, райондордун жана аларга теңештирилген прокурорлордун кызмат орундарына 30 жаштан кем эмес, иш стажы 5 жылдан кем эмес адамдар талапкер боло алышат. Жогорку окуу жайларын бүтүргөн жана адистиги боюнча иш тажрыйбасы жок адамдар, жыл бою прокуратура органдарында милдеттүү стажировкадан өтүшөт, аларга прокуратура кызматкерлеринин бардык укуктары менен милдеттери таралат.

Кызмат ордуна дайындоо жана кызмат өтөө

Колдонуудагы мыйзамдар боюнча Башкы прокурор кызмат ордуна парламенттин макулдугу менен Президент тарабынан дайындалат жана бошотулат. Башкы прокурордун орун басарлары менен Аскердик прокурор кызмат ордуна Башкы прокурордун сунушу боюнча Президент тарабынан дайындалат жана бошотулат. Башкы прокурор прокуратуранын төмөндөгү кызматкерлерин кызмат ордуна дайындайт жана кызмат ордунан бошотот:

- Башкы прокуратурада - прокурордун кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу боюнча окуу борборунун директорун, башкармалыктардын, бөлүмдөрдүн башчыларын жана алардын орун басарларын, окуу борборунун директорунун орун басарын, Башкы прокурордун улук жардамчыларын жана жардамчыларын, башкармалыктардын, бөлүмдөрдүн, окуу борборлорунун улук прокурорлорун, прокурорлорун, өзгөчө маанилүү иштер боюнча улук тергөөчүлөрдү жана тергөөчүлөрдү, адис-консультанттарды, башкы бухгалтерди;
- областтардын прокурорлорун, Бишкек шаарынын прокурорун адистештирилген прокуратуранын прокурорлорун, алардын орун басарларын, Кыргыз Республикасынын аскердик прокурорунун орун басарларын, областтардын, Бишкек шаарынын бөлүмдөрүнүн башчыларын жана прокурорлорунун улук жардамчыларын тийиштүү прокурорлордун сунуштамасы боюнча;
- жогору турган прокурорлордун сунушу боюнча шаарлардын, райондордун прокурорлорун жана аларга теңештирилген прокурорлорду.

Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун ыйгарым укуктарынын мөөнөтү – жети жыл, областтардын, шаарлардын, райондордун прокурорлорунун жана аларга теңештирилген прокурорлордуку – беш жыл. Областтардын, шаарлардын, райондордун прокурорлору бир администрациялык – аймактык региондо өзүнүн кызмат ордун катары менен эки мөөнөттөн ашык ээлей алышпайт. Прокурорлор ыйгарым укуктарынын мөөнөтү ичинде ээлеген кызмат орунунан бир катар себептер боюнча бошотулушу, анын ичинде милдеттерин саламаттыгынын абалы аткаруусуна мүмкүн эместикке байланыштуу же жасаган кылмышы үчүн соттун өкүмү мыйзамдуу күчүнө кирген учурда аттестациялоо натыйжасы боюнча бошотулушу мүмкүн. ПРОКУРАТУРА ЖӨНҮНДӨ МЫЙЗАМ. 8-11-СТ.

Кесиптик даярдык

Үзгүлтүксүз окутуу жана кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуунун иштеп жаткан системасы (мындан ары ҮОЖК) Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын Кесиптик даярдык борборунда (мындан ары – КДБ) жана дайыма иштеген аймактык, регионалдык жана зоналык окуу-методика семинарларында атайын пландар боюнча жекече жана топ-тобу менен окууну, ошондой эле прокуратуранын жогору турган органдарында стажировкадан өтүүнү камтыйт. Башкы прокуратуранын окутуу бөлүкчөсү каралып КДБ 2005-жылы 12-сентябрда

түзүлгөн. Анын Уставына⁶ ылайык ҚДБ Башкы прокуратура уюштурган өз алдынча юридикалык жак болуп эсептелет. ҚДБ Бишкек шаарында жайгашкан жакшы жабдылган окуу жай.

"Кыргызстан, ПРИ, 2007" долбоору. Анализ

Бул изилдөөдө келтирилген салыштырмалуу катыш бул жерде каралган айрым маселелер боюнча иштин абалы жөнүндө салыштырмалуу түшүнүк бере алса да, АВА факторлордун катышы аны негизги материал айкалыштыкта анализдөөдө эң маанилүү болорун баса көрсөтүүнү каалайт, ошондуктан АВА айрым катыштардын салыштырмалуу маанисин андан ары изилдөөнү талап кылган предмети деп эсептейт. Ошондуктан АВА ПРИге кийинки баа берүүлөрдө айрым маселелер боюнча жалпы көрүнүштү тактоого жана жиктөөгө мүмкүнчүлүк берген ар кандай сын-пикирлер жана кабарларды алууга даяр. АВА ПРИнин баа берүүсү реформа процессинин чегинде жүргүзүлгөн иш-чараларга күндөлүк байкоо жүргүзүп, баа берүү боюнча туруктуу иштин элементи болуп калууга тийиш деп эсептейт.

Факторлордун салыштырмалуу катышынын таблицасы

I. Негизги талаптар, кадрларды тандоо жана даярдоо		
1-фактор	Юридикалык билим	Терс
2-фактор	Үзгүлтүксүз окуу жана квалификациясын жогорулатуу	Бейтарап
3-фактор	Тандоо: ишке кабыл алуу, кызматы боюнча жогорулоо, башка кызмат ордуна которуу	Бейтарап
4-фактор	Кадрлар тандоодогу басмырлоонун жоктугу	Бейтарап
II. Кесиптик эркиндиктер жана кепилдиктер		
5-фактор	Ой-пикирди эркин билдирүү	Бейтарап
6-фактор	Кесиптик бирикмелерди түзүү эркиндиги	Бейтарап
7-фактор	Тышкы таасир берүүнүн ар кандай формасынан эркиндик	Терс
8-фактор	Куугунтуктоодон жана коркутуудан коргоо	Оң
9-фактор	Кесиптик кол тийбестик	Оң
III. Прокуратуранын функциялары		

⁶ ҚДБ уставы Юстиция министрлигинде 2005-ж., 22-сентябрда катталган. Күбөлүгү №53850-3301-У-е

10-фактор	Дискрециялык ыйгарым укуктар	Терс
11-фактор	Айыпталуучунун укуктары	Терс
12-фактор	Жабырлануучунун укуктары жана аны коргоо	Терс
13-фактор	Күбөнүн укуктары жана аны коргоо	Терс
14-фактор	Коомдук аброй	Терс
IV. Иштин отчеттуулугу жана айкындыгы		
15-фактор	Коом алдындагы отчеттуулук	Терс
16-фактор	Ички отчеттуулук	Бейтарап
17-фактор	Кызыкчылыктар кагылыштары	Бейтарап
18-фактор	Кесиптик этика кодекси	Бейтарап
19-фактор	Тартиптик иликтөөлөр	Бейтарап
V. Жазыктык сот өндүрүшүнүн катышуучулары менен өз ара аракет		
20-фактор	Судьялар менен өз ара аракет	Терс
21-фактор	ИИМ органдары жана башка тергөө органдары менен өз ара аракет	Терс
22-фактор	Айыпталуучунун өкүлдөрү менен өз ара аракет	Терс
23-фактор	Коомчулук/ММК менен өз ара аракет	Терс
24-фактор	Эл аралык кызматташтык	Оң
VI. Финансылуу жана материалдык техникалык база		
25-фактор	Бюджеттик акча каражаттары	Бейтарап
26-фактор	Материалдык-техникалык камсыз кылуу	Терс
27-фактор	Натыйжалуулук	Бейтарап
28-фактор	Компенсациялар жана жеңилдиктер	Терс

I. Негизги талаптар, кадрларды тандоо жана даярдоо

1-фактор: Юридикалык билим

Прокурорлор өздөрүнүн кызматтык милдеттерин аткаруу үчүн тийиштүү юридикалык билимге жана кесиптик даярдыкка ээ болушат; аларга өздөрүнүн кызматтык милдеттерин аткарууга кесиптик этика эрежелерин сактоо менен принциптүү мамиле жасоого, шектүүнүн жана жабырлануучунун укуктарын коргоону камсыз кылууга, эл аралык укукта кепилденген адам укуктарын жана негизги эркиндиктерди сактоого тийиш экендиктери түшүндүрүлөт.

Тыянак	Салыштырмалуу: Терс
<p>Прокурор жогорку юридикалык билимге ээ болууга тийиш экендигине карабастан, акыркы жылдары саны жөнгө салынбаган өлкөнүн жождорунун юридикалык бөлүмдөрүнүн өтө көптүгүнөн улам бардыгынын эле кесиптик даярдыгы бирдей эмес. Мына ушундай жагдайда Кыргыз Республикасынын Билим берүү министрлиги айрым юридикалык факультеттерди ирилештирүү, ал эми бир катар учурларда жаап салуу жөнүндө буйрук чыгарган. Юристин кесиптик дасыгууларын өркүндөтүү программалары донордук каражаттар эсебинен жүзөгө ашырылат жана алар өтө аз. Кыргыз тилинде жазылган расмий окуу китептеринин жоктугу жана да баа коюудагы ачыктан-ачык коррупция юридикалык кадрларды кесиптик даярдоо системасы үчүн олуттуу коркунуч туудурат.</p>	

Анализ/Жалпы маалыматтар:

Прокуратура жөнүндө мыйзамдын IV бөлүмүнүн 34-ст. ылайык прокурор катары иштөөнүн негизги шарттарынын бири прокурор «Кыргыз Республикасынын Жогорку юридикалык билими бар жараны» болушу керек экендиги талабы болуп саналат.

Өлкөнүн көпчүлүк юридикалык жождорунда 4-5 жылдык окутуу курсу каралган. Окутуу 5 жылдык жождордо студенттерден дипломун коргоо талап кылынат. Жазык укугу, жазык процесси жана конституциялык укук өлкөнүн бардык жождору үчүн милдеттүү окуу сабактары болуп саналат. Биринчи эки сабак боюнча студенттер 378 жана 240 окуу саатын тийиштүү түрдө төрт семестр ичинде өтүшөт. Акыркы предмет боюнча 240 саат (эки семестр ичинде) криминология, криминалистика жана сот экспертизасы да милдеттүү сабактарга кирет. Караңыз: *Жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты, 2003-ж.*

Окуу убакыты лекцияларга жана семинарларга бөлүнөт. Жождордун көпчүлүгүндө этика жана адам укуктарына арналган мыйзамдар факультативдик сабактар болуп саналат, ошол эле учурда предметтердин жалпы тизмесинде 24 сабак бар. 4 жылдык программанын чегинде алты жумалык практика каралган. *Ошондо эле.* Окуу программасы 5 жылдык жождордо тийиштүү түрдө экинчи, үчүнчү курстарда жана диплом коргоонун алдында үч жумалык (тааныштыруучу), бир айлык (өндүрүштүк) жана эки айлык (диплом алдындагы) практикадан өтүү каралган. *Жогорку кесиптик билим берүү стандарты, 2004-ж.* Аталган практикалар прокуратурада өткөрүлүшү мүмкүн, ал эми практиканын үч жумалык

мөөнөтү прокуратура органдарында эле эмес, сот жана тергөө органдарында да өтүүнү талап кылат.

СССР кулаган учурдан тартып Кыргызстанда юридикалык жождордун санынын өсүшү байкалууда. Ошол эле учурда, анын натыйжасында юридикалык билим берүүнүн сапаты жалпы өлкө боюнча төмөн түштү деген ой-пикирлер кеңири таралган. *ABA/CEELI Укуктук Кесип Реформасынын Индексинде* (мындан ары – УКРИ) 2004-ж. көрсөтүлгөндөй «Кыргыз Мамлекеттик Юридикалык Академиясын түзүү жөнүндө» *Кыргыз республикасынын Президенттин, 2003-ж., 12-августтундагы Указына ылайык* өлкөнүн жождорунун көпчүлүгүн чыңдоо боюнча иш жүргүзүлгөн. Ошентсе да 2006-ж. июлдагы абал боюнча адистер даярдоону ишке ашырган 18 жож иштөөдө. Алардын бардыгы Билим, илим жана жаштар саясаты министрлигине (мындан ары – Билим берүү министрлиги) баш ийет.

2006-ж. июлда Билим берүү министрлиги көптөгөндөрдүн ою боюнча өтө көп болгон юридикалык жождорду кыскартуу максатында бир катар юридикалык жождорду жабуу жана калгандарын чыңдоо жөнүндө буйрук чыгарган. Жабыла турган жождордун ичине Укук жана мамлекеттик бийликтин Кыргыз-Казак академиясы, Ишкердик жана укук Москва институтунун Оштогу филиалы, ошондой эле Жалалабат шаарындагы Укук, бизнес жана компьютердик технологиялар институту кирген. *Билим берүү министрлигинин 2006-ж. ноябрдагы № 451/1 буйрууу*. Мындан бир аз убакыт мурда жабылууга жана ирилештирүүгө жаткан бир катар юридикалык жождор бул буйрукка даттанышкан, азырынча алардын бардыгы ишин улантууда.

Мындан тышкары юридикалык билим берүүнүн сапатына таасир берген дагы бир нече маселе бар. Ар бир юридикалык жождун окутуучулар курамынын 30% укук тармагы боюнча окумуштуулук даражага ээ болушу жөнүндө Билим берүү министрлигинин сунушуна карабай, азыркы учурда бүткүл өлкө боюнча илим кандидаты даражасына ээ болгон окутуучулардын саны жетишсиз, юридикалык илим докторлорунун саны жокко эсеге тете. Ошентсе да студенттер негизинен өздөрүнүн окутуучулары жөнүндө оңдуу баа беришип, алардын компотенттүүлүгүн, өздөрүнүн өтүнүчтөрүнө элпек мамилелерин жана мыйзамдык жана ченемдик актылардагы учурдагы өзгөрүүлөргө байланышкан маселелерди талкуулоого даяр экендиктерин белгилешет.

Көпчүлүк студенттердин зарыл укуктук документтери бар, бирок болгону бир нече жеке жождордо гана маалыматтардын компьютердик базаларына, ошондой эле Интернеттеги маалыматтар базаларына чыга алышат. Дээрлик бардык материалдар орус тилинде жазылган. Ошондуктан студенттер да, педагогдор да кыргыз тилинде түзүлгөн материалдардын жоктугу окуу процессине терс таасир этип жаткандыгына даттанышат. Юридикалык жождордо окуп жаткан орус тилин билген студенттер улам азайып жаткандыктан кыргыз тилиндеги документтердин жоктугу чыны менен эле келечекте юридикалык кадрларды даярдоо ишинде олуттуу проблема түзөт.

Жождордун көпчүлүгүндө студенттерге практикалык кесиптик ыкмаларды үйрөтүү милдетин көздөгөн сабактар өткөрүлөт. Окуу сот процесстери, оюн процесстери, ошондой эле жазык-укуктук коргоо клиникалары мына ушундай түрдөгү сабактарга кирет. Алардын көпчүлүгү донордук жардам программаларынын алкагында өткөрүлүүдө. Бул программаларга катышуу мүмкүнчүлүктөрү кыйла чектелүү, ошондуктан программага кирүү конкурстук негизде кыйла күч күрөштө жетишилет. Прокуратура органдарына жумушка киргендердин көпчүлүгү – Кыргыз

мамлекеттик университетин бүтүрүүчүлөр, анда практикалык кесиптик ыкмаларды үйрөнүү боюнча сабактар анча көп эмес, ал эми кээ бир сабактар боюнча практикалык окуулар дегеле өткөрүлбөйт. Практикадан өтүү жөнүндө талап жалпысынан оң бааланат, бирок Башкы прокуратурада уюштурулган практикага баа берүүдө ой-пикирлер өтө ар башкача. Кээ бир уюмдарда практика маалыматтык мүнөздө болуп, кесиптик даярдык көз карашынан алганда баалуугу белгиленсе, башка уюмдарда ал болгону администрациялык мүнөздөгү иш тажрыйбасын үйрөтөт деген ой-пикир бар.

Юридикалык билим берүүнүн сапатына таасир эткен эң курч маселе коррупция болуп саналат. Студенттер, педагогдор, адвокаттар, прокурорлор менен судьялар - баа коюуда коррупция олуттуу проблема экендигин бир ооздон ырасташты. Муну сандык эмпирикалык маалыматтар менен ырастоо оңой болбосо да, маектешүү жүргүзүлгөн адамдар педагогдор менен студенттердин 1/5нен жарымына чейин баа коюудагы соода-сатыгы менен алек дешет. Экзамен убагында студенттин зачеттук китепчесин окутуучуга акча салып берүүсү эң кеңири таралган иш болуп саналат. Бул проблеманы жараткан факторлордун ичине педагогдордун жарыбаган эмгек акылары, ошондой эле студенттердин начар даярдыктары жана окууга келүүлөрүнүн начардыгы кирет. Көптөгөн жождордо коррупцияга каршы күрөш эң биринчи кезектеги милдеттердин бири болуп саналат.

Бир азы эле болбосо, судьялардын, адвокаттардын жана прокурорлордун көбү юридикалык жождордун бүтүрүүчүлөрү прокуратурада иштөөгө даяр эмес деп эсептешет. Көптөгөн респонденттер, акыркы конституциялык түзөтүүлөрдө каралган жарыштуулук принцибин киргизилсе бүтүрүүчүлөр өз милдеттерин компетенттүү аткара албаган абалда калат деп чочулашат.

2-фактор: Үзгүлтүксүз окуу жана квалификациясын жогорулатуу

Прокурорлор укук жагындагы кесибин жана илим билимин зарыл деңгээлде кармап туруу жана кесипчилигинин жогорку деңгээлине жетишүү үчүн үзгүлтүксүз окуу жана квалификацияны жогорулатуу (ҮОКЖ) системасынан өтүшөт. Мамлекет айкын маселелер боюнча мыкты даярдалган программанын негизинде жана мыйзамдардагы жана коомдук турмуштагы акыркы өзгөртүүлөр боюнча прокурордун практикалык иши менен байланыштырылган толук баалуу ҮОКЖ алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат.

Тыянак	Салыштырмалуу: Бейтарап
<p>ҮОКЖ прокурорлор үчүн милдеттүү талап болуп саналбайт, бирок квалификациясын жогорулатуу жагында чечүүчү талап болуп эсептелет. Жакында эле Кыргызстанда өндүрүштөгү иштерди даярдоону, оор жана эл аралык кылмыштарды тергөөнү камсыз кылуучу кесиптик даярдоо борбору (КДБ) түзүлгөн. Бүгүнкү күндө борбор прокурордук кызматкерлерди даярдоо ишинде жупуну мүмкүнчүлүктөргө ээ болсо да, донор жардамын көп алып, өз ишин кеңейтүүгө даяр. Стажировканын биринчи жылы жогорку баа алган, анткени ал академиялык даярдоо менен юридикалык иш ортосундагы ажырымды жоюуга мүмкүндүк берет.</p>	

Анализ/Жалпы маалыматтар :

Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарында жана мекемелеринде кызмат өтөө тартиби жөнүндө жобонун IV бөлүмүнүн 14-ст. ылайык (*Кыргыз Республикасынын Президентинин 2001-ж. 6-февралдагы № 48 Указы менен бекитилген; Кыргыз Республикасынын Президентинин 2003-ж. 19-апрелдеги УП № 132 Указынын редакциясында*) [мындан ары – Кызмат өтөө тартиби жөнүндө жобо] квалификация деңгээлин кармоо жана квалификацияны жогорулатуу ар бир прокурордун эң маанилүү кызматтык милдети экендиги аныкталат. Мамлекет тарабынан окутуу жана квалификацияны жогорулатуу максатында кесиптик даярдоо борбору да ачылган. Караңыз: Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарын өнүктүрүү концепциясы (Кыргыз Республикасынын Президентинин 2003-ж. 21-марттагы № 101 Указы менен бекитилген) жана Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын Кесиптик Даярдоо Борборунун Уставы (*Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун 2005-ж. 12-сентябрдагы № 22/14 буйругу менен бекитилген*).

Прокуратура жөнүндө Мыйзамда прокуратурага ишке кирген юридикалык жождорду бүтүрүүчүлөр «жыл бою прокуратура органдарында стажировкадан өтүшөт, аларга прокуратуранын тийиштүү кызматкеринин бардык укуктары менен милдеттери таралат» деп каралган. ПРОКУРАТУРА ЖӨНҮНДӨ МЫЙЗАМ, 34-ст. Жаш прокурорлор негизинен райондук прокуратураларга бөлүнөт, анда райондун прокурору тарабынан аларга атайын насаатчы-юрист бекитилип берилет. Тергөө жана прокурордук бөлүмдөрдөгү ишти камтыган жекече окуу планы түзүлүүгө тийиш. Башкы прокурор гана прокурордун стажировка мөөнөтүн кыскартууларына андан биротоло бошотууга укуктуу. *Ошондо эле.*

Стажировкадан тышкары кесиптик даярдоо борборунун (мындан ары – КДБ) негизги милдеттери үзгүлтүксүз билим берүү маселелери чөйрөсүнө кирет. Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун 2006-ж. 1-июндагы № 18 буйругуна ылайык (*прокурордук тергөө органдарынын кызматкерлерин окутуу, квалификациясын жогорулатуу жана стажировкадан өткөрүү системасын өркүндөтүү чаралары жөнүндө*) [мындан ары – 18-буйрук], ар бир прокурор ар бир беш жылда кеминде бир жолу окуп келүүгө тийиш. 18-буйрукта КДБнын төмөнкү милдеттери белгиленген:

-«программаларды жана тематикалык пландарды түзүүдө Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун ички бөлүктөрүнүн сунуштары, аскердик жана адистештирилген прокуратураларды, областтык, Бишкек ш. жана Ош ш. прокуратураларынын муктаждыктары менен сунуштары, ошондой эле көрсөтүлгөн окуу борборлорунда окуган угуучулардын сунуштары менен сын-пикирлери да эске алынсын;

-ар бир циклге эл аралык стандарттарга ылайык адам укуктарын сактоо маселелери боюнча окутуучу сабактар программаларын милдеттүү киргизүү камсыз кылынсын;

-окуу материалын жакшыраак өздөштүрүүгө, эң жаңы окутуу технологияларын, анын ичинде маалыматтык технологияларды, киргизүүгө багытталган окутуунун жаңы формалары жигердүү пайдаланылсын;

-лекция окуу, практикалык сабактар, ишкердик оюндар өткөрүү үчүн кесиптик жактан эң мыкты даярдалган прокурорлор менен тергөөчүлөр, жождордун профессорлор-окутуучу курамы, соттордун жана адвокатуранын кызматкерлери, сот

экспертизасы борборлорунун кызматкерлери, психологдор, илимпоз-юристтер окуу процессине тартылсын;

-тийиштүү келишимдердин негизинде юридикалык жождордун студенттеринин прокуратура органдарында окуу практикасынан өтүүсү уюштурулсун;

-белгиленген тартипте түзүлгөн келишимдерге (макулдашууларга) ылайык Кыргыз Республикасынын жана чет мамлекеттердин илимий окуу жана кесиптик мекемелери менен кызматташтык орнотулсун жана жүзөгө ашырылсын;

-прокуратуралардын тийиштүү жетекчилер жөнөткөн, аттестациядан өтпөгөн прокурордук-тергөө кызматкерлерин жекече атайын план боюнча кайра окутуу жүзөгө ашырылсын;

-ишти уюштурууда региондук окутуу борборлоруна методикалык, консультациялык жардам көрсөтүлсүн;

-Борбордук илимий – методикалык базасын Кыргыз Республикасынын шарттарына ылайыктоо, тийиштүү адабият менен колдонмолорду басып чыгаруу жана бардык региондук бөлүктөрдү алар менен камсыз кылуу уюштурулсун;

-Борбордун өзүндө да, жер-жерлерде да окуу сабактарын уюштурууга жана өткөрүүгө жөндөмдүү прокуратура органдарынын практикалык кызматкерлердин (тренерлердин) категориясын түзүү боюнча чара көрүлсүн;

-мамлекеттик, расмий, англис жана башка тилдерин окуп үйрөнүү окуу программаларына милдеттүү киргизүү (региондун же кызматкерлер категориясынын муктаждыгына жараша) камсыз кылынсын;

-прокурордук көзөмөл жана тергөөнүн эски жана жаңы тармактарын өркүндөтүүдө, прокуратура органдары үчүн орчундуу багыттар боюнча илимий изилдөөлөрдү уюштурууда жана жүргүзүүдө, ар кандай конференцияларды, семинарларды жана тренингдерди өткөрүүдө прокуратура органдарынын бардык структуралык бөлүктөрүнө көмөк көрсөтүлсүн;

-мыйзам актыларына өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизүү үчүн сунуштарды иштеп чыгууга, прокурордук көзөмөл проблемалары боюнча илимий иштеп чыгууларды уюштурууга көмөк көрсөтүлсүн...». *Ошондо эле, 7-п.*

18-буйрук азырынча толук аткарыла элек. КДБ 2005-ж. декабрда Бишкекте ачылды (региондук борборлорду түзүү да каралган). КДБнын ачылышы – прокуратура кызматкерлери үчүн окутуу системасын уюштуруу боюнча иш-чаралардын эң акыркысы. 2003-ж. кыска мезгилден тышкарыда 2001-ж. бери прокурорлордун мамлекеттик окуу борбору болгон эмес.

Иштин алгачкы жылы ичинде 2006-ж. 255 прокурордук кызматкерлер КДБда окуп чыгышкан. Эки күндөн эки жумага чейин созулган семинарлар уюштурулган. Семинарлар менен тренингдер төмөнкү темалар боюнча жүргүзүлгөн: террорчулукка жана коррупцияга каршы күрөшүү, качкындардын укуктары, экономикалык кылмыштар, ошондой эле оор кылмыштар боюнча тергөө жана мамлекеттик айыптоону колдоо. Иштер жүргүзүү жана мыйзамдуулукту камсыз кылууда прокурордун ролу маселелери боюнча бир нече курс окулган. Көзөмөлдүк функцияларды аткарган прокурорлорго менеджмент боюнча адистештирилген курстар окулган. ИИМ органдары менен бирге өтө аз семинарлар өткөрүлгөн. Юридикалык жождордун окутуучулары, улук прокурорлор, ошондой эле чет өлкөлөрдөн чакырылган прокурорлор жана эксперттер менен тренингдер өткөрүлгөн. Бул семинарларды уюштурууда КДБ ABA USAID, OPDAT, ПРООН, ОБСЕ жана башка линиялары боюнча олуттуу эл аралык донордук жардам алган. Эл аралык донордук колдоо алдында Казакстанда, Россияда жана башка өлкөлөрдө стажировкалар уюштурулган.

18-буйрукту аткаруу үчүн иштөөгө аракеттенип, ҚДБ каражат жагынан өтө кыйын абалда калган. 2006-ж. ал мамлекеттик бюджеттен каржы алып, алар коммуналдык тейлөөлөргө, күндөлүк жана анын сегиз кызматкерлеринин эмгек акы чыгымдарына араң жеткен. Окуу куралдарын басып чыгарууга жана көбөйтүүгө каражат жетишпейт. Эгерде окуу сот процесстери кабинети иштесе, сот баллистика экспертиза кабинети да эле болсо жабдыла элек. Улук окутуучулар дагы эле топтоло элек. Компьютерлер болгон менен алар бир ички тармакка уюштурулбаган жана Интернетке коштурула элек. ҚДБ бир убакта болгону 25 адамды камсыз кылууга жарайт.

Респонденттердин көпчүлүгү үзгүлтүксүз окуу жана квалификацияны жогорулатуу системасы, бүгүнкү күндөгүдөй иштесе түрүндө коюлган талаптарга жооп бербейт деген пикирге келди. ҮОКЖдан жыл сайын өтүү боюнча юридикалык жактан жазылган талаптар жок, ал ар бир прокурор беш жылда бир жолу канча саат ҮОКЖдан өтүүгө тийиштиги 18-буйрукта да көрсөтүлгөн эмес. Бирдиктүү эрежелер менен темаларды, угуучулардын курамын тандап алуу тартиби, баа берүү критерийлер, ошондой эле прокурордук кадрларды даярдоодогу муктаждык анализи да жок. Прокурорлордун көпчүлүгү салык салуу, бажы кызматын, акчаны адалдоо жана экономикалык кылмыштуулук маселерин окуп үйрөнүү үчүн Казакстандагы жана Россиядагы стажировкалардын санын көбөйтүү зарыл экендигин ырасташты. Респонденттердин көпчүлүгү ИИМ кызматкерлери жана судьялар менен бирге сабактардын санын көбөйтүүнү жакташат. Окуу программаларын жана атайын курстарды конкреттештирүүнү каалоолор айтылды. Башка факторлорду талкуулоодо белгиленгендей, үзгүлтүксүз окуу жана квалификацияны жогорулатуунун жакшы жолго коюлган системасынын жоктугу прокурорлорду сот иштерине даярдоо процессине жана алардын компетенттүүлүгүнүн жалпы деңгээлине терс таасир берет. Ошол эле учурда кызматтын биринчи жылы стажировкадан өтүү жөнүндө талап, жаңы иштей баштаган прокурорлорго негизги кесиптик дасыгууларга мүмкүндүк берүүчү иш-чаралардын ийгиликтүү үлгүсү катары жалпысынан оң баа алды.

3-фактор Тандоо: Ишке кабыл алуу, кызматы боюнча жогорулоо, башка кызмат ордуна которуу

Прокурорлор кесиптик-ишкердик сапаты, жөндөмдүүлүктөрү, ишинин сапаты, тажрыйбасы жана принциптүүлүгү сыяктуу объективдүү жана ачык критерийлерге ылайык ак ниеттүүлүк жана калыстык принциптеринин негизинде жумушка алынышат, кызматы боюнча жогорулашат жана башка кызмат орундарына которулушат.

Субъективдүү факторлор толугу менен жок кылынбаса да, жалпысынан система бийик моралдык жана ишкердик сапаттарга ээ болгон квалификациялуу кадрларды тандап алууну камсыз кылууга тийиш.

Тыянак**Салыштырмалуу: Бейтарап**

Прокурордун дээрлик бардыгы аттестациялык комиссия аркылуу дайындалышат жана кызматы боюнча жогорулашат. Комиссия прокурордук кызматкерлер тарабынан жогору бааланса да, башка респонденттердин көпчүлүгү, комитеттердин чечимдери коррупциялашкан мүнөздө болуп, комитет тарабынан талапкерлердин жөндөмдүүлүктөрү жана аброю эсепке алынбайт деп белгилешет.

Анализ/Жалпы маалыматтар:

Ушул Индекстин «Кызмат өтөө шарттары» бөлүмүндө жана 1-фактордо белгиленгендей, ПРОКУРАТУРА жөнүндө Мыйзамда жана кызмат өтөө тартиби жөнүндө ЖОБОДО прокурордук кызматкерлерди ишке кабыл алуу жана башка кызмат орундарына дайындоо боюнча талаптар белгиленет. Мамлекеттик кызмат жөнүндө Кыргыз республикасынын 2004-ж., 11-августагы мыйзамы (мындан ары – Мамлекеттик кызмат жөнүндө мыйзам) кадрларды тандоо, жайгаштыруу жана жогорулатуу процессин тактап айкындаштырат. Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзам бардык мамлекеттик кызматчыларына⁷ жана Кыргыз Республикасынын бардык мамлекеттик органдарына таралат. Ошондо эле, 1-ст.

Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзамдын 18-ст. ар бир мамлекеттик агенттикти болгон кызмат орундарын ээлөөгө «мамлекеттик кызматтын кадрлары резервин түзүүгө» милдеттендирет. Бул талапты аткаруу үчүн агенттик жогорку окуу жайларынын бүтүрүүчүлөрүнүн ичинен талапкерлердин арасында конкурс же «аттестациялар» өткөрүүнү милдеттендирет. *Ошондо эле.* Мамлекеттик кызматчы кадрларын которууга кадрлар резервин түзүү үчүн аттестация белгиленет. Аттестациялар дайыма жүргүзүлүп, ак ниеттүү, объективдүү, бир түрдүү болууга жана ачык айкын жол жоболук мүнөздө өтүүгө тийиш. *Ошондо эле, 20-ст.*

Прокуратура жөнүндө Мыйзамдын 8-10-ст. Башкы прокурордун (Президенттин макулдугу менен) ыйгарым укуктарын, ошондой эле ар бир төмөн турган прокуратуранын: областтык, шаардык жана райондук прокуратуралардын жетекчилеринин – жогору турган прокуратуранын жетекчисинин макулдугу менен бөлүмдөрдүн жетекчилери, орун басарларын, улук жардамчыларды жана улук тергөөчүлөрдү кызмат ордуна дайындоо жана бошотуу боюнча ыйгарым укуктарын ырастайт.

Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жобонун 11, 13, 14 жана 15- статьялары кызматы боюнча жогорулоо тартиби жөнүндө кошумча түшүндүрмөлөрдү берет. Жалпысынан бул статьяларда төмөнкүдөй тартип белгиленет:

- ээлеген кызмат орундарына жана кызматтык стажына ылайык класстык чиндерди ыйгаруу (*Ошондо эле, 11-ст.*);
- жогорулатуу маселелери боюнча кадрлар резервин, коллегиялар менен аттестациялык комиссияларды түзүү (*Ошондо эле, 13-ст.*);
- кызматы боюнча жогорулатуу маселелерин чечүүдө окуусу жана квалификациясын жогорулатуусу эске алынат (*Ошондо эле, 14-ст.*);

⁷ Мыйзамда мамлекеттик кызматчылар мамлекеттик органда мамлекеттик кызмат ордун ээлеген Кыргыз Республикасынын жарандары катары аныктайт.

- жана кызматы боюнча жогорулатуу маселелерин чечүүдө кызматкерлердин өздөрүнүн кызматтык милдеттерин үлгүлүү аткаргандыгы үчүн кызыктыруу системасы эске алынат (*Ошондо эле*, 15-ст.);

Жакшы жөнгө салынган системанын болгондугуна карабастан кадрларды тандоо, жайгаштыруу жана кызматынан жогорулатуу тартиби Башкы прокуратуранын кызматкерлери эмес көптөгөн респонденттер тарабынан сынга алынып бааланган. Кадрларды тандоодо жана жогорулатууда аттестациялоо процесси системаны жаап-жашыруу үчүн кызмат өтөйт, анда кызмат орундары сатылат жана сатылып алынат же Башкы прокурорго же Президентке жакын адамдар үчүн кармалып турат деген ой-пикир өкүм сүрөт. Респонденттердин айтуусу боюнча аттестацияларды өткөрүүдө паракорчулук көнүмүш иш.

Экинчи жактан алганда прокурордук кызматкерлердин айтуусу боюнча ишке кабыл алууда аттестациялоо системасы өзүнүн оңдуу жагын көрсөтүп, пайда болгон бош орундарды толуктоо үчүн эң квалификациялуу адистерди кабыл алууну камсыз кылат. Кадрлар резерви системасы да кадрларды жайгаштыруу жана жогорулатуу милдеттерин жакшы аткарууда. Көпчүлүк прокурорлордун башка кызмат ордуна өтүүнү же кызматы боюнча жогорулоону каалоосу 3-5 жылдын ичинде канааттандырылат. Прокурорлор курамына 11 адам кирген Аттестациялык комиссиядагы коррупциянын мүмкүнчүлүгүн таптакыр четке кагышат. Ошол эле учурда бир нече прокурор башчынын сунуштары жана оңдуу мүнөздөмөсү жаңы ишке дайындалуу же кызматы боюнча жогорулоо үчүн чечүүчү мааниге ээ болуп, көп учурда талапкердин өзүнүн кадыр-баркынын эле эмес жекече байланыштардын натыйжасы болуп саналат деп эсептелерин моюндашты.

4-фактор: Кадрларды тандоодогу басмырлоонун жоктугу

Эгерде прокурордун кызмат ордуна талапкерден ошол өлкөнүн жараны болушун талап кылууну басмырлоочу талап деп эсептебесек, бардык деңгээлдеги прокурордук кызматкерлерди ишке кабыл алуу, ишинен жогорулатуу жана жайгаштыруу тышкы факторлордун таасиринен эркин жана аларда прокурорго rassасына, жынысына, сексуалдык алган багытына, өңүнүн түсүнө, туткан динине, саясий жана башка көз караштарына, улуттук же социалдык тегине, дене боюнун кемчиликтерине же финансылык абалына жараша баш тартуу билдирилиши мүмкүн эмес.

<i>Тыянак</i>	<i>Салыштырмалуу: Бейтарап</i>
<p>Прокуратуранын этностук-жыныстык белгилери боюнча курамы өлкөнүн курамына ылайык келбейт. Ошентсе да, бийик кызмат орундарын ээлеген улуттук азчылыктардын жана аялдардын өкүлдөрү бар. Ишке кабыл алууда басмырлоого каршы конституциялык кепилдиктер иштейт.</p>	

Анализ/Жалпы маалыматтар:

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 13-ст. 3-бөлүгүндө мындай деп турат: «Кыргыз Республикасында бардык адамдар мыйзам жана сот алдында тең. Теги, жынысы, rassасы, улуту, тили, туткан дини, саясий жана диний ынанымдары боюнча же кандайдыр бир башка жекече же коомдук мүнөздөгү жагдайлар боюнча

кандайдыр бир басмырланышы, эркиндиктери менен укуктарынын кысымга алынышы мүмкүн эмес. Кыргыз Республикасында аялдар менен эркектер бирдей эркиндиктерге жана укуктарга, ошондой эле аларды ишке ашыруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ болушат».

Кыргызстан көп улуттуу мамлекет. Анын калкынын 67,4% кыргыздар түзөт. Анда бир катар улуттук азчылыктар жашайт: өзбектер (14,2%), орустар (10,3%), ошондой эле дунгандарды, уйгурларды, татарларды жана немецтерди кучагына алган башка улуттук топтор (8,5%) жашайт. *АКШнын Адам укуктары жөнүндө мамлекеттик департаментинин отчету – Кыргыз Республикасы, 2006-ж., 5, 6-бөлүм, 2007-ж. март.*

Башкы прокуратура 2005-2006-ж. мезгили үчүн аналитикалык топко берген расмий эмес статистикага ылайык өлкөнүн калкынын 30%дан ашыгы улуттук азчылыктарга кирсе да, прокуратура системасында мындай улуттук азчылыктардын 8,8%на жакын гана өкүлдөрү иштейт. Мындай дисбаланстын себептерин түшүндүрүп келип прокурордук кызаткерлер бир катар этностук топтор эзелтен эле мамлекеттик эмес чөйрөдө иштөөнү каалап, укукту окуп үйрөнүүгө кызыкбагандыктары менен түшүндүрүлө тургандыгын болжошту. Башка респонденттер болсо бир нече муундардын убагында аларга эч ким юридикалык тармакта, анын ичинде прокуратура системасында иштөөгө мүмкүндүк бербей тургандыгын түшүнүшкөндүгүн белгилешет. Башкы прокуратура тарабынан улуттук азчылыктарды тартуу жана өзү кызмат өтөгөн коомдун көп улуттуу көз карашынан алганда прокуратуранын репрезенттүүлүгүн жогорулатуу боюнча эч кандай айкын ачык чара көрүлгөн эмес. Мындан тышкары прокурорлордун ырастоолору боюнча улуттук азчылыктардын укуктарын бекемдеген программаны киргизүү өлкөнүн бардык жарандарынын тең укуктуулук конституциялык принцибин бузат. Аздыгына карабай айрым улуттук азчылыктардын өкүлдөрү прокуратурада жетекчи кызмат орундарын ээлейт.

Гендердик теңдикке кайрылсак, ошол эле статистикага ылайык аялдар бардык прокурордук кызматкерлердин 12%га жакынын түзөт. Алардын санынын аздыгына карабай аялдар кээ бир жетекчи кызматтарды ээлешет. Бирок прокурордук кызматкерлердин көпчүлүгү жогорку жетекчи кызмат орундарын жалаң эркектер ээлегендигин моюндарына алышат. Биз маектешкен көптөгөн адамдар аялдарды эзелтен эле прокурордук кызмат кызыктырбагандыгын белгилешет. Бир дагы респондент прокурордук кызмат орундарына кабыл алууда, жогорулатууда же дайындоодо улуту же жынысы боюнча басмырлоого алынган учурду эстей алышкан жок.

II. Кесиптик эркиндиктер жана кепилдиктер

5-фактор: Ой-пикирди эркин билдирүү

Прокурорлор өлкөнүн калган бардык жарандарындай эле ой-пикирин билдирүү эркиндигинен, дин тутуусу эркиндигинен, бирикмелерди түзүү эркиндигинен пайдаланышат. Бул укуктарды жүзөгө ашырууда прокурорлор дайыма өздөрүн мыйзамга, ошондой эле кесиптик этиканын таанылган талаптарына жана ченемдерине ылайык карманышат.

Тыянак	Салыштырмалуу: Бейтарап
<p>Прокурорлорго өндүрүштө турган иштер боюнча ой-пикирин ачык айтууга жана саясий ишке катышууга катуу тыюу салынган. Бир областтык прокуратура бюллетень чыгарса да, чындыгында прокурорлордун көпчүлүгү басма сөз жана коомчулук менен аз байланышып, саясий иш жүргүзүшпөйт.</p>	

Анализ/Жалпы маалыматтар:

Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзамдын 11-ст. 6-бөлүгү жарандык кызматчыларга (анын ичинде прокуратура кызматкерлерине) өздөрүнүн кызматтык иштерине байланыштуу жана кызмат убагында саясий партиялардын, коомдук бирикмелердин жана диний уюмдардын ишине катышууга тыюу салат. Мындан тышкары Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жободо прокурордук кызматкерлер үчүн өзүнүн ой-пикирин билдирүү эркиндигин башкача чектөөлөр да белгиленген. 3-ст. ылайык прокурордук кызматкер: «... иш таштоолорго, манифестацияларга катышууга жана башка иш аракеттери менен мамлекеттик органдардын иштөөсүнө жана мамлекеттик кызматчылардын кызматтык ыйгарым укуктарын аткаруусуна тоскоолдук келтирүүгө; [ошондой эле] саясий партиялардын жана диний уюмдардын ишине катышууга акысыз». *Ошондо эле.* Мындан тышкары ПРОКУРАТУРА ЖӨНҮНДӨ МЫЙЗАМДЫН 35-ст. прокурорлор шайлануучу жана башка мамлекеттик органдардын мүчөлөрү боло албай тургандыгын белгилейт. Прокуратура органдарында саясий партиялардын ишине жол берилбейт. *Ошондо эле.*

Башка факторлорду талкуулоодо жогоруда көрсөтүлгөндөй Башкы прокуратура иерархиялык катаал уюштуруучулук принциптеринде түзүлүп, анда иштерди жана жалпысынан прокуратуранын ишин ачык талкуулоо колдоого алынбайт. Анын натыйжасында прокурордук кызматкерлер ММК жана коомчулук катышкан дискуссияларга сейрек катышышат. Алардын эч кими кайсы бир саясий партиянын мүчөсү эмес, 2001-ж. 4-апрелиндеги Кыргыз Республикасынын прокуратурасынын кызматкерлеринин кесиптик этика Кодексинин 2.6-п. ылайык (мындан ары – Кесиптик этика кодекси) прокурор «өзүнүн кызматтык милдеттерин аткаруунун жүрүшүндө алынган маалымат боюнча мамлекеттик, кызматтык жана мыйзам менен корголгон башка жашыруун сырды сактоого милдеттүү. Прокурор прокуратура жетекчилигинин макулдугусуз өзүнүн өндүрүшүндө турган иштер боюнча ачык билдирүүлөр жасоого, басма сөздө ой-пикирин айтып чыгууга акысыз». *Ошондо эле,* прокурорлордун саясий турмушка катышуусун чектеген 3.3-п. кара. Көрсөтүлгөн чектөөлөр дүйнөнүн көптөгөн башка өлкөлөрүнүн прокуратураларында колдонулган эрежелерден анча айырмаланбайт.

Бирок прокуратуранын ишин талкулоого тыюу салган жалпы эреженин ичинде бир катар өзгөчөлүктөр бар. Алсак, Башкы прокурор парламентте каралып жаткан мыйзамдардын ар кандай долбоорлору боюнча дайыма сын-пикирлери менен чыгып сүйлөйт. Прокурорлор мамлекеттик басылмаларда тигил же бул юридикалык маселе боюнча түшүндүрмөлөрүн сейрек болсо да жарыялашат. Бир нече областтык прокуратуралар прокуратуранын ишин жана ийгиликтерин талкуулоо менен бюллетендерди чыгарышат. Ысыккөл областтык прокуратурасы жергиликтүү тургундарга арналган «*Мыйзам Жолу*» бюллетенин чыгарат. 1999-ж. февралынан тартып ар бир номерде юридикалык темадагы макалалар, байланыштык маалымат берүү менен айрым прокурорлордун макала – портреттери жарыяланган.

Бирок саясий маселелер боюнча ой-пикирлерин айтып чыккан прокурорлор көп жагынан жага беришпейт. Мисалы, жакында эле президенттин офисинин алдында өткөн өкмөткө каршы тынчтык митингди ачык колдоп чыккандыгы үчүн улук прокурордун кызмат ордун ээлеген аял кызматынан алынган. Башкы прокуратуранын ой-пикири боюнча ал өзүнүн чыгып сүйлөөсү менен Прокуратура жөнүндө Мыйзамдын Жобосун бузган, анткени бул чыгып сүйлөө саясий мүнөздө болуп, алдын ала прокуратура тарабынан санкцияланган эмес. Бир катар укук коргоо уюмдары демонстрациянын тынчтык багытын жана анын чыгып сүйлөөсү саясатка каршы мүнөздө экендигин жана шыкакчылык чыгып сүйлөөгө жатпагандыгын баса көрсөтүп, бул чечимге каршы чыкты.

6-фактор: Кесиптик бирикмелерди түзүү эркиндиги

Прокурорлор кесиптик бирикмелерди түзүүдө жана чогулуштарды өткөрүүдө толук эркиндиктен пайдаланышат.

Алар өздөрүнүн кызыкчылыктарын билдирүү, өздөрүнүн кесиптик даярдыгын өркүндөтүү, укуктарын коргоону камсыз кылуу үчүн жергиликтүү, улуттук жана эл аралык уюмдарга кире алышат же түзө алышат, ошол эле учурда алардын уюмга катышуусу же мүчөлүгү алардын кызматтык абалы үчүн эч кандай терс натыйжаларга алып келбейт.

Тыянак	Салыштырмалуу: Бейтарап
Кыргызстанда прокурордук кызматкерлердин жалпы мамлекеттик, областтык же жергиликтүү ассоциациялары жок. Ошол эле учурда прокурордук кызматкерлердин ассоциациясын түзүүгө укуктук тыюу салуулар жок.	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 8-ст. 3-бөлүгүндө жана 21-ст. 3-бөлүгүндө Кыргыз Республикасынын жарандарынын бирикмелерди түзүү укугу кепилденген. Жарандардын коомдук бирикмелерди түзүү укугу ушул эле статьяларда жарыяланган, мындай учурда мамлекет аларды урматтоого жана алардын корголушун камсыз кылууга милдеттүү. Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзамда, Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жободо да прокурордук кызматкерлердин бирикмелерин түзүүгө тыюу салынбайт. Прокуратура жөнүндө Мыйзам прокурордук кызматкерлерге ишкердик иш жүргүзүүгө гана тыюу салат. *Ошондо эле, 35-ст.*

Бул мыйзамдарда берилген эркиндиктерге карабастан Кыргызстанда улуттук да, областтык да, райондук да деңгээлдерде прокуратура кызматкерлеринин бирикмелери жок. Прокурордук кызматкерлердин кесиптик бирликтери да жок. Ал тургай бул факторду талкуулоо менен биз маектешкен прокурорлор өздөрүнүн укуктарын коргоо үчүн бирикмелерди түзүүнүн зарылдыгы жок экендигин белгилешти. Алардын айтуулары боюнча Башкы прокуратура алардын кызыкчылыгы менен муктаждыктарын камсыз кылуу үчүн жетиштүү иштейт. Алар 2005-ж. 25-январда бекитилген, Көз Каранды Эмес Мамлекеттердин Шериктештигине мүчө мамлекеттердин Башкы прокурорлорунун координациялык кеңешин (КМШ БПКК) бирден бир «ассоциация» дешет. Анын башкы милдеттери КМШга катышкан мамлекеттердин башкы прокуратураларынын, прокуратураларынын мыйзамдуулукту, кылмыштуулукка каршы күрөштө адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин камсыз кылуу чөйрөсүндө өз ара кызматташтык жана эриш-аркак иштөө болуп саналат. (КМШ БПКК) кеңешмелери такай иштебейт. Караңыз: 24-фактор «Эл аралык кызматташтык»

7-фактор: Тышкы таасир берүүнүн ар кандай формаларынан эркиндик

Прокурорлор өздөрүнүн кесиптик милдеттерин прокурордук да, прокурордук эмес да органдардын тышкы таасир берүүсүнүн эч кандай формаларына дуушар болбой жүзөгө ашыра алышат.

Тыянак	Салыштырмалуу: Терс
Коомдо мыйзамда ачык тыюу салынганына карабастан, прокуратура органдары жогору турган прокуратура органдарына жана прокуратура менен байланышпаган башка мамлекеттик органдарга өтө көз каранды деген ой-пикир таралган.	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Прокурорлордун өздөрүнүн кесиптик милдеттерин прокурордук да, прокурордук эмес да органдардын мыйзамсыз таасир этүүлөрүнө карабай ишке ашыруу укугу бир катар мыйзамдык жана ченемдик актылар менен камсыз кылынат. Функциялык көз караштан алганда Конституциянын 77-ст. Башкы прокуратурага жазыктык куугунтуктоону ишке ашырууга жана айыпкерлерди сотко тартууга бирден бир укук берет. Прокуратура жөнүндө Мыйзам «мамлекеттик бийлик органдарынын, коомдук бирикмелердин, массалык маалымат каражаттарынын, алардын өкүлдөрүнүн, ошондой эле кызмат адамдарынын ал кабыл алган чечимге таасир берүү же анын ишине тоскоолдук келтирүү максатындагы кандай формадагы болсун таасир этүүсү мыйзамда белгиленген жоопкерчиликке алып келет» деп белгилеп кандайдыр бир таасир этүүгө бир беткей тыюу салат. *Ошондо эле, 4-ст.*

Кесиптик этика Кодексинде прокурор чечим кабыл алууда коомчулук тарабынан өзүнүн ишинин сынга алынышы коркунучунан эркин болууга тийиш. Ошондой эле жогору турган прокурорлор өзүнө баш ийгенди мыйзамсыз аракеттерди жасоого, мажбурлоого тийиш эмес жана кимден келип чыкпасын өзүнө таасир этүү фактылары жөнүндө прокурор жогору турган прокурорго дароо кабарлоого тийиш. КЕСИПТИК ЭТИКА КОДЕКСИ 1 жана 2-п. Мындан тышкары тергөөнүн жүрүшүнө

кийлигишүүгө аракет кылган ар кандай адамга, өзгөчө кызматтык абалын пайдаланган адамга карата Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында жазык жоопкерчилиги чаралары да каралат.

Ишти ар тараптан, толук объективдүү тергөөгө тоскоолдук кылуу максатында ар кандай түрдө прокурордун, тергөөчүнүн ишине кийлигишкенде, эсептик көрсөткүчтүн жүздөн эки жүзгө чейинки өлчөмүндө айып салууга жазаланат. (2) Ушул статьянын биринчи бөлүгүндө каралган жосун өзүнүн кызматтык абалын пайдалануу менен жасалса, эсептик көрсөткүчтүн беш жүздөн бир миңге чейинки өлчөмүндө айып салынат же болбосо үч жылга чейинки мөөнөткө белгилү кызматтарды ээлөө же белгилү иш жүргүзү укугунан ажыратуу менен беш жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат. Кыргыз Республикасынын Кылмыш жаза Кодекси 1997-ж. 1-октябрь № 68 (мындан ары – Кылмыш жаза Кодекси), 318-ст.

Ошентсе да мамлекеттик уюмдар прокуратурага да таасир көрсөтүшүп, ошол эле учурда формалдуу түрдө мыйзамды бузушпайт. Мисалы «Кызмат өтөө шарттары» бөлүмүндө белгиленгендей Президент Башкы прокурорду парламенттин макулдугу менен дайындайт. Президент Башкы прокурордун орун басарларын анын көрсөтүүсү боюнча дайындайт. Мындай тартип дүйнөнүн бир катар башка өлкөлөрүндө кабыл алынса да, Кыргызстандын шартында ал өзүнүн башкача бир маанилерине ээ болуп, аларда көрсөтүлгөн система тең салмактуулукту бузушу мүмкүн. Башкы прокурор жасалган иштер жөнүндө отчетторду берүүгө жана прокурорлук кадрларды ишке кабыл алуу, кызматы боюнча көтөрүү жана бошотуу боюнча сунуштарын Президенттин Администрациясынын Коргоо жана коопсуздук иштери боюнча башкармалыгына киргизүүгө милдеттүү. Прокурорлордун иш аракеттерине даттануулар да, аларды Башкы прокуратурага жөнөтүлгөнгө чейин администрациянын каналдарынан өтөт. Саналып өткөндөрдөн тышкары Президенттин Администрациясы да, башка кандайдыр бир мамлекеттик мекеме да прокурордук иштерди жүргүзүү боюнча көрсөтмө берүүгө мүмкүндүк берүүчү башка мыйзамдуу ыйгарым укуктарга ээ болбойт.

Ошол эле учурда Башкы прокуратуранын кызматкерлери эмес респонденттердин көпчүлүгү, прокурорлорду коргоонун мыйзамда каралган чараларына карабастан таасир этүү туруктуу мүнөздө экендигин белгилешет. Ал прокуратуранын ичиндеги да, андан тышкаркы да бир катар булактардан келип чыгууда. Жогоруда прокуратурага монолиттүүлүк жана өзгөчө иерархиялуулук мүнөздүү экендиги белгиленген. Төмөн турган прокурорлордун баары өздөрүнүн башчыларынын көрсөтмөлөрүн жана буйруктарын жетекчиликке алышат. Жогору турган прокурорлордун кысымга алуусу өтө күчтүү болуп, өзүм билемдиги үчүн жазадан корккон төмөн турган прокурорлор берилген буйрукту аткарууну артык көрүшөт.

Мындан тышкары ошол респонденттердин сөздөрү боюнча Президенттин администрациясы Башкы прокуратуранын иш аракетине кийлигишүүнү жүзөгө ашырат. Көптөгөн респонденттер калыптанган иш абалы прокурордук кызматтын өз алдынчалуулугун азайтуунун эсебинен өз колуна чоң ыйгарым укуктарды топтоого мүмкүндүк берет деп чочулашат. Парламенттин депутаттары да прокуратуранын чечим кабыл алуусуна түздөн-түз катышып, ачык-айкын иштер боюнча прокуратура жетекчилеринин чечимине зор таасир көрсөтүшөт. Прокуратура органдарына бийликтин мындай бутактарынын өкүлдөрүнүн айкын ачык иштер боюнча тергөө

жүргүзүүгө байланыштуу тергөө кандай натыйжаларга келүүгө тийиштигин көрсөткөн телефон чалуулары, кадыресе иш болуп саналат. Көптөгөн прокурорлор иш боюнча зарыл чечим чыгаруу тергөөнүн жүрүшүндө пара алуудан качпагандыгынын себептеринин бири катары эмгек акынын төмөндүгү көрсөтүлөт. *Караңыз: VI бөлүм жана 21-фактор*

Прокурорлордун мындай кырдаалга карата башкача көз караштары бар. Жалпысынан прокуратуранын түзүлүшүнүн иерархиялуулугуна макул болуу менен алар мындай структура таасир этүү факторлорунун орун алышын толук жок кылат деп айтышат. Алар айткандай иштин жөнү ар бир прокурор иерархиялуу жалпы курулган системанын бир бөлүгү болгондуктан иштин чечилишине таасир этүү максатында системага кийлигишүүнүн эч кандай ыкмасы жок экендигинде. Алар парламенттин депутаттары жана башка кызмат адамдары прокуратурага таасир этүүгө аракет кылышкандыгы, бирок бири калбай андан баш тартуу алгандыгы менен макул. Экинчи жактан прокурордун көпчүлүгү эмгек акынын төмөндүгү негизинен прокуратуранын төмөнкү жана жарым-жартылай жогорку звеносундагы кызматкерлердин арасында коррупция коркунучун түзө тургандыгын моюнга алышат. Алардын бири дагы коррупциянын же прокуратурага ар кандай түрдө таасир этүүнүн бир дагы фактысын келтире алышкан жок.

8-фактор: Куугунтуктоодон жана коркутуп-үркүтүүдөн коргоо

Прокурорлор өздөрүнүн кесиптик милдеттерин коопсуздук жагдайда жүзөгө ашыра алышат жана өздөрүнүн үй-бүлө мүчөлөрү менен бирге мамлекеттик коргоодон пайдаланышат.

<i>Тыянак</i>	<i>Салыштырмалуу: Оң</i>
<p>Прокурорлор жалпысынан өздөрүнүн кызматтык орундарындагы коопсуздук деңгээли жана мыйзамда аныкталган коопсуздук чаралары менен канааттанышат. Куугунтукка алуу жана коркутуу учурлары эң сейрек. Бирок соттордун имараттарында коопсуздукту камсыз кылуу үчүн кошумча чаралар көрүү зарыл.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Мамлекет прокурорлорду коргоону камсыз кылуу үчүн Прокуратура жөнүндө Мыйзамдын IV бөлүмүнүн 40-ст жана Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жобонун 29-ст. жоопкерчиликтүү болот. Көрсөтүлгөн эки статьяда тең прокурорлор кызматтык милдеттерин аткарууда курман болгон учурда алардын үй-бүлөлөрүнө компенсациялар төлөп берүү каралган. Эки статьяда тең прокурорлорго кызмат милдеттерин аткарууда мертинүү алган учурда компенсациялар төлөп берүү да каралган. 29-статья да өздөрүнүн милдеттерин аткаруунун жүрүшүндө мүлктөрүнө келтирилген ар кандай зыян үчүн компенсация алууга мүмкүндүк берет. Аскердик прокурорлор үчүн да ушундай чаралар каралган. *Караңыз: Кыргыз Республикасынын аскердик прокуратурасы жөнүндө Жобо IV бөлүм, (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 1997-ж. № 418, 2001-ж. 19-октябрдагы № 662 токтомдорунун редакциясында).* Кылмыш-жаза Кодексинин 318- 320-ст. кесиптик ишин жүзөгө ашырган прокурорго карата коркутууларды колдонууга тыюу салынган. Ошондой эле тергөө иш аракеттеринин жүрүшүнө кийлигишүү максатын көздөгөн ар

кандай иш аракеттери үчүн жоопкерчилик каралган. Мындан тышкары Кылмыш-жаза Кодексинде прокурор кызматтык милдеттерин аткарууда өлтүрүлгөн учурда өлүм жазасы каралган.

Бирок прокурорлорду жетиштүү коргоону камсыз кылуу милдети эң маанилүү милдет бойдон калууда. Мындай максатта Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жобонун 29-ст. прокурорлорго ок атуучу курал алып жүрүүгө, аны башка «коргонуу каражаттарындай эле» үйүндө сактоого уруксат берет. Ошондой эле Прокуратура жөнүндө Мыйзамдын 37-ст. Прокуратуранын имарат жайынын эшиги милициянын куралдуу кызматкерлери тарабынан кайтарылат. Аналитикалык топ болгон дээрлик ар бир прокуратурада куралдуу сакчы келген адамдан өз документтерин көрсөтүүгө, сумка жана портфелдерди текшерип кароону, прокурордук кызматкер менен жолугушуу дайындалган – дайындалбагандыгын сурашкан. Бирок прокуратуралардын бири дагы металлдетектору менен жабдылган эмес. Соттун имарат жайларындагы коопсуздук системасы да ушундай. Бирок имараттын ичинде, сот коридорлорунда жана сот залдарында кайтаруу жок, сот залында решетка ичинде жайгаштырылган соттолуучуларды кайтарууга жооп берген милиция кызматкерлери гана бар. *11-факторду кара.*

Маектешүү убагында эреже катары прокурорлор кызматтык милдеттерин аткаруу убагында өздөрүн толук коопсуз сезе тургандыгы жөнүндө айтышты. Айрым бир учурлардагы нааразы болгон соттолуучулар тарабынан одоно орой сын-пикирлерден бөлөк, алар эч кандай куугунтуктоону же коркутуп-үркүтүүнү сезишпейт. Көтөрүлүшкө чыккан нааразы жарандардын иш аракеттери мамлекеттик мекемелерге каршы багытталган, акаевдик администрацияны кулатуу мезгили гана өзгөчө учурга кирет. Куралдуу милиционерлердин прокуратуранын эшигинде турушу ошондон бери, 2005-жылы Президент Акаевди бийликтен четтетүү убагында прокуратура кызматкерлеринде пайда болгон коргоосуз калуу сезимин азайтты.

9-фактор: Кесиптик кол тийбестик

Прокурорлор кызматтык милдеттерин аткаруудагы укук ченемдүү иш аракеттерине байланыштуу кол тийбестик укугунан пайдаланышат.

Тыянак	Салыштырмалуу: Оң
<p>Прокурорлор кызматтык милдеттерин аткарууда кесиптик кол тийбестиктен пайдаланышат, бирок жасаган айыптуу иштери үчүн жазык жоопкерчилигине тартылуулары мүмкүн. Кесиптик имунитетке карата колдонуудагы мыйзамдар жакшы тең салмактуудай көрүнөт, бирок коомдо прокуратура системасындагы орун алган коррупциядан улам прокурорлор жазык жоопкерчилигине сейрек тартылат деген ой-пикир тараган.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Кол тийбестикти камсыз кылуу жана аны чектөө тартиби. Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жободо жана Прокуратура жөнүндө Мыйзамда каралган. Прокуратура жөнүндө Мыйзамдын 37-ст. жана Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жобонун 21-ст. ылайык бардык прокурорлор кызматтык ишине байланыштуу белгилүү бир кол тийбестиктен пайдаланышат.

21-ст. ылайык «Прокурор же тергөөчү материалдык жоопкерчиликке тартылышы мүмкүн эмес, ошондой эле эгерде соттун мыйзамдуу күчүнө кирген өкүмүндө кызматтык абалын кыянат пайдалануудагы анын күнөөлү экендиги белгиленбесе, ага өзүнүн функцияларын жүзөгө ашырууда айткан ой-пикири жана кабыл алган чечими үчүн моралдык зыяндын ордун толтуруп берүү милдети жүктөлүшү мүмкүн эмес. Прокуратура жөнүндө Мыйзамда да ушундай эле Жобо бар. "Прокурорго жана тергөөчүгө карата жазык иши, ошондой эле администрациялык укук бузуу жөнүндөгү өндүрүш иш сот тарабынан козголгон учурлардан тышкары да, жогору турган прокурордун макулдугу менен гана козголушу мүмкүн. *Ошондо эле, 37-ст. Өздөрүнүн расмий сапатында прокурорлор жалпысынан кызматтык милдеттерин аткарууда жасаган кызматтык иш аракеттери жана билдирүүлөрү үчүн жарандык жана жазыктык жоопкерчиликтен бошотулушат.*

Бирок жазык укугун атайын бузган учурда кызматтык кол тийбестик кыскартылат. Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жобонун 20-ст. ылайык Башкы прокуратура тергөө жүргүзүп, мындай учурда прокурорду жазык жоопкерчилигине тартышы мүмкүн. Мындай учурда прокурор тергөө мезгилинде кызмат ордунан четтетилет. Кылмыш-жаза кодексинде жасаган кылмышы үчүн прокурорду жоопкерчиликтен бошоткон бир дагы жобо жок. Экинчи жактан алганда прокурорлор бегилюү бир процедуралык жеңилдиктерден пайдаланышат. Мисалы, прокурорду жана тергөөчүнү мажбурлап алып келүүгө, жекече текшерип кароого, ошондой эле алар кылмыш кылган жеринде кармалган же бул коопсуздук кызыкчылыгында зарыл болгон учурлардан тышкарыда, алардын буюмдарын жана алар пайдаланган транспортту текшерип кароого жол берилбейт. Прокуратура жөнүндө Мыйзам 37-ст. жана Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жобо 20-ст. 3-б.

Практикада кол тийбестикти алып салуу өтө сейрек. Бул факторду биз менен талкуулаган респонденттердин бири дагы прокурорду кол тийбестиктен ажыраткан бир дагы учурду эстей алган жок. Прокурорлор расмий сапатында аракет кылуу менен алар өздөрү жасаган кесиптик иш аракеттери үчүн жазаланбай тургандыгына бекем ишенишет. Экинчи жактан алганда соттолуучу сапатында прокурорлорду жазык жоопкерчилигине тарткан учурлар да сейрек кездешет. Башка факторлорго байланыштуу сөз болуп жаткан коррупция мамлекеттик мекемелерде жана Башкы прокуратурада орун алгандыгы жөнүндөгү пикирди эске алсак, кыянаттык менен пайдалангандыгы үчүн жазык иштеринин бир аз саны прокурордук кызматкерлердин кол тийбестик принцибин жөнгө салуучу мыйзамдардын натыйжалуулугу жөнүндө даана түшүнүк бербейт. Коррупциянын таралгандыгы жөнүндө коомдук пикир боюнча караңыз, *мисалы 7-фактор.*

III. Прокуратуранын функциялары

10-фактор: Дискрециялык ыйгарым укуктар

Эгерде улуттук мыйзамдарда мындай укуктар каралса, дискрециялык ыйгарым укуктар прокуратура тарабынан кесиптик этиканын принциптерин сактоо менен саясий кырдаалга көз каранды эмес жана эркин жүзөгө ашырылат, ошондуктан прокурорлор таянып чечим кабыл алган критерийлер коомчулукка кеңири белгилүү. Прокурордун иш боюнча өндүрүштөн баш тартуу же аны дискрециялык ой-пикир боюнча дегеле жаап салуу укугу мыйзамда каралган жана прокурор мындай чечим кабыл алган учурда жүйөлүү чечим түзүлүп, ал ишке тиркелет.

Тыянак	Салыштырмалуу: Терс
<p>Мыйзам боюнча прокурорлорго толук дискрециялык ыйгарым укуктар берилген, бирок чындыгында мындай ыйгарым укуктар жогору турган прокурорлордун көрсөтмөлөрү менен чектелет. Анын натыйжасында прокурорлор өздөрүнүн дискрециялык ыйгарым укуктарын зарыл көлөмдө ишке ашыра албай турган жана ИИМ органдарындагы тергөөгө көзөмөлдүктү талаптагыдай камсыз кыла албаган жагдай пайда болот.</p>	

Анализ/Жалпы маалыматтар:

Кыргызстанда прокурорлорго көптөгөн дискрециялык ыйгарым укуктар берилген. Мындан тышкары алар мындай функцияларды эркин жүзөгө ашыруу үчүн мыйзамдын коргоосунан пайдаланышат. Ошону менен бирге эле алар катаал ведомстволук иерархиялык структурага көз каранды, ал мыйзамда белгиленген жана практикада да байкалууда.

Мисалы: Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 34 жана 238-ст. прокурорлордун көптөгөн милдеттери каралган жана аларда прокурорлорго кайсы тармактарда дискрециялык ыйгарым укук берилгендиги көрсөтүлөт. Башкалар менен бирге прокурордун кароосуна төмөнкүдөй маселелер калтырылган:

- Жазык ишин козгоо, тергөө үчүн тергөөчүлөргө тапшыруу, өткөрүп берүү;
- Иш боюнча өндүрүштү токтото туруу, кыскартуу жөнүндө токтом чыгаруу;
- Эгерде мыйзам бузууга жол беришсе, тергөөчүнү жана төмөн турган прокурорду бул иш боюнча жазык-сот өндүрүшүн жүзөгө ашырууга катышуудан четтетүү;
- Тергөөнүн кемчиликтерин толуктоо жөнүндө көрсөтмө берүү менен жазык ишин тергөөчүгө кайтарып берүү;
- Айыпталуучуну жазыктык куугунтукка алуудан баш тартуу жана ага коюлган айыпты өзгөртүү;
- Алгачкы тергөө органына жазык иши боюнча өндүрүшкө байланыштуу оперативдүү иликтөө иш чараларын жүргүзүү жөнүндө кат жүзүндө көрсөтмөлөр берүү;
- Жабырлануучуга жана күбөгө карата коргоо чараларын колдонуу жөнүндө тапшырма берүү;

- Мыйзамдуу негизсиз кармалган адамдарды бошотуу; ошондой эле
- Тергөө жана айыпталуучуну камакта кармоо мөөнөтүн узартуу. *Ошондо эле.*

Кыргызстандын мыйзамдары бир жагынан алганда прокурорлорду алардын дискрециялык ыйгарым укуктарына кийлигишүүдөн коргой тургандыгы белгиленген. Мисалы, караңыз, 7-фактор. «Тышкы таасир берүүнүн ар кандай формаларынан эркиндик». Прокуратура жөнүндө Мыйзам, Кесиптик этика кодекси жана Кылмыш-жаза кодекси ар кандай кызмат адамына жана жөнөкөй жарандарга прокурорго мыйзамсыз таасир этүүгө бирдей тыюу салат. Жазык-процесстик кодексстин 33-ст. өзүнүн чечимин кабыл алууда көз каранды эместигин караштырат.

Экинчи жагынан алганда, ошол эле мыйзамдар иерархиялык тартипти катуу сактоону талап кылат. ПРОКУРАТУРА ЖӨНҮНДӨ Мыйзам төмөнкүдөй белгилейт, «Кыргыз Республикасынын прокуратура органдары төмөн турган прокурорлордун жогору турган прокурорго жана Кыргыз Республикасынын Башкы прокуроруна гана баш ийген бирдиктүү системаны түзөт». Караңыз, *ошондо эле* 4-ст. Жазык-процесстик кодексине ылайык төмөн турган прокурорлор жогору турган прокурорлордун кат жүзүндөгү көрсөтмөлөрүн аткарууга милдеттүү жана жогору тургандары өздөрүнө баш ийгендерге даттанууларды карашат. Жазык-процесстик кодекси 33 жана 34-ст. Жогору турган прокурор төмөн турган прокурордун токтомун жокко чыгара алат жана аны тергөө иш аракеттерине андан ары катышуудан четтетет. *Ошондо эле.*

Тергөөнү жабуу же жазык ишин козгоо чечими кызыкчылыктарын козгогон адамдар (мисалы, жабырлануучулар же күбөлөр) Жазык-процесстик кодексинин 126-ст. жана 15-главанын кийинки статьяларында, ошондой эле 32-ст. жана 156-ст. 1-бөлүгүндө каралган тартипте мындай иш аракеттерге карата жогору турган прокурорго же сотко оозеки же кат жүзүндө даттана алат.

Иш жүзүндө прокурорлор өздөрүнүн дискрециялык ыйгарым укуктарын көз каранды эмес да, кийлигишүүдөн эркин кырдаалда да ишке ашырышпайт. Ушул Индексин башка бөлүмдөрүндөгү факторлорду талкуулоодо мурда белгиленгендей респонденттердин көпчүлүгү чечим кабыл алууда көз каранды эместиктин жоктугун көрсөтүшөт. Жогору турган прокурорлордун көрсөтмөлөрүнө көз карандылык абсолюттук мүнөздө. Төмөн турган прокурорлор жогору турган прокурорлор тарабынан иштин маңызы кандай болсо да ишти сотко өткөрүүгө мажбурланат. Алар жогору жактан келген көрсөтмөлөрдү аткарбагандыгы үчүн башчылык тарабынан жаза алуудан коркушат. Биз маектешкен айрым судьялар жогору турган прокурорлор өздөрүнө баш ийгендерди иштин жагдайы мүмкүнчүлүк берген учурларда да айыптоону өзгөртпөөгө жана алып салбоого ынандырган фактыларды белгилеп өтүшкөн. *Жалпысынан караңыз:* 20-фактор. «Судьялар менен өз ара аракет». Алар прокуратурада калыптанган система мүмкүн болгон ар бир иште эркиндигинен ажыратууну караштырган өкүм чыгарууга багытталып, шарттуу соттоону колдонууну же сынак мөөнөтүн колдонууну жокко чыгарат. *Караңыз,* Жазык-процесстик кодекси 366-ст.

Ушул Индексин 4-бөлүмүндө бүтүндөй көрсөтүлгөндөй прокурорлор жогору турган прокурорлордун көрсөтмөлөрүнө карамагындагылар даттанган учурлары эң сейрек экендигине макул. Жогору турган прокурорлор дискрециялык ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда мыйзамды бузгандык үчүн өздөрүнө баш ийгендерди жоопкерчиликке тарткан учурлар да ушундай эле сейрек кездешет. Бул Индекс муну ишенимдүү маалымат менен ырастай албаса да, жарандар прокурордун ишти козгоодон баш тартуусуна каршылык билдирген учурлар мындан да сейрек (адам

укугун көз көрүнөө бузган учурларга байланышкан бир катар учурлардан башкада). *Караңыз, 14-фактор, «Коомдук аброй».* 2005-2007-жылдары беш башкы прокурор алмашкандыгына карабай, иштин стили бардык беш прокурордун учурунда мурдагыдай бойдон кала берген. Прокуратура системасында катаал бийлик вертикалы жана башчылардын көрсөтмөлөрүнө даттанууга мүмкүндүк бербеген терең тамыр жайган система иштейт.

Эң ар башка укук системаларынын прокурордук кызматына иерархиялуулук мүнөздүү, анткени ал жазык-процесстик мыйзамдарынын бир түрдүү аткарылышы камсыз кылат. Тилекке каршы Кыргызстандын прокуратурасы уюштуруучулук иерархиялуулуктун акыл эстүү чектеринен чыгып, анын аркасында айрым иштер боюнча прокурордун зарыл болгон дискрециялык ыйгарым укуктарына терс таасир берип жаткандай көрүнөт.

11-фактор: Айыпталуучунун укуктары

Өздөрүнүн кызматтык милдеттерин аткарууда прокурорлор ишти кароодо объективдүү мамиле жасап, бардык адамдардын мыйзам алдында теңдүүлүгү принцибин сакташат жана айыпталуучулардын укуктарын урматташат.

Прокурорлор айыпталуучунун жарандык укуктарын бузуу менен алынган далилдерди колдонуудан баш тартышат.

Тыянак	Салыштырмалуу: Терс
<p>Прокурорлорго каршы көптөгөн айыптоолор, алар айыпталуучулардын укуктарын сактабагандыгы жөнүндө көтөрүлөт. Алар жазык иштери боюнча тергөөнүн жүрүшүнө талаптагыдай такай көзөмөлдүктү камсыз кылышпайт, анын ичинде далилдерди мыйзамсыз жол менен алууга жана кийин соттук угууларда пайдаланган моюнга алган көрсөтмөлөрдү күчтөп алууга бөгөт коюшпайт деп айтылат.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Айыпталуучунун укуктары Конституцияда жана Жазык-процесстик кодексинде бекемделген. Конституция айыпталуучунун күнөөлүү эместик презумпциясын, аны өзүнө жалаа жабуудан коргоону жана соттун коргоосуна укуктуулугун кепилдейт. Мындан тышкары соттолуучулар мыйзамсыз алынган далилдер анын иши боюнча өндүрүштөн алынууга тийиш болгон укуктан пайдаланышат. Конституция, 15-ст. Жазык-процесстик кодекске ылайык айыпталуучу ушундай эле укуктардан пайдаланат, тараптардын жарыштуулук принцибин сактоо менен соттук териштирүү, инсандын кол тийбестиги, далилдер жана ага тагылган айыптоолор менен таанышуу укугу күбөлөр менен бетме-бет жолугушууга катышуу жана далилдерди келтирүү, моюнга алган көрсөтмөлөрдүн негизинде гана соттолбоо укугу жана зарыл болгон учурларда коргоодон баш тартуу мүмкүнчүлүгү кепилденет. Жазык-процесстик кодекс, 2 жана 6-главалар.

Прокуратура жөнүндө Мыйзамдын 25-ст. ылайык прокурорлор камакка алууга ордер берүүнүн бирден-бир укугуна ээ болушат. Мындай укук прокурордун

тергөөнүн мыйзамдуулугун камсыз кылуу үчүн ошондой эле ага тете шектүүлөрдүн, айыпталуучулардын жана соттолуучулардын Конституцияда жана Жазык-процесстик кодексинде бекитилген укуктарынын сакталышы үчүн жоопкерчиликтүүлүгүн билдирет. Жазык-процесстик кодексинин 6, 8, 9, 11 жана 12-статьяларына ылайык прокурорлор менен бардык кызмат адамдары тергөө жана сот убагында айыпталуучулардын укуктарынын сакталышын камсыз кылууга милдеттүү. Прокурорлорго өзгөчө милдет – мыйзамсыз негизде камакта кармалган адамдарды бошотуу укугу берилген. *Ошондо эле*. 34-ст.⁸

Прокурордун милдеттери сотто далилдерди чогултууга жана пайдаланууга көзөмөлдүктү жүзөгө ашырууга да таралат. Жазык-процесстик кодексинин 6-ст. ылайык «Сот адилеттигин жүзөгө ашырууда жазык-процесстик мыйзамын бузуу менен алынган далилдерди пайдаланууга жол берилбейт». *Ошондо эле. Башкы прокуратуранын 2006-ж. 3-майдагы №11 «Кылмыштарды ачууга жана тергөөгө прокурордук көзөмөлдүктү уюштуруу жөнүндө» буйругун (мындан ары -11-буйрук)* 1.9-пунктунда прокурорлор «мыйзамда белгиленген тартипти бузуу менен алынган далилдердин пайдаланууга жол берилбестигин көзөмөлдөөгө тийиштиги. Далилдөө процессинен жазык-процесстик мыйзамдардын талаптарын бузуу менен алынган далилдерди чыгарып салууга тийиш экендиги» так эскертилет. 19-ст. тергөөчүдөн «иштин жагдайын ар тараптуу жана толук объективдүү изилдөө үчүн бардык чараларды көрүүнү, ошондой эле шектүүнүн жана айыпталуучунун күнөөсүн айкындаган, ошондой эле алардын жоопкерчилигин жеңилдеткен жана оордоткон жагдайларды айкындоону» талап кылат. Тергөө иш аракеттери дайыма актоочу далилдерди чогултууну жана изилдеп-иликтөөнү камтыйт. Прокурорлор тергөөнүн мыйзамдуулугун камсыз кылууга милдеттүү экендигин эске алсак, далилдерди чогултуунун жана колдонуунун талаптагыдай тартибин сактоого жоопкерчилик да алардын мойнунда болот.

Тилекке каршы прокурорлор дайыма эле айыпталуучулардын укуктарынын сакталышын камсыз кылышпайт. Судьялар, адвокаттар жана жарандык коомдун өкүлдөрүнүн бири калбай Башкы прокуратуранын айыпталуучулардын укуктарын татыктуу коргоону камсыз кылууга жөндөмдүү эместиги жөнүндө айыптап чыгышты. Адвокаттардын айтуусу боюнча прокурорлор тергөө амалдарына көзөмөлдүктү начар камсыз кылышат. Көп учурда шектүүлөргө, аларга каршы тергөө эмнеге байланыштуу жүргүзүлүп жаткандыгын айтышпайт. Тергөөнүн натыйжалары көп учурда сотко жетиштүү далилдик базасы жок өткөрүлүп берилсе да, прокурорлор соттогу угуулар убагында эреже катары баары бир айыптоочу өкүмдөрдүн чыгарылышын жакташат. «Коомдук аброй» 14-факторун жана «ИИМ органдары жана башка тергөө органдары менен өз ара аракет» 21-факторун талкулоодо көрсөтүлө тургандай адвокаттар менен укук коргоочулар тарабынан судьяга жолукканга жана расмий жазык иши козголгонго чейин эле ИИМ органдарынын алдын ала камоо камераларында шектүүлөрдү уруп согуунун фактыларына карата даттануулар айтылат.

Мына ошол эле убакта зомбулук менен моюнга алуулар алынып, алар кийин прокурорлор тарабынан пайдаланылат. Прокуратурага милициянын кызматкерлери тарабынан айосуз мамиле жасалгандыгына жана моюнга алуулар алынганга даттануулар жөнөтүлөт, бирок эреже катары аларга эч кандай көңүл бөлүнбөйт.

⁸ КЖКга, жазык ЖПКга, Прокуратура жөнүндө мыйзамга жана кээ бир мыйзам актыларына өзгөртүүлөр жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө 2007-ж. 25-июндагы № 91 мыйзамга ылайык камакка алууга санкция берүү боюнча бирден-бир ыйгарым укук сотко өткөрүлүп берилген. 2-ст. 5 жана 14-бөлүктөр жана 6-ст. 2-б.

Адвокаттар тергөөчүлөр менен бирге иштеген жана айыпталуучуларга атайын дайындалган «чөнтөк же кара адвокаттардын» көп экендигин да көрсөтүшөт. Мындай адвокаттар кыйла жеңил жаза алуу же алардан айыптоолорду алып салууга жетишүү үчүн айыпталуучуларды пара берүүгө мажбурлоо максатында тергөөчүлөр менен бүтүм жасашат. Мындай жол менен алынган акчалардын бир бөлүгү чөнтөк адвокатына кайра кайтарылып берилет. Жалпысынан «Айыпталуучунун өкүлдөрү менен өз ара аракет» деген *22-факторду кара*. Мындай учурларда айыпталуучулар адатта жазык ишинин козголушунан качуу үчүн пара берүүгө макул болушат же кыйла катаал өкүмдөн качуу үчүн анча оор эмес иштер боюнча көрсөтмө берүүгө макул болушат.

Укук коргоочулардын жана жарандык коомдун өкүлдөрү милициянын кызматкерлери менен прокурорлор айыпталуучуга карата мыйзамсыз иштерди чогуу жүргүзүү үчүн бүтүм жасашат дешет. ИИМ кызматкерлеринин айыпталуучуларды уруп-сабоолору, алардан мыйзамсыз моюнга алууларга жетишүүсү жана опуза пара алуу же өкүмдү бузуунун же аны жеңилдетүүнүн ордуна пара алуу максатында ачылбаган иштерди «алардын мойнуна тагабыз деп» коркутуп-үркүтүүлөрү кадыресе ишке айланган. Жарандык коомдун өкүлдөрү айрым прокурорлор мына ушундай жол менен алынган парадан өз үлүшүн алышып, айыпталуучулардын укуктарынын бузулушуна көз көрүнөө барып жаткандыгын ырасташат.

Судьялардын көпчүлүгү да жогоруда көрсөтүлгөн, адвокаттар менен жарандык коомдун өкүлдөрү айткан айыптоону ырасташат. Судьялар көп учурда мыйзамсыз алынган же күч менен алынгандыгы көрүнүп турган моюнга алууларга туш болушат, мындай моюнга алуулар дароо четке кагылат. Эреже катары судьялар тарабынан мыйзамсыз алынган далилдерди четке кагуу жөнүндө коргоочунун өтүнүчү канааттандырылат. Судьялардын көпчүлүгүнүн пикири боюнча прокурорлор мыйзамсыз алынган далилдерди пайдалануу үчүн иштеринин үмүтсүздүгүн эң сонун түшүнүшөт. Бирок, баарына кайыл болушуп, өздөрүнүкүн жактап, өзүнүн демилгеси боюнча ишти жапкандын ордуна өкүм чыгарылышын жакташат. Ишти судьялардын жабуусу прокурорлор үчүн ишти маңызы боюнча чечүүдө өздөрүнүн дискрециялык ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруунун зарылдуулугун алмаштырган «чүмбөт» катары кызмат өтөйт. Бул проблеманы жарым-жартылай чечүү үчүн 2006-ж. Конституция башкы прокуратураны камакка алууга санкция берүү укугунан ажыратып, бул укукту сотторго өткөрүп берет. *Ошондой эле 15-ст.* Бүгүнкү күнгө карай парламент камакка алууга ордер берүүнүн жаңы тартибин формалдаштыруу үчүн тийиштүү процесстик мыйзамды иштеп чыгууда. Прокуратураны санкция берүү ыйгарым укуктарынан ажыратуу прокуратуранын ыйгарым укуктарын олуттуу кыскаршынын белгисине айланды.

Прокуратуранын кызматкерлери маектешүүлөрдүн убагында жогоруда келтирилген, адвокаттар жана жарандык коомдун өкүлдөрү алардын дарегине айткан айыптоолорду четке кагышты. Алардын айтуусу боюнча, алар айыпталуучулардын укуктарын сактап, тергөө аракеттерин жүргүзүүдө мыйзамдуулукту камсыз кылуу боюнча өздөрүнүн милдетин ыйык аткарышат. Алар, 98%ды түзгөн айыптоочу өкүмдөрдүн жалпы кабыл алынган коэффициенти тергөөнүн жүрүшүнө көзөмөлдүк боюнча алардын ишинин сапатынын жогорулугунун жана сот убагында мыйзамды коргоого жөндөмдүүлүктөрүнүн натыйжасы экендигин айтышат. Ошону менен бирге эле айрым прокурорлор «чөнтөк/кара адвокаттардын» проблемасы чыны менен бар экендигин мойнуна алат. Бирок алардын айтуулары боюнча тергөөчүнүн, адвокаттын жана айыпталуучунун колу коюлган билдирүү аргасыз мойнуна алуу экендигин же андай

эместигин иш жүзүндө аныктоого мүмкүн эмес. Камакка алууга санкция берүү укуктарынан ажыраткан Конституциядагы акыркы өзгөртүүгө байланыштуу көптөгөн прокурорлор, судьялардын жетиштүү техникалык каражаттары жок экендигин жана өздөрү тергөөчүнүн санкция берүү суранычын канааттандыруу керектигин же кереги жоктугун аныктоо боюнча кошумча милдетти аткаруу үчүн тажрыйбалары жетишсиздигин айтып, өздөрүнүн өкүнүчтөрүн билдиришти. Аларды кечиктирүүлөр пайда болушу, ал эми санкция берүүдөгү укукка жат баш тартуулар ИИМ кызматкерлерине жана бул системага карата жалпы коомдун ишениминин беделин кетире тургандыгы тынчсыздандырат.

Башкы прокуратура сот залдарын жабдуу үчүн жоопкерчиликтүү болбосо да, жазык иши боюнча өткөн соттолуучуларды сот залынын темир торунун артында кармоо алардын күнөөлүүлүгүн психологиялык сезип тыюуну күчөтөт. Албетте тараптардын тең укуктуулугу принцибине объективдүү баа берүү кыйын, бирок темир тордун болушу эле эмне болсо да соттолуучулар кандайдыр бир мыйзамга каршы иштерди жасагандыгы тууралуу ойго түртөт. Ошентсе да, батыш Европанын бир катар өлкөлөрүндө соттолуучулар сот жыйналышынын убагында өзүнчө бөлүнгөн жана жетиштүү түрдө жакшы кайтарылган жерлерге жайгаштырылып, алар соттолуучунун күнөөлүү экендиги жагында алдын ала ишенимдүүлүк мамилени жаратпайт.

12-фактор: Жабырлануучунун укуктары жана аны коргоо

Өздөрүнүн милдеттерин аткарууда прокурорлор жабырлануучулардын кызыкчылыктарын жана позицияларын эске алышат, жабырлануучулардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн кадыр-баркын, жекече турмушунун жашыруун сырын урматташат жана коопсуздук кызыкчылыктарын сакташат.

Прокурорлор жабырлануучуларга алардын иши боюнча өндүрүштүн жүрүшү жана алардын укуктарынын сакталышы жөнүндө, ошондой эле өндүрүштөгү бардык маанилүү өзгөрүүлөр жөнүндө маалымат берүү үчүн чара көрүшөт.

Тыянак

Салыштырмалуу: Терс

Прокурорлор жабырлануучулар менен дайыма байланышта болушпайт жана кесиптик даярдоо процессинде жабырлануучулардын укуктары менен кызыкчылыктары жөнүндө зарыл билим алышпайт. Мыйзам боюнча жазык-процесстик өндүрүштүн бардык катышуучулары жабырлануучуларга алардын укуктарын жана алдын ала тергөө менен сот териштирүүсүнүн маанисин түшүндүрүп берүүгө милдеттүү. Бирок эреже катары жабырлануучуга эч ким анын укугун жана ар кандай процесстик аракеттердин маанисин түшүндүрбөйт. Жабырлануучуларды суроо үчүн атайын жай жок.

Жабырлануучуларды/күбөөлөрдү коргоонун мыйзамда каралган программалары зарыл финансылуу менен камсыз кылынбаган, ошондуктан жабырлануучулар иш жүзүндө аларды эч пайдалана алышпайт.

Анализ/Негизги маалыматтар:

Жабырлануучулардын укуктары менен милдеттери Жазык-процесстик кодексте бекитилген. Анда прокурордун жабырлануучунун укугун урматтоо жана ага зарыл жардам көрсүтүү милдети да көрсөтүлгөн. Континенталдык укуктук системалардын көпчүлүгүндөгү сыяктуу эле жабырлануучу процесске жекече айыптоочу жана жарандык доочу катары катышуу укугуна ээ болот. 21-ст. жабырлануучунун жазык-процессиндеги негизги укуктары түшүндүрүлөт. «Кылмыштардан, бийликти кыянат пайдалануулардан жабыр тарткандардын, ошондой эле мыйзамсыз соттолуп укуктары чектелген адамдардын укуктары жазык сот өндүрүшү жүрүшүндө камсыз кылынат. Кылмыштан жабырланган адам ушул Кодексте каралган тартипте жазык ишин козгоону талап кылуу, жазык сот өндүрүшүн жүзөгө ашырууда жабыр тартуучу, жекече айыптоочу катары катышуу укугуна, ошондой эле өзүнө келтирилген зыян үчүн компенсация алууга укуктуу болот». *Ошондо эле, 21-ст.* Жабыр тартуучулар анча оор эмес жазык кылмыштары боюнча жазык ишин козгоону талап кыла алышат. Ар кандай жазык иши боюнча өндүрүштө жабырлануучулар жарандык доочулар катары чыга алышат, өздөрүнө келтирилген зыян үчүн компенсация талап кыла алышат. *Ошондо эле 26-ст.*⁹ Алар прокурор айыптоодон баш тарткан учурда айып коюлгандын жазык куугунтугуна алынышын жүзөгө ашыруу укугуна да ээ болушат. Ошондо эле, 27-ст.

Жабыр тартуучуларга бир катар укуктар, анын ичинде төмөнкүлөр кепилденет:

- Айыпталуучуга коюлган күнөөнүн маани-маңызын билүү жана көрсөтмөлөр берүү;
- Далилдер келтирүү;
- Өтүнүчтөр жана четке кагууларды билдирүү;
- Эне тилинде же өзү билген тилде көрсөтмөлөрдү берүү;
- Тилмечтин кызматын пайдалануу;
- Өкүлүнө ээ болуу;
- Өзүнүн өтүнүчү боюнча же болбосо өзүнүн өкүлүнүн өтүнүчү боюнча жүргүзүлгөн тергөө аракеттерине катышуу;
- Өзүнүн катышуусу менен жүргүзүлгөн тергөө аракеттеринин протоколдору менен таанышуу жана аларга карата сын-пикирлерди берүү;
- Тергөө аяктагандан кийин иштин бардык материалдары менен таанышуу жана андан зарыл маалыматтарды жазып алуу;
- Жазык ишин козгоо жөнүндө, жабыр тартуучунун мойнуна алуусу же андан баш тартуусу, жазык куугунтугунун кыскартылышы, айыпталуучу катары тартуу жөнүндө токтомдордун көчүрмөлөрүн, ошондой эле сот чечимдеринин көчүрмөлөрүн алуу;
- Сотко катышуу;
- Сот жарыш сөзүндө чыгып сүйлөө, айыптоону колдоо;
- Сот жыйналышынын протоколу менен таанышуу жана ага сын-пикирлер берүү;
- Алгачкы текшерүү органынын кызматкеринин аракеттерине, тергөөчүнүн, прокурордун жана соттун аракеттерине жана чечимдерине даттануу берүү;
- Сот чечимдерине даттануу;

⁹ Жалпысынан жекече айыптоочунун жана жарандык доочунун ыйгарым укуктары жөнүндө. Караңыз: Жазык-процесстик кодекс, 51-53-ст.

- Иш боюнча келтирилген даттануулар, көрсөтмөлөр жөнүндө билүү жана аларга каршылыгын билдирүү;
- Даттанууларды жана көрсөтмөлөрдү сотто кароого катышуу;
- Ушул Кодексте жол берилген учурларда соттолуучу менен элдешүү;
- Кылмыш келтирген зыян үчүн мамлекеттин эсебинен компенсация алуу;
- Жазык- процессин жүргүзгөн орган тарабынан буюмдук далил катары алынган мүлкүн же кылмыш жасаган адамдан башка негиздер боюнча алынган мүлктү, өзүнө таандык расмий документтердин түп нускаларын кайра алуу;
- Соттолгон адамдан кылмыш аркасында келтирилген моралдык зыяндын ордун толтуруп берүүнү талап кылуу. *Ошондо эле*, 50-ст. Ошондой эле жабырлануучунун жана жарандык доочунун өкүлдөрүнүн укуктарын камтыган 54-ст. кара.

Мындай укуктарды ИИМ органынын тергөөчүлөрү да, прокурорлор да, судьялар да сакташы керек. 172-ст. ылайык ИИМ органдарынын тергөөчүлөрү «Шектүүгө, айыпталуучуга, жабырлануучуга, жарандык доочуга, жарандык жоопкерге жана алардын өкүлдөрүнө, ошондой эле тергөө аракеттерин жүргүзүүгө катышкан башка адамдарга алардын укуктарын түшүндүрүүгө жана иш боюнча тергөөнүн жүрүшүндө бул укуктарды жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу. Бир эле убакта аларга жүктөлгөн милдеттер жана аларды аткарбоонун натыйжалары түшүндүрүлүүгө тийиш» деген милдети көрсөтүлгөн. 172-статья жабыр тартуучулар аларга өздөрүнүн укуктары менен милдеттери түшүндүрүлгөндүгүнүн фактысын өздөрүнүн колун коюп күбөлөндүрүүнү талап кылат. Прокурорлор тергөөнүн мыйзамдуулугун камсыз кылуу боюнча өздөрүнүн милдеттеринин чегинде тергөөчүлөрдүн иш аракеттерине көзөмөлдүктү камсыз кылууга милдеттүү.

Мындан тышкары прокурорлор жабырлануучунун алдында түздөн-түз жоопкерчиликтүү болот. Биринчиден, алар жабырлануучуларга алдын ала тергөөнүн бардык эң маанилүү этаптарындагы иштер жөнүндө кабарлап турууга милдеттүү. Ишти сотко өткөрүп берүүдөн баш тарткан учурда прокурор бул жөнүндө жабырлануучуга кабар берүүгө милдеттүү. *Караңыз*: 10-фактор, «Дискрециялык ыйгарым укуктар» бүтүндөй. Прокурор ишти сотко жөнөтүүдө «токтомдун көчүрмөсү, эгер ал өтүнүч берсе жабырлануучуга берилет. Токтомдун ушул көчүрмөсүн алгандыгы жөнүндө айыпталуучу менен жабырлануучунун тил каттары ишке тиркелет. Прокурор ишти сотко жөнөтүп, бул жөнүндө ошол эле учурда айыпталуучуга, жоопкерге жана алардын өкүлдөрүнө кабарлайт.» Жазык-процесстик кодекси 239-ст. Прокурор жабыр тартуучулардын жана күбөлөрдүн сотко келишин камсыз кылууга милдеттүү, ал эми төрагалык кылуучу жабыр тартуучуга жана анын өкүлүнө алардын сот териштирүүсүндөгү бардык укуктарын түшүндүрүп берүүгө тийиш. *Ошондо эле* 251 жана 281-ст. Жалпысынан судьяда да, тергөөчү да биринчи кезекте жабырлануучуга анын укуктарын айтып берүүгө милдеттүү. *Ошондо эле*, 58-ст.

Прокурорлор менен ИИМ органдарынын тергөөчүлөрү жабырлануучуну коргоону да камсыз кылууга милдеттүү. Прокурорлор жабырлануучуну жана күбөнү коргоо чараларын колдонуу жөнүндө тапшырма берүүгө укуктуу. Жазык-процесстик кодексте, 34-ст.2-б. 14-п. 2006-ж. 16-августтагы күбөлөрдүн, жабырлануучулардын жана Жазык сот өндүрүшүнүн башка катышуучуларынын укуктарын коргоо жөнүндө Кыргыз Республикасынын Мыйзамы. [мындан ары – Күбөлөрдү жана жабырлануучулар коргоо жөнүндө Мыйзам], кабыл алынганына бир жылга жетпесе да ИИМ тергөөчүлөрүнө, прокурорлорго жана судьяларга жабырлануучулардын

жана күбөлөрдүн өмүрүнө жана саламаттыгына олуттуу коркунуч туулган учурда аларды коргоо үчүн коопсуздуктун өзгөчө чараларын камсыз кылууга мүмкүндүк берет. Ички иштер, Улуттук коопсуздук кызматы органдарына, бажы органдарына жана баңги заттарды контролдоо боюнча органдарга жабырлануучуларды жана күбөлөрдү өздөрүнүн коргоосуна алуу милдети жүктөлөт. Коопсуздук чаралары башка жерге жашоого көчүрүүнү, жекече сакчылар берүүнү, анкеттик маалыматтарын өзгөртүү менен документтерин алмаштырууну, түспөлүн өзгөртүүнү ж.б. камтышы мүмкүн. *Ошондо эле 2-глава. Жабырлануучуларды жана күбөлөрдү коргоо Башкы прокуратуранын көзөмөлдүгү алдында жүзөгө ашырылат. Ошондо эле 4-ст. 2-б.*

Кыргызстандын мыйзамдарында жабырлануучулар үчүн көп сандаган укуктар каралса да, иш жүзүндө алар көп учурда сакталбайт. Мисалы алдыдагы сот териштирүүсү жөнүндө маалымат берүү кандайча экендиги жөнүндө маселени карайбыз. Мыйзам боюнча бул алардын тикелей милдети экендигине карабастан, прокурорлор жабырлануучуларга биринчи жана андан кийинки жыйналыштар жөнүндө кабарлоо үчүн ИИМ тергөөчүлөрү же судьялар жооптуу болот деп белгилешет. Иш жүзүндө дал ушундай болуп, прокурорлор эмес, ички иштер кызматкерлери алдыдагы сот жыйналышынын датасы жөнүндө жабырлануучуларга кабарлоону жүзөгө ашырат. Биз маектешкен судьялар болсо ички иштер органдарында бул маселелер менен иштөөгө ансыз деле кадрлар жетпей жаткандыгын бир ооздон айтышат. Натыйжада жыйналыштар анын датасы жөнүндө кабары жоктуктан жабырлануучулардын келбегендигинен улам кийинкиге жылдырылат. Судьялардын көпчүлүгү жыйналыштарды которуунун жана иштерди тергөөнүн кемчиликтерин толуктоо үчүн кайтарып берүүнүн эң башкы себептеринин бири катары жабырлануучулардын келбегендигинде дешет. Жабырлануучуларга кабар бербөө жабырлануучулардын келбей коюшунун башкы себеби катары көрсөтүлөт.

Прокуратура системасында иштебеген респонденттердин айтуулары боюнча прокуратура жабырлануучулардын укугун начар камсыз кылат. Жашы жетпегендер жасаган сексуалдык кылмыштар жана укук бузуулар жөнүндө иштер жабык жыйналыштарда угулса да, жабырлануучуларды суроо үчүн атайын бөлүнгөн бөлмө жайлар жок. Тергөөчүлөр чанда бир учурларда гана жабырлануучулар менен маек жүргүзүшөт же алар менен сотко чейин кезигишпейт. Көптөгөндөр прокурорлордун жабырлануучулардын муктаждыктарына кайдыгерликтерин белгилешет. Адам укугу боюнча курстар менен лекциялардан тышкарыда, жождордо да, квалификациясын улам жогорулатуу системасында да прокурорлорго, алар жабырлануучулардын укуктарын сактоого тийиш экендиги жана алардын муктаждыктарына түшүнүү менен мамиле жасоого тийиштиги түшүндүрүлбөйт. Кээ бир кезде жабырлануучулардын мыйзамдуу өкүлдөрү болот, бирок көп учурда алардын өкүлдөрү жок болот. Мындан тышкары алар прокурордун чечимине даттангылары келбейт. Прокуратура системасынын бир дагы деңгээли жабырлануучулардын жана күбөлөрдүн кызыкчылыктарын коргоо маселелерин жүргүзгөн бир дагы атайын бөлүккө ээ эмес. Жабырлануучуларды жана күбөлөрдү коргоо жөнүндө жаңы Мыйзам анын аткарылышын камсыздоо боюнча жетиштүү чараларды камтыган эмес деп сынга алынган. Күбөлөрдү жана жабырлануучуларды коргоонун мамлекеттик системасын канча адам пайдалана алгандыгы белгисиз бойдон калууда, анткени бул маселе боюнча маалыматтар коомчулуктан жабык кармалат. Анан дагы айыптоо коюлгандан кийинки жарандык доочулардын укуктары жөнүндө айтылган Жазык-процесстик кодексдин айрым жоболорунан бөлөк мамлекеттик компенсациялар жөнүндө мыйзам жок. Мындайча айтканда мамлекет кылмышкер аныкталбаган учурларда жабырлануучуларга эч кандай компенсациялар төлөбөйт. Акырында

келип, эркиндигинен ажыратууга соттолгон адамдын мөөнөтүнөн мурда же жөн эле бошогондугу жөнүндө жабырлануучуга маалымат берүү жобосу жок.

13-фактор: Күбөнүн укуктары жана аны коргоо

Прокурорлор өздөрүнүн милдеттерин аткарууда күбөлөрдүн жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн кадыр-баркын, жекече турмуш сырларын урматташат жана коопсуздук кызыкчылыктарын сакташат.

Прокурорлор күбөлөргө алардын укуктарын маалымдоо үчүн чара көрүшөт жана прокурорлордун алар менен ар бир жолугушуусу акниеттик жана объективдүүлүк жагдайында өтөт.

Тыянак	Салыштырмалуу: Терс
<p>Прокурорлор күбөлөр менен дайыма байланышта болушпайт жана кесиптик даярдык процессинде күбөлөрдүн укуктары жана кызыкчылыктары жөнүндө зарыл билим алышпайт. Күбөлөргө көп учурда алардын укуктарын эч ким түшүндүрбөйт жана боло турган сот жыйналыштары жөнүндө кабарлабайт. Күбөлөрдү суроо үчүн атайын жайлар жок. Күбөлөрдү коргоонун мамлекеттик программалары зарыл финансылоо менен камсыздалган эмес, ошондуктан күбөлөрдүн аларды пайдаланууга иш жүзүндө эч кандай мүмкүнчүлүктөрү жок.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Жабырлануучуларга сыяктуу эле Жазык-процесстик кодекс күбөлөр үчүн да бир катар укуктар менен милдеттерди караштырат. Мындан тышкары анда күбөлөрдү коргоо жана алардын укуктарын камсыз кылуу боюнча прокурорлордун милдеттери да айтылат. Чындыгында прокурор менен жабырлануучунун ортосундагы мамилелерди жөнгө салган мыйзамдардын көпчүлүгү прокурор менен күбөнүн ортосундагы мамилелерге да бирдей даражада таралат. *Караңыз:* 12-фактор «Жабырлануучунун укуктары жана аларды коргоо». Ошол эле милдеттенмелердин ичинде аларга угуулар жөнүндө кабарлоо жана аларга карата көрүлгөн коргоо чаралары жөнүндө маалымдоо милдети да бар. Жазык- процесстик кодексте күбөлөрдүн айкын ачык укуктары менен милдеттери саналып өтүп, алардын ичинде төмөнкү укуктар камтылган:

- “Эне тилинде же өзү билген башка тилде көрсөтмөлөрдү берүү, тилмечтин кызматын пайдалануу;
- Аны суракка алууга катышкан тилмечтен баш тарткандыгын билдирүү;
- Өзүнүн көрсөтмөлөрүн өз колу менен жазуу;
- Сурактын протоколу менен таанышуу, ага толуктоолор менен өзгөртүүлөрдү киргизүү;
- Көрсөтмөлөр берүүдө кат жүзүндөгү жазууларды жана документтерди пайдалануу;
- Алгачкы текшерүү органынын кызматкеринин, тергөөчүнүн, прокурордун, соттун аракеттерине даттануу берүү;

- Жазык иши боюнча өндүрүштө тарткан чыгымдарынын жана жазык процессин жүргүзгөн органдын мыйзамсыз келтирген аракеттеринин зыянынын ордун толтуртуп алуу;
- Жазык- процессин жүргүзгөн орган тарабынан буюмдук далил катары алынган мүлкүн же кылмыш жасаган адамдан башка негиздер боюнча алынган мүлктү, өзүнө таандык расмий документтердин түп нускаларын кайра алуу;
- Сурак учурунда коргоочусунун болушу. *Ошондо эле 61-ст.*».

Жазык-процесстик кодексинде төмөнкү адамдар да күбөлөр катары көрсөтмөлөр берүүдөн бошотулушат:

- «Судья – жазык иши боюнча өндүрүшкө катышуусу боюнча өзүнө белгилүү болуп калган жазык ишинин жагдайлары жөнүндө;
- Жактоочу, ага тете эле жабырлануучунун, жарандык доочунун же жарандык жоопкердин өкүлү – жазык иши боюнча өздөрүнүн милдеттерин аткаруусуна байланыштуу аларга белгилүү болгон жагдайлар жөнүндө;
- Адвокат, адвокаттын жардамчысы – юридикалык жардам сурап кайрылууга же аны көрсөтүүгө байланыштуу өздөрүнө белгилүү болгон жагдайлар жөнүндө;
- Психикалык же дене боюнун кемчиликтеринен улам иш үчүн маанилүү болгон жагдайларды туура кабылдоого жана алар жөнүндө көрсөтмөлөр берүүгө жарамсыз адам;
- Дин кызматкери – жан сырын бөлүшүүдөн өзүнө белгилүү болгон жагдайлар жөнүндө;
- «Шектүүнүн, айыпталуучунун, соттолуучунун жакын туугандары» [эгерде алар көрсөтмөлөр берүүнү каалашпаса]. *Ошондо эле, 60-ст.*

Мындан тышкары 16 жашка чейинки жашы жетпеген жабырлануучуну жана күбөнү тараптардын өтүнүчү боюнча же соттун демилгеси боюнча суракка алуу соттолуучунун катышуусуз өткөрүлүшү мүмкүн. *Ошондо эле 293-ст.*

Респонденттер менен маектешүүлөр убагында прокурорлорго күбөлөргө мамиле жасоо жагында жабырлануучуларга мамиле жасоодогудай эле дооматтар айтылат. Прокурорлор көп учурда күбөлөрдүн тынчын алган маселелерге кайдыгерлик мамиле жасашат. Иш жүзүндө прокурорлор күбөлөр менен бекем байланышта болушпайт, ал эми алар менен сейрек карым-катнашта болгон учурда алар күбөлөрдүн тынчын алган суроолорго көңүл бөлүшпөйт. Судьялар тарабынан соттун жыйналышынын датасы жөнүндө прокурорлордун күбөлөргө кабарлабагандыгы боюнча дооматтар айтылат. Бул учурда судьялар күбөлөрдүн келбегендигинен улам жыйналышты кийинкиге калтырууга же ишти тергөөнүн кемчиликтерин толтуруу үчүн кайтарып берүүдөн башка арга калбайт. Кыйла жогорку кызмат ордун ээлеген бир судьянын айтуусу боюнча кийинкиге калтырылган иштердин баардыгынын ичинен теңме теңи күбөлөргө жана жабырлануучуларга кабар берилбегендиктен улам келип чыгат. Тилекке каршы аналитикалык топ муну ырастоо үчүн расмий маалымат ала алган жок. Прокурорлор көп учурда күбөлөрдү коргоо үчүн эч кандай чара көрүшпөйт, бул кээ бирде каражаттын жетишпегендиги менен түшүндүрүлөт. Башкы прокуратуранын маалыматы боюнча мамлекеттик бюджет күбөлөрдү коргоону камсыз кылуу үчүн чыгымдардын өзгөчө статьясын караштырбайт, бул күбөлөрдү коргоонун бүткүл системасын жокко чыгарат.

14-фактор: Коомдук аброй

Прокурорлор өздөрүнүн коомдук абройун мамлекеттик кызмат адамдары жасаган кылмыштарды, өзгөчө коррупция, кызмат абалынан кыянат пайдалануу, адам укугун одоно бузуу жана эл аралык укук тарабынан таанылган башка кылмыштарды ачууга тийиштүү көңүл бөлгөндүктөрү менен сакташат.

Тыянак	Салыштырмалуу: Терс
<p>Коррупциянын деңгээли жана мамлекеттик кызматчылардын адам укуктарын бузуулары Кыргызстанда жогору бойдон калууда. Прокуратуранын бул маселелерге көңүл бөлүүсү жетишсиз жана көп учурда формалдуу катары коомдук сынга кириптер болууда.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Мамлекеттик мекемелердеги коррупция жана адам укугун бузуу фактылары бүгүнкү күндө Кыргызстандын алдында турган эң маанилүү жана эң татаал проблемалардын ичине кирет. Эл аралык укук коргоочу жана коррупцияга каршы уюмдардын кабарлары боюнча Кыргызстан мамлекеттик мекемелер тарабынан жол берилген адам укуктарын бузуу эң көп болгон эң коррупциялашкан өлкөнүн бири болуп саналат. Тилекке каршы Башкы прокуратура тарабынан мындай көрүнүштөргө каршы күрөшүү үчүн жетиштүү иш чара көрүлбөйт.

Мамлекеттик мекемелердеги коррупция. Коррупцияга каршы күрөш жүргүзгөн "Трансперенси Интернешнл" эл аралык уюму Кыргызстанды дүйнөнүн эң коррупциялашкан өлкөлөрүнө кошот. 2005-ж. Кыргызстан коомдук ой-пикирди сурамжылоого ылайык 358 өлкөнүн ичинен 330-орунду ээлеген. Караңыз, *Transparency International Corruption Perceptions Index 2005, at 6*. 2006-жылы сурамжылоо кучагын алган 363 өлкөнүн ичинен 142-орунга жылган. Караңыз. *Transparency International Annual Report 2006, at 21*. 2006-жылы адам укугун бузуу фактыларын жана коррупция фактыларын каттоо менен иш жүргүзгөн эл аралык уюм "Фридом Хаус" коррупциянын деңгээли боюнча эң төмөнкү рейтингди ыйгарган. Кыргызстан бул төмөнкү рейтингди 1999-жылдан бери сактап келатат. *Караңыз. Freedom House, Nations in Transit – Kyrgyzstan (2006)*. Башкы прокуратура берген статистикага таянып «МСН» кыргыз газетасы мамлекеттик мекемелердеги коррупция фактылары боюнча 2006-жылы 814 жазык иши козголгондугу жөнүндө жарыялаган. 2006-ж. январь-июлда республиканын сотторуна коррупция фактылары боюнча 381 иш келип түшкөн (кызмат ордуна кыянат пайдалануу, ыйгарым укуктарынан аша чабуу, кызмат абалын мыйзамсыз пайдалануу, бюджеттик каражаттарды мыйзамсыз пайдалануу, ошондой эле пара алуулар). Караңыз *МСН 2007-ж. 24-февраль*. 2006-жыл үчүн өзүнүн жылдык докладында АКШнын Мамлекеттик Департаменти коррупцияга байланышкан кылмыштарды ички иштер органдарынын тергөөсүнө тийиштүү расмий кыргыз статистикасын келтирген, ага ылайык «январда-ноябрда 198 пара берүү, шалаакылык жана алдамчылыктын 83 фактысы, 478 уурдап жок кылуу фактысы жана кызматтык абалынан кыянат пайдалануунун 1520 фактысы орун алган, натыйжада 352 мамлекеттик кызматчыга каршы жаза иштери козголгон. Ошол эле учурда коррупция айып коюусу боюнча соттоо фактылары жөнүндө бир дагы кабар жок» Караңыз. *Department of State Country Reports on Human Rights Practices – Kyrgyz Republic 2006, section 5, March 6*.

2007 [мындан ары – 2006 *Department of State Report*]. Бул маселе талкууланган бардык респонденттердин айтуулары боюнча мамлекеттик мекемелер менен өлкөнүн экономикасынын көпчүлүк тармактары коррупциянын кучагында калган. Көпчүлүк адамдар укук коргоо органдары проблеманын масштабына таптакыр жетишсиз чара көрөт деп эсептешет.

Кылмыш-жаза кодексинин чегинде прокурорлор жекече сектордогу финансылык кылмыштарга жана мамлекеттик мекемелердеги коррупцияга каршы күрөшүүнүн бүтүндөй бир арсеналына ээ болушкан. Кылмыш-жаза кодексинин VIII бөлүмүнүн 21-23-главаларында алдамчылыкка, башка бирөөнүн мүлкүн уурдоого, мыйзамсыз ишкердикке жана башка коммерциялык чөйрөдөгү экономикалык кылмыштарга тыюу салган жобо бар. Мамлекеттик сектордогу коррупция маселелерине Кылмыш-жаза кодексинин 10 бөлүмүнүн. 30-главасынын. 303-315-ст. арналган. Көрсөтүлгөн бөлүмдүн статьяларынын жоболору кызматтык абалын кыянат пайдаланууга, коррупцияга, бюджеттик каражаттарды мыйзамсыз пайдаланууга, паралап сатып алууга, паракорчулукка, опуза талапка, жасалмалоого жана башкаларга тыюу салат. 2006-ж. АВА/СЕЕЛI жүргүзгөн «Кыргыз Республикасынын коррупцияга каршы мыйзамдарынын анализине» ылайык, Кылмыш-жаза кодекси эл аралык укуктук документтерде каралган иштин тийиштүү түрлөрүнүн бардыгын кучагына албайт. Мисалы, эгерде Кылмыш-жаза кодексинин БУУнун коррупцияга каршы Конвенциясы¹⁰ менен салыштырсак, анда «таасирин жекече пайда табуу максатында кыянат пайдалануу, мыйзамсыз баюу, жекече сектордо мүлктү уурдоо, коррупциянын натыйжасында алынган менчикти жаап жашыруу, ошондой эле коррупциялык кылмышка катышуу же аны жасоого далалат» сыяктуу иш аракеттери үчүн жазалоо жок. *Ошондо эле, 158-ст.* Кодексте жекече сектордогу коррупцияга байланышкан кылмыштар үчүн жазалоо да жок. *Ошондо эле.*

Жазык укугунун жоболорунда каралган жазалоонун, анын ичинде жазык кылмыштарын жасоого далалат кылуу боюнча жазалоолор бар экендигине карабастан Президент К.Бакиев жана парламент тарабынан мамлекеттик коррупцияга каршы күрөшүүнүн программасы кабыл алынган. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2005-ж. 21-октябрдагы №476 Указына ылайык коррупцияга каршы күрөшүү боюнча Улуттук кеңешти түзүү [мындан ары – Кеңеш] бул программанын натыйжасы болуп калды. Курамына 11 адам кирген бул Кеңеш баш ийген аткаруу органы болгон, Коррупциянын алдын алуу боюнча улттук Агенттик [мындан ары – Агенттик] аркылуу коррупция фактылары жөнүндө даттанууларды караштырат жана өзүнүн контролдугуна алат. Аталган Агенттик ошол эле Указ менен 2005-жылы октябрда түзүлүп, 2006-жылы майда гана ишке киришкен. 2006-жылга анын бюджети 7 млн. сом (185 308 АКШ доллары) өлчөмүндө белгиленген. Бүгүнкү күндө агенттиктин кызматкерлеринин штатына 41 адам кирет. Анын кызматкерлеринин көбү коррупциянын мониторингин жана агенттиктин телефондук түз линиясы аркылуу алынган даттанууларды кийин Башкы прокуратурага жөнөтүү үчүн караштыруу ишин жүргүзгөнүнө карабастан, анын андан да көп кызматкерлери Агенттиктин ички эрежелерин, анын ичинде коррупция фактылары жөнүндө арыздарга байланыштуу жазык иштерин козгоо боюнча агенттиктин ыйгарым укуктарын түзүү менен алек.

Башкы прокурор Кеңештин мүчөсү болуп саналбайт, ошондуктан арыздарды жөнөтүүдөн башка прокуратура менен Агенттиктин ортосунда олуттуу өз ара иштешүү жүргүзүлбөйт. Мүмкүн ал, 2006-ж. жалпы улуттук сурамжылоонун

¹⁰ 2006-ж. Кыргыз Республикасы ратификациялаган.

натыйжасы боюнча укук коргоо органдары, анын ичинде Башкы прокуратура менен сот органдары эң коррупцияланышкан мекемелер болуп чыккандыгынан улам жүрүп жаткандыр. Караңыз 2006-ж. *Department of State Report, at Section 3*. Парламент да коррупцияга каршы күрөштүн зарылдыгына көңүл буруп 2006-ж. башында коррупцияга каршы күрөш боюнча улуттук мыйзамдуу программаны иштеп чыгуу жана аны парламенттик топтордун эл аралык структурасына интеграциялоо максатында «Кыргыз парламентарийлери коррупцияга каршы» [мындан ары – КПКК] коомдук бирикмесин түздү.

Ошентсе да Башкы прокуратура коррупцияга каршы күрөштүн маанилүүлүгүн мойнуна алды. Биринчиден, *2005-ж. чейин мезгилде Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарын өнүктүрүү концепциясынын*, биринчи бөлүмүндө, прокуратуранын башкы милдети төмөнкүдөй аныкталган «коррупцияга каршы күрөш боюнча прокуратуранын ишин өркүндөтүү, коррупциянын конкреттүү түрлөрүнө каршы иштөөгө, коррупциянын себептерин жана кесепеттерин табууга, ал келтирген зыянды табууга багытталган иш чаралар системасын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу». Мындан тышкары, *Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын 2006-жылдын 17-мартындагы № 3 «Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарында ишти уюштуруу боюнча иш чаралар жөнүндө»* буйругунда мындай деп жазылган: «Баардык прокуроролор кылмыштуулукка каршы күрөшүү жана анын алдын алуу боюнча укук коргоо органдарынын ишин координациялоо прокуратуранын эң маанилүү милдеттеринин бири болуп санала тургандыгына таянышсын, уюмдашкан кылмыштуулукка жана коррупцияга, пайдакечтик-зомбулук мүнөзүндөгү кол салууларга каршы аракеттенүүнүн макулдашылган иш чараларын иштеп чугууга, ошондой эле жарандардын жекече жана мүлктүк коопсуздугун камсыз кылуу боюнча иш чараларды иштеп чыгууга өзгөчө көңүл бөлүнсүн». Акырында, 2006-жылдын жазында мурдагы Башкы прокурор К.Конгантиев коррупцияга каршы мыйзамдардын аткарылышына көзөмүлдүктү жүзөгө ашыруу, коррупция фактыларын анализдөөнү жана ага байкоо жүргүзүүнү камсыз кылуу жана коррупция фактылары боюнча жазык иштерин козгоо максатында үч ички бөлүкчөлөрдөн турган коррупцияга каршы атайын башкармалыкты түздү. Жаңы түзүлгөн башкармалыкка онго жакын прокурор, үч аудитор жөнөтүлгөн.

Бирок мындай иш чараларды ишке ашыруу таптакыр ийгиликсиз болуп чыкты. Ушул кезге чейин Кылмыш-жаза кодексинин "Коррупция" деген 303-статьясы боюнча бир иш да козголгон эмес. Биз менен маектешүүлөрдө соттордун кызматкерлери коррупцияга байланышкан башка статьялар боюнча да жазык иштери козголбогондугун белгилешти. 2006-жыл үчүн АКШнын Мамдепартаментинин отчетунда айтылгандай «... коррупциянын алдын алуу боюнча улуттук агенттик мамлекеттик мекемелердеги коррупция фактылары жөнүндө 800дөн ашуун арыз алып, алардын ар бири боюнча алдын ала тергөө жүргүзүлгөн жана алар иш козгоо үчүн прокуратурага жөнөтүлгөн. Бирок эч кандай олуттуу иш чаралар көрүлбөгөн бойдон калган». *Ошондо эле*, 3-бөлүм. 1-таблицада башкы прокуратура коррупцияга байланышкан кылмыштар фактылары боюнча сотко чейин жеткирген иштердин саны көрсөтүлгөн. 2005-2006-ж. коррупция жөнүндө болгону үч иш сотко жөнөтүлүп, бир иштен башкасы кыскартылган. Бул жападан жалгыз кыскартылган иштин тагдыры жөнүндө сотко жөнөтүлгөн жана кыскартылбаган башка иштердикиндөй эле эч маалымат жок.

1-таблица. Башкы прокуратура, сотко жөнөтүлгөн жана кыскартылган иштердин саны, тергөө органы, коррупцияга байланышкан кылмыштар (Кылмыш жаза кодексинин 310-311-ст.)

<i>Тергөө органы</i>	2005		2006	
	<i>Сотко жөнөтүлгөн</i>	<i>Кыскартылган</i>	<i>Сотко жөнөтүлгөн</i>	<i>Кыскартылган</i>
Прокуратура	13	2	17	6
Ички иштер министрлиги	98	34	81	34
Коопсуздук кызматы	7	5	3	3
Финансы полициясы	1	-	2	1
Жыйынтыгы:	119	41	103	44

2-таблица. Башкы прокуратура, сотко жөнөтүлгөн жана кыскартылган иштердин саны, тергөө органы, коррупцияга байланышкан кылмыштар (Кылмыш жаза кодекси 305–ст.)

<i>Тергөө органы</i>	2005		2006	
	<i>Сотко жөнөтүлгөн</i>	<i>Кыскартылган</i>	<i>Сотко жөнөтүлгөн</i>	<i>Кыскартылган</i>
Прокуратура	60	11	69	11
Ички иштер министрлиги	4	11	6	12
Коопсуздук кызматы	2	2	-	-
Финансы полициясы	1	-	1	1
Жыйынтыгы:	67	24	76	24

Башка респонденттер бул коррупцияга каршы атайын башкармалыкта болгону эки прокурор жазык иштерин тергөөнү жүргүзүп, бул проблеманы олуттуу чечүү үчүн таптакыр жетишсиздигин¹¹ баса белгилешти. Бул прокурорлордун бири да зарыл текшерүүдөн өткөн эмес, ал эми башкармалык жалпысынан кадрлар менен толук толукталбай, жетишсиз финансыланат. Коррупцияга байланышкан кылмыштарды ачуу ишинде адистерди кесиптик жактан даярдоо өтө үстүртөн жүргүзүлүп, жалпысынан анын кызматкерлеринин компетенттүүлүгү, өзгөчө татаал иштерди ачуудагы компетенттүүлүгү төмөнкү деңгээлде. Мындан тышкары биздин респонденттердин көпчүлүгү прокурордук кызматты коррупцияланган деп эсептешкендигин, прокурорлор эмгек акыларынын аздыгынан улам пара алууга даяр экендигин эске алуу керек. Бул өзгөчө «ак жакалар» кылмыштуулугу деп аталган кылмыштарда көп учурагандыгын эске алсак, Кыргызстандын көптөгөн жарандарынын өлкөнүн мамлекеттик органдарында коррупция массалык мүнөздө экендиги жөнүндөгү түшүнүктөрү эч кимди таң калтырбайт.

Адам укугун бузуу. Кийинки жылдары бир катар эл аралык укук коргоо уюмдары, анын ичинде "Фридом Хаус" жана "Эл аралык кризистик топ" жана бир

¹¹ Аналитикалык топ баланс жана коррупцияга каршы атайын башкармалыктын иш жөнүндө маалыматтарды ала алган жок.

катар өлкөлөрдүн өкмөттөрү Кыргызстанда адам укугун бузуу фактыларын белгилешкен. Ички саясий жагдайдын туруксуздугу жана социалисттик түзүлүштөн өтүү кыйынчылыктары митингдерди жана жарандардын толкундоолорун пайда кылууда. Мамлекеттин элдин нааразычылыгына карата реакциясы жана аялдар менен улуттук азчылыктарга карата мамилеси өлкөдө айыптоолорду пайда кылды. Бир катар саясий киши өлтүрүүлөр, бир катар этностук топторго каршы зомбулуктар, адам соодасы, паракордук, адамдарды уурдоо фактылары ички иштер органдары тарабынан да, прокурордук кызмат тарабынан да ачылган эмес. Милиция кызматкерлеринин кармалгандарга, шектүүлөргө жасаган мамилеси жана оңдоо-түзөтүү мекемелеринин кызматкерлеринин камалгандарга карата мамилеси өзгөчө сынга алынууда. Алдын ала камакка алуу камераларындагы жана эркиндигинен ажыратуу жерлериндеги кыйноо фактылары жөнүндө көптөгөн маалыматтар бар. Башкы прокуратура тарабынан ички иштер органдарынын жана оңдоо-түзөтүү мекемелеринин кызматкерлерине каршы козголгон бир катар иштерге карабастан көрүлүп жаткан иш чаралар проблеманын масштабына ылайык келбейт. Кыргызстандын укук коргоо уюмдарынын маалыматтары боюнча прокуратура улуттук азчылыктардын укуктарын бузуу жана ИИМ органынын жана оңдоо-түзөтүү мекемелеринин кызматкерлеринин ырайымсыздык фактылары жөнүндө даттанууларга сейрек көңүл бөлөт. Мындай фактылар боюнча бир нече кайрылуулар БУУнун адам укугу боюнча кеңешине жөнөтүлгөн. *Караңыз*, 21-фактор, «Судьялар менен өз ара аракет» жана 21-фактор, «ИИМ органдары жана башка тергөө органдары менен өз ара аракет».

IV. Иштин отчеттуулугу жана айкындуулугу

15-фактор: Коом алдындагы отчеттуулук

Өздөрүнүн кесиптик милдеттерин аткаруу процессинде прокурорлор мезгил-мезгили менен жасалган иштер жөнүндө коом алдында отчет берип турушат.

Тыянак	Салыштырмалуу: Терс
<p>Коом алдындагы отчеттуулук принциби мыйзам жана прокуратуранын ички директивалык документтеринде каралса да прокурордук кызмат мурдагыдай эле жабык деп эсептелинет. Иш жүзүндө ал мыйзам чыгаруу бийлигинин алдында да сейрек отчет берет.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Башкы прокуратура өзүнүн иши жөнүндө мыйзам боюнча жана жарандык коомдун ар кандай топтору менен шериктештик мамилелерди жүргүзүү аркылуу отчет берүүгө милдеттүү. Мыйзамда отчеттуулуктун бир нече талаптары бар, бирок алардын бири дагы коомду жалпысынан эмне кабатыр кылгандыгына түз көңүл бөлүүнү караштырбайт. Мисалы 2006-ж. Конституциянын 58-ст. 1-б. 31-пунктту парламентке «Өкмөттүн, Башкы прокурордун... иши жөнүндө жыл сайын Премьер-министрдин отчетторун угууга» укук берет. Прокуратура жөнүндө Мыйзамдын 3-ст. ылайык прокуратура мыйзамдуулуктун абалы, коомдук тартипти жана улуттук коопсуздукту, жарандардын укуктары менен эркиндиктерин коргоо боюнча аткаруу бийлик органдарынын милдеттерин аткаруусу жөнүндө «Кыргыз Республикасынын Президентине отчет берет жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө дайыма маалымдайт». Бул көрсөтмөнү аткаруу үчүн Прокуратура жөнүндө Мыйзамдын 42-ст. ылайык прокуратуранын бардык деңгээлдери үчүн мыйзамдуулуктун абалы жөнүндө системалуу түрдө отчет берип туруу белгиленет. Мындан тышкары мындай талап мурдагы Башкы прокурор К.Конгантиевдин 2006-жылы 27-марттагы №4 «Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарында оперативдүү эсепке алуу жана статистикалык отчеттуулук боюнча ишти жакшыртуу жөнүндө» буйругунда да бар. Мындан тышкары 2006-ж. майда Башкы прокурор жылдык, кварталдык жана айлык отчетторду өркүндөтүүгө, мамлекеттик мекемелердин кызматкерлеринин иш аракеттерине жарандардын даттануулары менен иштөөнү жакшыртууга жана адам укугун бузуу учурларын дыкаттык менен тергөөнү камсыз кылууга багытталган №11-14-буйруктарын чыгарган. *Караңыз, 27-фактор «Натыйжалуу».*

Коом алдындагы отчеттуулук маселеси көп жагынан Башкы прокуратура парламентке жана Өкмөткө берген маалыматка кандайча мамиле жасалгандыгына жараша болот. Иш жүзүндө Башкы прокурор жыл сайын отчет берип, ал Президент тарабынан каралат жана парламентке жөнөтүлөт. Бирок Президенттин абалынын олку-солкулугуна жана Феликс Куловдун 2007-ж. январда Премьер-министрдин кызматынан отставкага кетүүсүнө, ошондой эле парламент ичинде ички кагылышуулардын уланылышына байланыштуу 2006-ж. үчүн жылдык отчет парламент тарабынан угулган жок. Башкы прокурордун өзү да отчет берүүгө чакырылган эмес. Парламент мүчөлөрү аналитикалык топ менен маектешүүдө парламент Башкы прокурорду прокуратуранын ишин кароо үчүн кандай учурда болсун

чақыра алат деп айткандарына карабастан, бул өтө сейрек кездешет. Иши жана бюджет жөнүндө ар жылдык отчеттордун коомчулук үчүн ачыктыгына келсек, көп сандаган суроолорго карабастан, аналитикалык топ мындай маалыматтарды ала алган жок. Башкы прокуратуранын вебсайты иштебейт, анан да Башкы прокуратура ага статистикалык жана отчеттук маалыматты жайгаштыргандыгы – жайгаштырбагандыгы да белгисиз. Башкы прокурордун буйруктары «Токтом» жана «Эдвайзер» юридикалык маалыматтар базасында болсо да коомчулук прокуратуранын ченемдик актыларынын жыйнагын ала алышпайт.

2006-ж. 14-мартта Башкы прокуратура жарандык коомдун 40 уюму, саясий уюмдар жана ММК менен шериктештүүлүк жөнүндө Меморандумга кол койгон. Шериктештиктин милдети жазык сот өндүрүшү жана адам укугун коргоо, мамлекеттик мекемелер кабыл алган ченемдик-укуктук актылардын мыйзамдуулугуна көзөмөлдүк жана адам укугу жагындагы мамлекеттик мыйзамдарды гармониялаштыруу тармагында кызматташтыкты өнүктүрүү болуп саналат. Кварталдык жолугушуулар аркылуу эки тарап тең чоң ачыктыкка жана ишенимдүүлүккө жетүүгө умтулат. Областтык прокуратуралар өздөрүнүн жергиликтүү шериктери менен ушундай эле меморандумдарга кол коюшту. Эки тарап тең мындай шериктештик прокурорлордун коом алдындагы көбүрөөк отчеттуулугун камсыз кылат деп ишенет. *2006-ж. 14-марттагы «Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарынын мыйзамдуулук урматы үчүн жарандык коом менен шериктештик жөнүндө» Меморандуму.*

Бул Меморандумду колдонууга киргизүүгө байланыштуу бүгүнкү күндө алынган натыйжаларга бир беткей баа берүү кыйын. Прокурорлор жарандык коомдун топтору менен кызматташтык кыйла жакшырды дешет. Эми алар жарандык коомдогу өздөрүнүн шериктеринин даттанууларына биринчи кезекте көңүл бөлүшөт. 2006-ж. прокуратурага мамлекеттик мекемелердин мыйзам актыларын аткаруусуна тийиштүү 22 миң даттануу келип түшкөн. Маектешүү жүргүзүлгөн прокурорлордун айтуулары боюнча прокуратура тарабынан арыздардын үчтөн биринен ашууну канаатандырылган. Ошентип жарандык коомдун топтору бул иш чарадан утушка ээ болушат.

Экинчи жактан алганда жарандык коомдун топторунун көпчүлүгү шериктештикке ыраазы эмес. Алар борбордо да, жер-жерлерде да жүргүзүлгөн жолугушуулар өткөрүүдө эч нерсе жөнүндө деле сөз болбой, мындай жолугушуулардын жыйынтыгы минималдуу. Көптөгөн топтор мындай шериктештикке катышуудан баш тартышкан. Бир катар укук коргоо топтору бул Меморандумга кол коюдан баш тартып, өздөрүнүн чечимин биринчи кезекте укук коргоо органдары менен мамилелеринде прокуратура тарабынан чындыктын жоктугу жана прокуратура институт катары коом алдындагы ачыктыктан алыс экендиги менен түшүндүрүшөт.

16-фактор: Ички отчеттуулук

Прокуратура органдары укук бузуулар жана туура эмес жүрүм-турумдар жөнүндө кабарларды алуу жана текшерүү механизминде эгедер. Бул механизм кат жүзүндөгү эрежелер жана колдонмолор түрүндө берилген. Ички эрежелердин жана механизмдердин милдети ведомстволук ченемдик актылардын сакталышына баа берүү жана контролдук жүргүзүү.

Тыянак**Салыштырмалуу: Бейтарап**

Прокуратуранын ишин жөнгө салуучу мыйзамдарда жана буйруктарда ички отчеттуулук жана даттанууларды кароо механизми каралса да, алар өтө чала аткарылат. Прокурорлор кесиптик даярдык убагында ички отчеттуулуктун жана даттанууларды кароо тартибин сактоонун мааниси тууралуу түшүнүк алышпайт.

Анализ/Негизги маалыматтар:

7 жана 10-факторлорду талкуулоо учурунда жогоруда айтылгандай Башкы прокуратуранын иерархиялык түзүлүшү катаал ички отчеттуулукту да пайда кылат. *Караңыз, 7-фактор, «Тышкы таасирдин ар кандай формаларынан эркиндик» жана 10-фактор, «Дискрециялык ыйгарым укуктар».* Прокуратура жөнүндө Мыйзам Башкы прокурорго баардык борборлошкон системаны башкаруу бийлигин берет, анда ар бир прокурор өзүнүн башчысынын алдында отчет берүүгө милдеттүү жана акыры келип Башкы прокурорго баш ийет. *Ошондой эле, 4-ст.* Кыязы бул советтик убакыттан калган мурас болсо керек, анын аркасында башчылардын эркине баш ийүү руху алиге чейин күчтүү. Мындай рух төмөндө турган прокурорлорго болгон дискрециялык ыйгарым укуктардын чегинде иштөөгө тоскоолдук кылат. Ашкере контролдук, жетекчи прокурорлор өздөрүнө баш ийгендерге караганда азыраак даражадагы контролдо болот, анткени аларга баш ийгендер башчыларынын чечимдерин качандыр бир кезде талашып-тартышаары күмөндүү.

Ошентсе да, прокуратурада ички отчеттуулуктун жалпы эрежелери өкүм сүрөт. Башкы прокурордун буйруктарында ички отчеттуулуктун проблемалары жөнүндө эч бир жерде түздөн-түз айтылбаса да, аларда иштин сапатын өркүндөтүү жана кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу каражаттарын көрсөтүү менен статистикалык отчеттуулукка жана өндүрүштүк отчеттуулукка коюлган талаптар баяндалат. Проблема, бардык прокурорлор өздөрүнүн башчыларынан кыскача оозеки көрсөтмөлөр менен кошо буйруктардын көчүрмөлөрүн алышса да, бул буйруктар турмушка кантип ашырылууга тийиш экендиги жөнүндө эч кандай расмий сабактар же жалпы ведомстволук түшүндүрүүлөр жүргүзүлбөгөндүгүндө. Ошондуктан буйруктардагы коюлган милдеттерге жетишүү кыйын, ал эми жетишилген натыйжалар кыскача убакытта гана таасир этет.

Кесиптешинин же башчысынын иш аракетине даттанууну каалаган прокурорлор үчүн аларды укуктук жактан камсыз кылуучу бир нече жоболор бар. Алсак, Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзам буйруктун мыйзамдуулугу жөнүндө шектүүлүк пайда болгон учурларда жетекчинин оозеки буйругун кат жүзүндө ырастоону талап кылуу, ошондой эле кызмат адамдарынын укукка жат аракеттерине даттануу үчүн жетекчинин куугунтукка алуусуна тыюу салат. *Ошондо эле, 8-ст. 11, 15 жана 17-б.* Кесиптик этика кодекси да төмөнкүдөй белгилейт: «эгер прокурор өзүнүн тикелей жетекчиси же башка мамлекеттик кызматчы тарабынан укукка жат чечим кабыл алууга багытталган кысым көрсө, ал бул жөнүндө жогору турган прокурорго дароо кабарлоого милдеттүү». *Ошондо эле, 1, 3-п.* Аталган юридикалык жоболорго жана нормаларга карабастан прокурорлор алар менен бул факторду талкуулоодо даттануунун мындай ички эрежелери колдонулган бирин-серин гана окуяларды билише тургандыгын белгилеп өтүштү. Бирок мындай бирин-экин окуялардын ачык-айкын жагдайларын эстей албай коюшту.

17-фактор: Кызыкчылыктар кагылыштары

Өздөрүнүн ишинде прокурорлор жекече кызыкчылыктарын көздөшпөйт, кызыкчылыктардын кагылышынан же ал тургай аларга окшош кырдаалдардан качышат.

Тыянак	Салыштырмалуу: Бейтарап
<p>Кызыкчылыктардын кагылышын жөнгө салуучу кодекстер менен мыйзамдар толук айкын-ачык жана жетиштүү мүнөздө, бирок аларга көңүл бөлгөндөр аз. Прокуратураны коррупцияда ачыктан-ачык күнөөлөөгө карата реакциянын жоктугу ал жөнүндө күбөлөп турат.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Кесиптик этика кодекси, Жазык-процесстик кодекси, Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жобо жана Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзам кызыкчылыктардын кагылышына тийиштүү айкын-ачык жоболорду камтыйт. Кесиптик этика кодексинде эле эгерде ал алардын калыстыгына шек туудурса жана алардын жекече жана кесиптик аброюна шек келтириши мүмкүн болсо прокурорлор башка адамдар менен иш аракеттерден же мамиле жасоосун токтото турууга тийиштиги жөнүндө айтылат. *Ошондо эле*, 1.4, 2 жана 3-п. Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзамга ылайык, эгерде, прокурорго (мамлекеттик кызматчыга) анын кызыкчылыктары мамлекеттин кыйла кеңири кызыкчылыктары менен кагылышкандыгы жөнүндө белгилүү болсо, анда ал бул жөнүндө өзүнүн тикелей жетекчисине кабарлоого тийиш, жетекчиси болсо өз кезегинде мамлекеттик кызматчыны милдеттерин аткаруудан четтете турууга же мамлекеттик кызматчынын өзүнүн милдеттерин аткаруусуна контролдукту күчөтүүгө тийиш. *Ошондо эле*, 9-ст.

Финансылык кызыкчылыктардын кагылышы үчүн айкын-ачык жоопкерчилик укуктун бир нече булактарында түшүндүрүлгөн. Кызмат өтөө тартиби Жобонун 3-ст. Кесиптик этика кодексинин 2.8-п. жана Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзамдын 11-ст. өзүнүн кызматтык милдеттерин аткаргандыгы үчүн белек, тейлөө жана акчалай түрдө ар кандай адамдардан же уюмдардан сый акы алууга бирдей тыюу салат. Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзамдын 33-ст, Кесиптик этика кодексинин 2. 9-п. кирешелери жана мүлктөрү жөнүндө жылдык декларация берүүнүн зарылдыгы белгиленет, ал эми жогорку кызмат орундарын ээлеген прокурорлор үчүн – Саясий жана башка атайын мамлекеттик кызматтарды ээлеген адамдардын, ошондой эле алардын жакын туугандарынын кирешелери, милдеттенмелери, мүлктөрү жөнүндө декларациялоо жана маалыматтарды жарыялоо жөнүндө Мыйзамда (*Кыргыз Республикасынын 2006-ж. 28-декабрдагы 223 Мыйзамынын редакциясында*).

Мурдагы ишиндеги жекече катышы бардыгы жана кызыкчылыктардын кагылышы Кесиптик этика кодексинен башка жогоруда аталган документтердин бардыгында ачык айкын айтылган. Прокурор өзүнүн үй-бүлө мүчөлөрүн тикелей баш ийүүдөгү кызматта кармай албайт же өзүнүн үй-бүлө мүчөлөрүнө тийиштүү маселелерди жүргүзө албайт. Караңыз, Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзам 11-ст. 7 жана 9-б, ошондой эле Кызмат өтөө жөнүндө Жобо 3-ст. прокурор «эгер ал жабырлануучу, жарандык доогер, жарандык жоопкер болсо, ошондой эле эгерде ал бул иште күбө, эксперт, адис, тилмеч, тергөөчү, прокурор, жактоочу, сот

жыйналышынын катчысы, айыпкердин, соттолуучунун, жабырлануучунун, жарандык доогердин же жарандык жоопкердин, тергөөчүнүн мыйзамдуу өкүлү болсо [же] эгерде [прокурордун] калыстыгы күмөн туудурган башка жагдайлар болсо» иштен четтөөгө тийиш же иш боюнча өндүрүштө ага баш тартуу билдирилиши мүмкүн. Жазык-процесстик кодекси 70, 74-ст.

Аналиткалык топ кызыкчылыктардын кагылышына байланыштуу түшүндүрмөлөрдү аз алышты. Прокурорлор иш жүзүндө бул дегеле орчундуу маселе эмес дешет. Кесиптик этика кодекси бузулган учурлар көп эмес. *Караңыз, 19-фактор, "Тартиптик тергөөлөр"*. Аналиткалык топ кызыкчылыктардын кагылышы жөнүндө жана алардан кантип качуу жөнүндө окуу сабактары же жалпы ведомстволук түшүндүрмөлөр жүргүзүлгөндүгү- жүргүзүлбөгөндүгү тууралуу маалымат ала алган жок. Экинчи жактан, жарандык коомдун өкүлдөрү ишке алууда жана кызмат боюнча көтөрүлүүдө тууган-туушкандык, тааныштык чоң роль ойнойт дегенден жазышкан жок. Башка факторлордо талкуулаган учурлардагыдай эле алар прокурорлор өкүмдөрдү жеңилдетүүнүн ордуна акча өндүрүү боюнча коррупциялык схемаларга эч жазасыз катышат дешет.

18-фактор: Кесиптик этика кодекси

Прокурорлор алардын кесибине коюлган жана алардын жүрүм-турумунда эмне туура экендигин жана эмне туура эместигин так ажыратууга жардам берген этикалык талаптарды так аткарышат.

Тыянак	Салыштырмалуу: Бейтарап
<p>Кесиптик этика кодекси жана аны ишке ашыруунун механизмдери жетиштүү түрдө комплекстүү мүнөздө болуп, толук жазылган процедуралары бар. Кодексте прокуратура кызматкерлердин адвокаттарсыз судьялар менен карым-катнашына бир беткей тыюу салуу жок.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Кесиптик этика кодекси – бул этикалык жүрүм-турум жөнүндө жалпы жоболорду, кызматтык ишти жүзөгө ашыруунун эрежелерин, кызматтан башка мезгилдеги жүрүм-турумдун эрежелерин камтыган жетиштүү түрдөгү комплекстүү документ. Эрежелердин көпчүлүгү декларациялык – насаат мүнөзүндө, бирок анда прокурордун дискрециялык ыйгарым укуктарына, кызыкчылыктар кагылышына, кирешелери жана мүлкү жөнүндө декларация берүүгө, кызматтык жашыруун сырды сактоого, паракорчулук жана мүлктү мыйзамсыз пайдалануу үчүн жоопкерчиликке тийешелүү айкын-ачык жоболор да бар. *Ошондой эле* 2-п. Кодексти бузууларды териштирүүнүн тартиби жана ал үчүн жоопкерчилик Кесиптик этика кодексинин 4 жана 5-п. бар. 6-п. ар бир областтык прокуратурада түзүлүүчү этика боюнча комиссиянын курамы жана отчеттуулук тартиби жана этиканы бузуу фактыларын караштыруу жөнүндө айтылат. Мындай комиссиялар укук бузуулар боюнча кызматтык териштирүүлөрдү жүргүзүү жана тийиштүү сунуштарды даярдоо ишин жүргүзөт. Бирок Кодексте прокурорлорго адвокат жокто судьялар менен жолугушууга жана айыпкерлерге карата тескери мамиле жасоого тыюу салган жоболор, анын ичинде айыпкерлердин аракеттерин актаган далилдерди кароого

милдеттүүлүк, ошондой эле коомдук комиссиялардын иши жөнүндө материалдардын милдеттүү ачыктыгын эскерткен жоболор жок.

Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзамдын «Мамлекеттик кызматчынын этикасы» деген 10-статьясында көптөгөн декларациялык принциптер бар. Бирок Мыйзам жекече кызыкчылыктарды көздөгөн иш аракеттери үчүн жоопкерчиликти белгилейт жана ведомстволордун жетекчилерин этикалык ченемдерди бузууга жол бербөөгө жана аларга бөгөт коюу үчүн чара көрүүгө милдеттендирет. Бул жобо кыязы Башкы прокуратурада аткарылбайт. Мисалы, прокуратура органдарына ишке кирген юридикалык ЖОЖдорду бүтүрүүчүлөр Кесиптик этика кодексине байланыштуу эч кандай окутуудан өтүшпөйт. Прокуратура органдарында да, Башкы прокуратуранын КДБсында ал боюнча эч кандай расмий окуулар өткөрүлбөйт. «Ички отчеттуулук» деген 16-фактордо белгиленгендей жалпысынан прокурорлор өзлөрүнүн башчыларынан кыскача жана үстүртөн сын-пикирлерди угуп, Кесиптик этика кодексинин бирден нускасын алышат. Бирок бул маселени билүүнү эч кандай бышыктаган окутуулар өткөрүлбөйт. Кесиптик этика кодексин бузуу учурлары салыштырмалуу көп болбосо да, андай болуп калган учурда «тартиптик иликтөөлөр» деген 19-фактордо бул жөнүндө айтылгандарга ылайык күнөөлүүлөргө карата жаза чарасы көрүлөт.

19-фактор: Тартиптик иликтөөлөр

Прокурорлорго мыйзамды, этиканын эрежелерин жана ченемдерин бузгандыгы үчүн таасир этүүнүн тартиптик иш-чаралары көрүлөт. Тартиптик чаралар өз убагында өткөрүлүп, адилеттүү мүнөздө болот жана кабыл алынган чечимдер көз каранды эмес жана объективдүү териштирүүнүн натыйжасы болот.

Тыянак	Салыштырмалуу: Бейтарап
<p>Тартиптик жоопкерчиликке тартуу эрежелери жакшы иштелип чыккан жана даттануунун жетиштүү процедураларын камтыйт. Прокурорлордун айтуулары боюнча тартиптик чаралар сейрек колдонулат. 2006-жылы ар бир төртүнчү прокурор тартиптик жоопкерчиликке тартылгандыгы жөнүндө далилдер бар.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жободо өзүнүн кызматтык милдеттерин «аткарбоо жана талаптагыдай эмес аткаруу» үчүн тартиптик жоопкерчиликтин көптөгөн бир катар чаралары каралган. Мындай чаралардын ичинде төмөнкүлөр бар: эскертүү, сөгүш берүү, кызматына анча ылайык эместиги жөнүндө эскертүү, кызмат ордунан төмөндөтүү жана иштен чыгаруу бар. *Ошондо эле 17-ст.,* Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзамды да *караңыз* 38-ст. Башкы прокурор прокуратура кызматкерлерине толук көлөмдө тартиптик жаза чара көрүү укугуна ээ болсо да (Кыргыз Республикасынын Президенти даярдаган прокурорлорду ээлеген кызмат ордунан бошотуудан тышкары) ар бир областтык, шаардык, аскердик жана райондук прокурор Башкы прокурор аларга берген компетенциянын чегинде өздөрү кызматка дайындаган кызматкерлерге тартиптик жаза чарасын көрө алышат. *Ошондо эле 18-ст.*

Тартиптик жаза чараларды көрүү тартиби Кесиптик этика кодексинин 19-п. толук баяндалган. Саналып өткөн жоболордун катарында областтык, шаардык, жана аскердик, райондук прокурорлор чекилик иш айкындалган күндөн тартып бир айдын ичинде кызматтык иликтөөлөр жүргүзүп, чечим чыгарууга тийиш болгон жобо да бар. Прокуратура органынын жетекчиси жаңылыштык кетирген кызматкерди иликтөө мезгилинде кызмат ордунан убактылуу четтете алат. Убактылуу кызматынан четтетилген мезгилде кызматкердин кызмат акысы сакталып калат. Тартиптик маселе боюнча ар бир чечим прокуратуранын ошол органынын ар бир кызматкерлерине тааныштырылат. Жогору турган прокурор прокуратура органынын төмөн турган жетекчиси берген жаза-чараны алып салууга же ишти изилдегенден кийин аны өзгөртүүгө акылуу. *Ошондо эле* 19-ст. Кесиптик этика кодексинин жоболору бузулган учурда областтык комиссиялар иликтөө жүргүзүүгө жана областтык прокуратуранын чара көрүүгө акылуу жетекчисине сунуштары менен кошо отчетту жөнөтүүгө тийиш. Кесиптик этика кодекси 6-п., *ошондо эле караңыз*, Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жободо 20-ст., "Прокурорлорду жана тергөөчүлөрдү жазык жана администрациялык жоопкерчиликке тартуу тартиби». Анда укук бузуулардын тизмеси жана аларга тийиштүү жаза-чара түрлөрү келтирилген, прокурорлордун көпчүлүгү болсо, прокурорлор тартиптик иштердин эки пайызына жакын кем учурларда гана иштен алынгандыгын айтышты.

Даттануу тартиби Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жобонун, 23-статьясында да, Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзамдын 39-статьясында камтылган. Дисциплинардык жаза чарасы көрүлгөн прокурор жогору турган прокурорго даттануусу мүмкүн. Анын иши боюнча чечимге макул болбогон учурда ал Башкы прокуратуранын акыркы чечими кабыл алынган күндөн тартып бир айдын ичинде сотко даттанууга укугу бар. Бирок аналитикалык топ иш сотко даттанылган бир гана окуя жөнүндө маалымат алды. *Караңыз*, 5-фактор, «Ой-пикирин эркин билдирүү».

Башкы прокуратуранын маалыматы боюнча 2005 жана 2006-жылдын тогуз айында этика боюнча областтык комиссиялар тарабынан этика ченемдерин бузуу фактылары боюнча 23 иликтөө жүргүзүлгөн. Бул 23 иликтөөнүн жүрүшүндө 25 прокурор тартиптик жоопко тартылган. Жаза-чаралардын түрлөрү жана даттануулардын саны көрсөтүлгөн эмес. Бирок прокуратуранын чоң кызмат ордун ээлеген бир кызматкери аналитикалык топ менен маектешүүдө 2006-жылы ар кандай укук бузуулар үчүн тартиптик жаза-чаралар 160тай прокурорго берилип, б.а. 2006-жылы бир катар укук бузуулар үчүн прокуратура кызматкерлеринин 22%га тартиптик жоопкерчиликке тартылган. Эгерде бул цифра туура болсо, ал прокуратураны башкаруу системасы менен прокурордук кадрлар ортосундагы коркунучтуу байланышты көрсөтөт. Ошентсе да, прокурорлордун көпчүлүгү тартип маселеси – прокуратура органдарынын алдында турган эң башкы маселе эмес дешет.

V. Жазыктык сот өндүрүшүнүн катышуучулары менен өз ара аракет

20-фактор: Судьялар менен өз ара аракет

Прокурорлор судьялар менен прокурорлордун көз каранды эместигин жакташат. Прокурорлор судьялар менен таза мамиледе болуп, алардын кызматтык милдеттерин урматташат жана укук сотун адилеттүү жана өз убагында аткаруусуна көмөк көрсөтүшөт.

Тыянак

Салыштырмалуу: Терс

Адвокаттар жокто прокурорлордун судьялар менен катнашкан учурлары жөнүндө бир катар кабарлар бар. Судьялар прокурорлордун ишти кароого начар даярдыгына, адам укугунун конституциялык кепилдиктерди бузууга бөгөт коюу максатында алдын ала тергөөнүн жүрүшүнө талаптагыдай көзөмөлдүктү камсыз кылбагандыгына даттанышат.

Анализ/Негизги маалыматтар:

2006-ж. Конституциянын 7-гл. 83-ст. ылайык судьялар толук көз каранды эмес жана Конституцияга гана баш ийишет. Аларды дайындоо процессине судьялар дайындалган соттун деңгээлине эмгегине жараша Президент же парламент катышат. Судьялардын конституциялык көз каранды эместиги Жазык-процесстик кодексинин 17-статьясынын жобосунда да бекемделген. Конституциянын 6-гл. судьялардан айырмаланып прокуратураны Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлигинин борбордук органдарынын бири катары аныктайт. Прокуратура менен сот системасы юридикалык жактан бири-биринен өзүнчө бөлүнгөн. Мыйзам прокурорлордун судья болушуна жана тескерисинче судьялардын прокурор болушуна тыюу салбайт. Мыйзамда иштеп жаткан же мурдагы судьяны прокуратурага ишке алуунун айкын тартиби жазылган эмес. Адам бир эле учурда эки кызматты тең ээлөөгө укуксуз. Көптөгөн судьялар аналитикалык топ менен маектешүүдө өлкөдө иштеп жаткан бардык судьялардын болжол менен 20% - мурдагы прокурорлор.

Судьялар менен прокурорлордун ортосундагы өз ара аракет тартиби Жазык-процесстик кодексинин бир катар жоболорунда аныкталган. Прокурор ишти териштирүү үчүн судьяга жөнөтөт жана сотто мамлекеттик айыптоону колдойт. Судья ишти тергөөнүн кемчиликтерин толуктоо үчүн кайтарып бере алат, аны угуунун жүрүшүндө кыскарата алат же өкүм чыгарат. Прокурор судьянын чечимине даттана алат. «Айыпталуучунун укуктары» деген 11-факторду талкуулоодо белгиленгендей жакын арада судьялар камакка алууга санкция берүүдө прокурорлорду алмаштырышат. Мамлекеттик мекемелердин мыйзам актыларын аткаруусуна көзөмөлдүк жүргүзүү жагында прокурорлор мамлекеттик органдын тийиштүү чечим чыгаруусу жөнүндө соттун алдында өтүнүч билдириши мүмкүн. Прокуратура жөнүндө Мыйзам 22-ст. Акырында «Кесиптик этика кодекси» деген 18-факторду талкуулоодо Кесиптик этика кодексинде көрсөтүлгөндөй, бул кодексте адвокаттар жокто судьялар менен прокурорлордун жолугушуусуна тыюу салуу жок сыяктуу эле, алдын ала стадияда прокурорлор сот менен өздөрүн кандай алып жүрүүсү жөнүндө айкын көрсөтмөлөр жок.

Прокурорлор менен судьялардын бири-биринен жүрүм-турумуна баа берүүсү жан кейиткидей. Бардык деңгээлдерде судьялар прокуратуранын кысымын баса көрсөтүшөт. Мыйзам актыларынын сакталышына көзөмөлдүктүн жана мамлекеттик айыптоону колдоонун кош функциясы бийликтин бир мекеменин колунда топтолушу коркунучуна көмөк берет. Көптөгөн судьялар прокурорлордун ыйгарым укуктарына жөн эле каршы тура алышпайт. Сот процесстеринин жүрүшүндө тараптардын теңдиктиги сакталбайт, өзгөчө эгер төрагалык кылуучу жаш судья болсо ого бетер сакталбайт. Мындай жаш судьялар прокурорлордун коркутуп-үркүтүүлөрүнөн тайсалдап, мамлекет куугунтукка алуу зарыл деп эсептеген адамды бошоткондон коркуп, айыптоочу чечим чыгарат. Экинчи жактан, судьялардын угуулардын убагында алардын жүрүм-турумдарына байланыштуу чыгарылышы мүмкүн болгон жекече көрсөтмөлөрдөн коркуулары, 2003-ж. 23-июнь, АВА/СЕЕЛl Кыргызстан үчүн Сот реформасынын Индексинин 25-бетинде белгиленгендей кыйла азайды. Азыр прокурорлор судьялардын чечимине болгону даттана алышат.

Прокуратуранын кош функциясы прокуратуранын ишинин натыйжалуулугунун начарлашына да көмөк берет. Юристтердин айтуусу боюнча прокурорлор угууларга көп учурда начар даярдалып келишет, тергөөнүн жүрүшүнө көзөмөлдүк адатта талаптагыдай эмес жүргүзүлүп, айыпталуучунун укуктары бузулат. Алардын айтуулары боюнча корпорациялык кызыкчылыктарга негизделген иштер сотко берилет. Көптөгөндөр прокуратура жалаң гана тергөө жана жазык иштери боюнча мамлекеттик айыптоону колдоо ишин жүргүзүүгө тийиш дешет.

Прокурорлор, адвокаттар жана укук коргоочулар судьялардын иши жөнүндө сын-пикирлерин айтышты. Алардын бардыгы судьялар коррупцияга чалдыккан дешет. Прокуратуранын, Өкмөттүн же бийликтин мыйзам чыгаруу органдарынын жетекчи кызматкерлери айкын бир иш боюнча кандай чечим чыгарылууга тийиш экендиги жөнүндө судьяларга көрсөтмө берип турган «телефондук укук» иштөөсүн улантууда. Респонденттер сот органдары бийлик системасынын начар бөлүгү бойдон калып жаткандыгын белгилешсе, прокурор кызматкерлери камакка алууга санкция берүү жүктөлгөн функцияны судьялар аткара албашын баса көрсөтүшөт (судьялар болсо аларга каршы тескерисинче далилдешет). Судьялардын жана прокурорлордун катышуусу менен биргелешкен тренингдерди өткөрүү мүмкүнчүлүгү өтө төмөндүгү белгиленет. Көптөгөндөр муну укук жана процедуралар маселелеринде сөзгө келүүнүн колдон чыгарылган мүмкүнчүлүгү катары карашат.

21-фактор: ИИМ органдары жана башка тергөө органдары менен өз ара аракет

Адилеттүүлүк принцибин бекемдөө жана прокуратуранын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу максатында прокурорлор ИИМ органдары жана башка тергөө органдары менен жазык иштерин тергөөдө жана иштерди соттук угууларга даярдоодо кызматташат жана тергөөчүлөрдүн адам укугун сакташына байкоо жүргүзүшөт.

Прокурорлор ИИМ органдарындагы тергөөнүн жүрүшүнө көзөмөлдүк жүргүзүү боюнча Жазык-процесстик кодекске каралган өздөрүнүн ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууга жетишишпейт. Натыйжада алар жазык-процесстик аракеттер процессинде тараптардын укуктарынын сакталышын жана ИИМдин алгачкы текшерүү органдарындагы бири-бирин кайталоону жоюуну дайым эле камсыз кыла алышпайт. Жарандык коомдун жана укук коргоо органдарынын өкүлдөрүнүн пикири боюнча милиция органдарынын ырайымсыз мамилелерине карата даттанууларга прокуратуранын көңүл буруусу ачык эле жетишсиздик кылат.

Анализ/Негизги маалыматтар:

Жазык-процесстик кодексинин 35-38-статьяларында ички иштердин тергөө органдары менен прокуратуралардын кызматкерлеринин ортосундагы ыйгарым укуктар менен уюштуруучулук принциптери баяндалат. Ички иштердин тергөө органдарынын тергөөчүсү адатта ишти козгойт жана тергөө аракеттерин жүргүзөт *Ошондо эле*, 35-ст. 36-ст. тергөөчүнүн ыйгарым укуктары саналып өтөт, алардын башкылары төмөнкүлөр болуп саналат:

- Шектүүнү, айыпталуучуну, жабырлануучуну, күбөнү, экспертти жана адисти суракка алуу, экспертиза дайындоо, карап чыгууларды, тинтүүлөрдү, алып коюуларды жана башка тергөө аракеттерин жүргүзүү;
- Жабырлануучу тарткан зыяндын ордун толтуруп берүүгө чара көрүү;
- Окуя жөнүндө маалыматтарды жана ага тиешеси бар адамдар жөнүндө документтерди, материалдарды суратып алуу;
- Текшерүү, инвентаризация, ведомстволук экспертиза, башка текшерүүчү аракеттерди жүргүзүүнү талап кылуу;
- Тилмечтерди, адисттерди, эксперттерди бөлүп берүүнү талап кылуу;
- Кылмыш жасоодо шектүү адамды кармоо;
- Адамды айыпкер катары тартуу жөнүндө токтом чыгаруу жана айып коюу;
- Жабырлануучуну жарандык доогер, жарандык жоопкер катары таануу жана алардын өкүлдөрүнө жазык иши боюнча өндүрүшкө катышууга уруксат берүү;
- Жазык иши боюнча өндүрүштү токтото туруу, кыскартуу жөнүндө токтом чыгаруу;
- Прокурордун көрсөтмөлөрүн аткаруу;
- Ушул Кодекске каралган башка ыйгарым укуктарды жүзөгө ашыруу; ошондой эле,
- Тергөөчүнүн жазык иши боюнча токтому жарандардын, уюмдардын жетекчилеринин аткаруусу үчүн милдеттүү. Тергөөчүнүн токтомун аткарбай коюу мыйзамга ылайык жоопкерчиликке кириптер кылат.

Тергөөчүнүн аракеттерине тикелей көзөмөлдүк тергөөчү иштеген тергөө органынын жетекчиси тарабынан жүзөгө ашырылат. Тергөө органынын жетекчиси өзүнүн карамагындагылар үчүн милдеттүү аткарыла турган кат жүзүндөгү көрсөтмөлөрүн бере алат. *Ошондо эле* 37-ст. Жогоруда айтылгандай, тергөөчүнүн аракеттерине көзөмөлдүк кыйла ченемде прокурор тарабынан жүзөгө ашырылат. 34-ст. ылайык прокурорлор жазык иштеринин тергелишинин мыйзамдуулугуна

көзөмөлдүк жүргүзүүгө, тергөөчүгө ал үчүн милдеттүү болгон кат жүзүндөгү көрсөтмөлөр берүүгө, ошол эле иш боюнча жазык сот өндүрүшүн жүзөгө ашырууда тергөөчүнү дайындоого же андан ары анын ишке катышуудан четтетүүгө, тергөөнүн кемчиликтерин толуктоо жүнүндө көрсөтмөлөрү менен тергөөчүгө жазык ишин кайтарып берүүгө, ошондой эле тергөөнүн мөөнөтүн узартууга милдеттүү. Ички иштер органынын тергөөчүсү өзүнүн каршы пикирлерин кат жүзүндө баяндоо менен жогору турган прокурорго кайрылууга акылуу. Мындай учурда жогору турган прокурор өзүнүн токтому менен төмөн турган прокурордун чечимин бузууга же тергөө жүргүзүүнү башка тергөөчүгө тапшырууга акылуу. *Ошондо эле* 35-ст.

Жазык-процесстик кодексине ылайык республикада жазык кылмыштарын тергөө үчүн жооптуу бир нече укук колдонуучу органдар бар. Тергөө органдарына төмөнкүлөр кирет: прокуратура, ички иштер, улуттук коопсуздук органдары, банги заттарды контролдоо боюнча Кыргыз Республикасынын органы, Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин жазык аткаруу системасынын, финансы полициясынын органдары жана бажы органдары. *Ошондо эле*, 161-ст. Жазык-процесстик кодексинин 38-ст. алгачкы текшерүү органдары катары жогоруда аталган органдарга төмөнкүлөр кошумчаланган: түзөтүү мекемелеринин башчылары, чегара бөлүмтөрүнүн командирлери, аскердик бөлүктөрдүн командирлери ж.б. Айкын - ачык кылмыштардын же кылмыштар жыйындысынын тигил же бул тергөө органына караштуулугу Жазык-процесстик кодексинин 163-ст келтирилет. Көп учурларда бир эле кылмыштарды тергөөнү жүргүзүүгө бир нече тергөө органдары укуктуу болот. Бирин-бири кайталоону четтетүү максатында жазык ишин биринчи болуп козгогон орган башкы тергөө органы болуп саналат. Ар кандай органдарга караштуу болгон кылмыштар жыйындысы келип чыкканда тергөөгө караштуулук эң оор кылмыш боюнча аныкталат. Ички иштер органдарынын укукка жат аракеттерине байланышкан жазык иштери боюнча тергөө прокуратуранын тергөө органдары тарабынан түздөн-түз жүргүзүлөт. *Ошондо эле*.

Жазык-процесстик кодексинин 161-ст. саналып өткөн органдардын кайсынысы тарабынан болсун жазык иши козголушу мүмкүн. Жазык ишин козгоо жөнүндө токтом ал башталган учурдан тартып 24 сааттын ичинде Башкы прокуратурага жөнөтүлүүгө тийиш. Анда жазык ишин козгоонун себеби жана негизи, ким тарабынан түзүлгөндүгү, ошондой эле иштин андан ары жүргүзүлүшүнүн планы көрсөтүлүүгө тийиш. Мындан ары тергөөчү тергөө жүргүзүүгө киришет. Же болбосо ишти тергөөгө караштуулугу боюнча жөнөтүү үчүн прокурорго өткөрүп берет. Эгерде тергөө мөөнөтү прокурор тарабынан узартылбаса анча оор эмес кылмыштар жөнүндө иштер боюнча тергөө бир айдан кечиктирилбеген мөөнөттө, калган бардык иштер боюнча – жазык иши козголгон күндөн тартып эки айлык мөөнөттө, бүткөрүлүүгө тийиш. *Ошондо эле* 158, 160, 165, 167-ст.

Аңгемелешүүнүн жүрүшүндө жазык-укук системасынын адистери тарабынан аналитикалык топко ИИМ тергөө органдары менен прокуратуранын өз ара мамилеси кандай түзүлө тургандыгы жөнүндө бир нече сын-пикирлер айтылган. Айтылган сын-пикирлердин көпчүлүгү алдын ала тергөө этабындагы прокурор ойногон ролго келип такалат. Бир нече башкача ой-пикирлерди эске албасак респонденттердин дээрлик бардыгы прокурорлор тергөөнүн жүрүшүнө көзөмөлдүк жүргүзүү маселелерин жигердүү жүргүзүшпөйт деп билдиришти. Прокурорлор өздөрүнүн тергөөчүлөргө көрсөтмөлөр берүү, мыйзамсыз жол менен алынган далилдерди четке кагуу анын ичинде кыйноо менен алынгандарды четке кагуу же тергөөчүнү ушул иш боюнча жазык сот өндүрүшүн жүзөгө ашырууга катышуудан четтетүү укугун жетишсиз пайдаланышат. Адистештирилген бөлүктөрдө гана

прокурорлор тинтүүгө жана электрондук каражаттарды пайдалануу менен байкоо жүргүзүүгө санкция берип тергөөгө активдүү катышышат.

Укук коргоо органдарынын болжол менен сегизден онго чейинки тергөө бөлүктөрү ишти соттук териштирүү үчүн Башкы прокуратурага өткөрүп бергендиги да кырдаалды татаалдаштырат. Прокурорлорго бул көптөгөн органдардагы тергөөлөргө көз салуу кыйын. Жазык-процесстик кодексинде бири-бирин кайталоону четтетүүгө даана көрсөтмөлөр берилгенине карабай көптөгөн жазык иштери ар кайсы ведомстволордо тергелүүсү даде болсо улантылууда. Бул финансы жана экономикалык кылмыштар боюнча иштерде өзгөчө көбүрөөк байкалат. Ушул Индекстин бир катар башка факторлорунда белгиленгендей, алдын ала тергөө этабында прокурорлордун өздөрүнүн четте калуусу начар координациялоого жана мыйзамсыз жол менен алынган далилдерди начар контролдоого алып келүүдө. Бул акыры келип иштин начар даярдалышына, айыпталуучулардын, күбөлөрдүн жана жабырлануучулардын укуктарынын бузулушуна алып келет.

Башкы прокуратура менен укук коргоо органдарынын тергөө бөлүктөрүнүн ортосундагы өз ара аракетти өркүндөтүү максатында Президент К.Бакиев Кыргыз Республикасынын укук коргоо органдарынын ишин координациялоо жөнүндө жобосун чыгарган. *(Кыргыз Республикасынын Президентинин 2006-ж. 17-марттагы УП №129 указы менен бекитилген)*. Бул Жобого ылайык областтык прокурорлор региондун бардык укук коргоо органдарынын жетекчилеринин катышуусу менен координациялык кеңешмелерди өткөрүүгө милдеттүү. Кеңешмелерде кылмыштуулуктун абалынын биргелешкен анализи, кыймылы жана тенденциялары, кылмыштарды ачуунун практикасы, укук коргоо органдарынын ишин координациялоону изилдөө жана биргелешкен басылмаларды чыгаруу сыяктуу маселелер каралууга тийиш. Мындай кеңешмелер квартал сайын өткөрүлөт. Тилекке каршы, координациялык кеңешмелер бир жагынан милдеттердин чаржайыттыгы үчүн, экинчи жагынан – координацияга түздөн-түз тиешеси жок, ишке кабыл алуу, которуу жана бошотуу сыяктуу маселелер талкуулангандыгы үчүн нааразычылыктарды туудурду. Респонденттердин айтуулары боюнча тергөө аракеттерине жетекчиликке, ведомстволор аралык координациялоого байланышкан практикалык талкуулоолор жетишсиз жүргүзүлөт. Прокуратура кызматкерлери мындай маалыматтарды четке кагып, кеңешмелердин протоколдору кылмыштуулукка каршы күрөшүүнү камсыз кылуу боюнча иш чараларды толук талкуулоо процессин көргөзүп, киши өлтүрүүлөргө байланышкан айкын ачык иштер боюнча тергөө аракеттерин чагылдырат деп эсептешет.

Прокуратура органдарынын жетекчилиги тарабынан ИИМ органдарына жана башка тергөө органдарына контролдуктун жоктугу, коррупцияга жана ИИМ органдарындагы кыянаттык менен пайдаланууларга каршы күрөшүү маселелериндегидей чоң сынга алынган жок. Коррупция жана кыянаттык менен пайдалануу өлкөдөгү ички иштер жана прокуратура органдарына ишенимдин кедерин кетирген башкы проблемалар деп аталды.

2007-ж. Каракол, ОШ жана Бишкек шаарларынын тургундарынын арасында ОБСЕнин демилгеси боюнча өткөрүлгөн сурамжылоонун маалыматтарына ылайык суралган 10 адамдын ар бир 7 адамы милициянын кызматкерлери жарандарга ар башкача мамиле кыла тургандыгын, алар өздөрүнүн досторун жана тааныштарына же пара бергендерге гана түзүк мамиле кылаарын белгилешет. Суралган ар бир 10 адамдын 6 адамы милиция элдин эмес өкмөттүн кызыкчылыктарына кызмат өтөйт, милиционерлер эмгек акынын өтө төмөндүгүнөн улам пара алууга мажбур дешет. Сурамжылоонун маалыматтары боюнча жабырлануучулардын жарымынан бир аз

көбүрөөгү гана бул жөнүндө милицияга билдиришет. *Results of Survey on Pilot Community Policing Programme, Karakol, Osh, January 22, 2007, Pervomaiski and Sverdlovski Districts of Bishkek, October 16, 2006.*

Аналитикалык топтун мүчөлөрү маектешкен ички иштер органдарынын кызматкерлери коррупция – бул алардын арасындагы олуттуу проблема экендигин ачык моюнга алышат. Алар калктын кызыкчылыгын терең эске алуу менен милициянын ишинин багытын бурууга багытталган ОБСЕнин демилгесин жактырышат.

Көптөгөн респонденттердин айтуусу боюнча милиция кызматкерлеринин ырайымсыздыгы менен кыянаттыктары жазык системасынын андан да чоң проблемасы болуп саналат. Жогоруда белгиленгендей шектүүлөрдү милиция кызматкерлеринин ур-тепкиге алуусу кадыресе иш деп эсептелет. 2006-ж. үчүн "Крайсис Группун" маалыматтары боюнча «кармалгандарды милицияда алгачкы тергөө стадиясында тергөөчүлөрдүн моюнга алдырууга умтулуп ур-тепкиге алуусу кадыресе ишке айланган. Сотту күткөндөр менен калонияга которууну күткөндөр антисанитардык жана адам чыдагыс шарттарда айлап жатышат; *КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТҮРМӨ АЗАБЫ, Крайсис Групп, Азия, Отчёт № 118, 16 август 2006-ж.* Андан ары отчетто мындай делет:

«Камактагылар менен укук коргоочулар укук коргоо органдарынын кызмат адамдары тарабынан адам укугун эң көп бузулуулары дале болсо ИИМдин карамагында калган убактылуу кармоо изоляторлорунда (УКИ) орун алган дешет бир ооздон. Милициядагы уруп согуулар жана мыйзамсыз кармоолор жөнүндөгү далилдер өтө көп. «Адамдар анда кээде 3 жума бою кармалып, андан кийин алар өздөрү жасабаганды мойнуна алышат» дейт бир укук коргоочу. Кысым көрсөтүлгөн милиция тергөөчүлөрү ачылган иштердин пайызын көбөйтүү үчүн кээде кармалгандарды ачылбаган кылмыштарды жасоодо айыпташат жана моюнга алдыруу үчүн уруп согууну же уруп согом деп коркутууну пайдаланышат». *Ошондо эле, 18-б.*

Аналитикалык топ кармалгандарды уруп сабоо жөнүндө бир нече кабар алды. Көпчүлүк учурда прокуратура күнөөлүүлөргө каршы бир дагы иш козгогон жок. Милиция кызматкерлери тарабынан кыянаттык жасоолорду изилдеген өзгөчө бөлүктүн бар экендигине карабастан,¹² көптөгөндөр ички иштер органдарынын кызматкерлеринин кыянаттык фактылары боюнча иштер сейрек козголо тургандыгын айтышат. Башкы прокуратуранын маалыматы боюнча 2005-2006-жылдары Кылмыш-жаза кодексинин «Кыйноо» деген 305- 1 статьясы боюнча бир дагы иш козголгон эмес, прокуратуранын АВА тобуна берген маалыматы боюнча 2006-ж. 71 милиция кызматкерлерине каршы жазык иши козголгон жана 2007-ж. биринчи жарым жылында 22 милиция кызматкерине каршы иш козголгон. Бирок бул иштердин андан аркы тагдыры жөнүндө эч кандай маалымат берилген жок.

Респонденттер ички иштер органдарынын жана прокуратуранын отчеттуулугун күчөтүү, аларды координациялоо боюнча бир нече сунуштарын көтөрүп чыгышты. Алардын бардыгы: тергөө органдарынын санын кыскартууну, алдын ала тергөө стадиясында прокурорлордун көзөмөлдүк ыйгарым укуктарын күчөтүүнү, ошондой

¹² Аскердик прокурорлор эреже катары куралдуу күчтөрдө жана улуттук коопсуздук органдарындагы кылмыштарды тергөөнү жүргүзүшөт.

эле ИИМ жана прокуратура органдарынын кызматкерлери катышкан тренингдердин санын көбөйтүүнү жакташат.

22-фактор: Айыпталуучунун өкүлдөрү менен өз ара аракет

Прокурорлор коргонуучу тараптын көз каранды эместигин урматташат. Териштирүүнүн адилеттүүлүгүн жана натыйжалуулугун камсыз кылуу максатында прокурорлор соттолуучунун өкүлдөрү менен мамиледе мыйзамдын талаптарын жана этика ченемдерин сакташат.

Тыянак

Салыштырмалуу: Терс

Жазык-процесстик кодекси коргоочулар үчүн көптөгөн укуктарды караштырат, бирок алдын ала тергөө стадиясында квалификациясы жок жана коррупцияга баткан «чөнтөк адвокаттарын» пайдалануунун кеңири колдонулган жана жаман аттыга кабылган практикасы жазык укук адилеттигинин бардык системасынын аброюна шек келтирет. Жазык иштеринин материалдары адвокаттарга тоскоолдуксуз берилсе да, тараптардын тең укуктуулугу принциби сот убагында дайыма эле сакталбайт.

Анализ/Негизги маалыматтар:

Жазык иши боюнча кодекс жазык иши боюнча өндүрүштүн бардык тараптарынын өзгөчө адвокаттардын укуктарына кол тийбестигин караштырат. 12-ст. ылайык прокурор (ошондой эле судья менен тергөөчүлөр) жазык процессине катышкан жарандардын укуктары менен эркиндиктеринин сакталышын камсыз кылууга, аларды жүзөгө ашыруу үчүн шарт түзүүгө милдеттүү». *Ошондо эле*, 12-ст. 5-статьяда жазык иштери боюнча өндүрүштүн тарабы катары укуктардан пайдаланган жана мамлекеттик мекемелер тарабынан корголгон адвокаттар өзгөчө көрсөтүлөт. *Ошондо эле* 5-ст. 16 жана 18-ст. тараптардын мыйзам менен сот алдындагы теңдиктүүлүгүн камсыз кылат жана жазык сот өндүрүшү тараптардын жарыштуулугунун жана тең укуктуулугунун негизинде жүзөгө ашырыла тургандыгын баса көрсөтөт. *Ошондо эле* 16 жана 18-ст. Кылмыш-жаза кодексинде коргоочунун кесиптик ишине тоскоолдук келтирүүгө тыюу салынат. Мындай учурларда эң чоң жаза берүү белгилүү бир кызматты ээлөө же белгилүү бир ишти жүргүзүү укугунан ажыратуу менен беш жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууну караштырат. Кылмыш-жаза кодекси 381- 1 ст. Аналитикалык топ айыптоо менен коргоонун ортосундагы мамилелерди жөнгө салуучу эч кандай колдонмо документтерди ала алган жок.

Прокурор урматтоого жана жактоого милдеттүү болгон коргоочунун укуктары менен милдеттери ички иштер органдарында биринчи суракка алынган учурдан тартып күчүнө кирет жана төмөнкүлөрдү камтыйт:

- ... адвокат сот өндүрүшүнө коргоочу же башка өкүл катары жарыштуулуктун жана тараптардын тең укуктуулугунун негизинде катышат.
- ... шектүүнү, айыпталуучуну же соттолуучуну актаган же алардын жоопкерчилигин жеңилдеткен далилдерди айкындоо жана көрсөтүү максатында мыйзамда көрсөтүлгөн бардык каражаттарды жана ыкмаларды пайдаланат жана аларга зарыл юридикалык жардам көрсөтөт.

- Ишке катышкан учурдан тартып коргоочу төмөнкүлөргө укуктуу:
 - a) шектүүнүн, айыпталуучунун, соттолуучунун, күбөнүн пайдасындагы материалдарды жеке өзү же жекече детективди пайдалануу менен чогултуу;
 - b) күбөлөрдүн кат жүзүндөгү арыздарын жана түшүндүрмөлөрүн алуу, же кылмыш жасалган жерди карап чыгуунун жекече протоколун түзүү;
 - c) тергөөдө жана сотто далилдер келтирүү;
 - d) айыптоо коюуда катышуу;
 - e) шектүүнү, айыпталуучуну, күбөнү суракка алууга катышуу, ошондой эле алардын катышуусу менен же алардын өтүнүчү боюнча жүргүзүлгөн бардык тергөө аракеттерине, ошондой эле коргоочунун өзүнүн өтүнүчү боюнча жүргүзүлгөн тергөө аракеттерине катышуу;
 - f) шектүү, айыпталуучу, соттолуучу менен жалгыз, саны жана узактыгы чектелбеген жолугушуу өткөрүү;
 - g) кармоо протоколу, бөгөт коюу чарасын колдонуу жөнүндө токтом менен, шектүүнүн, айыпталуучунун же коргоочунун өзүнүн катышуусу менен өткөрүлгөн тергөө аракеттеринин протоколдору менен шектүүгө, айыпталуучуга, берилген документтер же болбосо берилүүгө тийиш болгон документтер менен, ал эми тергөө аяктагандан кийин иштин бардык материалдары менен таанышуу;
 - h) иштин материалдарынын көчүрмөлөрүн көчүртүп тартып алуу, алардан зарыл маалыматтарды жазып алуу;
 - i) өтүнүч билдирүү;
 - j) сотко катышуу;
 - k) баш тартууларды билдирүү;
 - l) алгачкы текшерүү органынын кызматкеринин аракетине, тергөөчүнүн, прокурордун, соттун аракеттерине жана чечимдерине даттануу жана аларды кароого катышуу;
 - m) мыйзамга каршы келбеген ар кандай башка каражаттарды жана коргоо ыкмаларын пайдалануу.
- Тергөө аракеттерин жүргүзүүгө катышкан коргоочу, тергөөчүнүн уруксаты менен суралып жаткан адамдарга суроо берүүгө акылуу. Тергөөчү коргоочунун суроолорун четке кагышы мүмкүн, бирок четке кагылган суроолорду протоколго киргизүүгө милдеттүү. Тергөө аракеттеринин протоколунда жазылгандардын тууралыгы жана толуктугу боюнча кат жүзүндө сын-пикирлер жасоого акылуу» Жазык-процесстик кодекси, 148-ст.

Юстиция системасынын коргоочулары жана башка кызматкерлери маектешүүлөрдүн жүрүшүндө айыптоо тарабынан дайыма эле коргоочулардын укуктары сакталбагандыгын айтышат. Алардын пикири боюнча тараптардын тең укуктуулугу принциби мыйзамдын өзүнчө жобосу катары да, сотто да сакталбайт. Жалпысынан респонденттер тарабынан прокурорлордун ыйгарым укуктарынын басымдуулугу белгиленген. Тергөөнүн маалыматтары тийиштүү өкүмгө ылайыкташтырыла тургандыгына даттануулар айтылды. Тергөөнүн натыйжалары, айыптоочу да, актоочу натыйжалары да эч кимди кызыктырбайт. Ошол эле учурда алар убактылуу кармоо жайларында дайыма эле тийиштүү шарт камсыз кылынбаса да, клиенттер менен жолугушууга чек коюу жок экендигин белгилешти.

«Кара же чөнтөк» адвокаттарды пайдалануу практикасынын улантаылышы укук таануучулар жана коргоочулар тарабынан эң курч сынга алынды. Мурда белгиленгендей тергөөчүлөр өздөрү тааныган, квалификациясы жок жана коррупцияланышкан адвокаттарды сурак убагында кармалгандардын өкүлү катары чакыртып алышат. ABA/CEELI 2004-ж. УКРИни да караңыз. Тергөөчүлөр өзүнүн

укуктары жөнүндө дегеле түшүнүгү болбогон кармалган адамдардын ишти кароо үчүн «чөнтөк адвокаттарын» чакырууга макулдугун алышат. Прокурорлор менен тергөөчүлөр ал тургай өзгөчө учурларда кармалгандарга адвокаттарды да сунуш кыла алышат. Жазык-процесстик кодекси, 44-ст. Макул кылуу, коркутуу же уруп согуу аркылуу тергөөчү жана чөнтөк адвокаты кармалганды бир же бир нече кылмыштарды мойнуна алууга, анын мойнуна иш такпоо үчүн же айыптоону кыйла жеңил айыптоого өзгөртүү үчүн пара берүүгө макул кылышат. Респонденттердин көпчүлүгү прокурорлор мындай практиканы эң жакшы биле тургандыгын, ал эми прокуратуранын кээ бир кызматкерлери андан туйтунуп жатышкандыгын да белгилешет. Бир катар респонденттердин баа берүүсү боюнча кыйла оор кылмыштар үчүн кармалгандардын 30%дан ашууну «чөнтөк адвокаттарынын» жардамы менен чечилет.

Иштердин сотто каралышына кайрылсак, коргоочулар көпчүлүк соттор жана прокурорлор тарабынан тараптардын тең укуктуулугу сакталбай тургандыгын белгилешет. Алардын көбү прокурорлор менен судьяларды, айыптоо чечимин чыгарууга бирдей кызыкдар болгон мамлекеттик системанын монолиттүү элементтери катары карашат. Коргоочулардын айтуусу боюнча көпчүлүк жазык иштериндеги алардын өтүнүчтөрү эреже катары айыптоонун пайдасына четке кагылат. Судьялар менен прокурорлор ортосундагы бүтүм кадыресе иш. Кайсы бир учурда бир прокурор судьянын кеңеш бөлмөсүндө ишти талкуулоого жана сот чечимин түзүүгө дайыма катышып келген. Соттолуучуларды сот залында тор аркасында кармоо да, тараптардын теңдиктүүлүк принцибин мазактоо катары кабыл алынат. Бирок коргоочулар тергөө аяктап, иш расмий түрдө сотко өткөрүлүп берилгенден кийин аларга иштин материалдары жана келтирилген далилдер менен таанышууга мүмкүнчүлүк берилерин белгилей кетишти.

Прокурорлор жана (айрым коргоочулар) жогоруда айтылган айыптоолорду танышат. Алардын айтуусу боюнча соттук териштирүүдө тараптардын тең укуктуулугуна карай жолдогу башкы тоскоолдук даярдыгы бар жана тажрыйбалуу адвокаттардын жоктугунда. Респонденттердин көпчүлүгү арачы заседателдердин катышкан сотту караштырган 2006-ж. Конституциянын жаңы жобосуна чоң үмүт артышат. *Ошондо эле*, 15-ст. 6-б. Арачылар соттору алга жасаган бир кадамды жана республиканын юридикалык системасын реформалоо жолундагы дагы бир олуттуу проблеманы билдирет. Көптөгөндөр арачылар соттору тараптардын тең укуктуулугун жакшыраак камсыз кылат деп эсептешет. OPDAT жана ABA азыркы учурда адвокаттарды да, прокурорлорду да арачы заседателдер катышкан шартта иштөөгө даярдоо программасын жүзөгө ашырууда.

23-фактор: Коомчулук/ММК менен өз ара аракет

ММК [жарандык коомдун жана башка элементтери] менен байланыштарында прокурорлор өздөрүнүн компетенциясынын чегинде айкын ачык жана анык маалымат беришет.

Тыянак**Салыштырмалуу: Терс**

Кыргызстандын Мыйзамында жазык иштери жана жазык өндүрүшүнүн жалпы маселелери боюнча айрым өз ара аракеттер уруксат берилсе да, коомчулук жана ММК менен байланыш оор болуп коом тарабынан чыныгы байланыш катары кабыл алынбайт. Ага жараша эле ММК да айкын ачык иштер боюнча прокурордун иш аракеттерине олуттуу таасир көрсөтүү жана мындай маселелер боюнча коомчулукка маалымат берүү мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган.

Анализ/Негизги маалыматтар:

Башкы прокуратура жана Кыргызстандын ар кандай мамлекеттик мекемеси тарабынан маалымат берүү тартибин жөнгө салуучу бир нече мыйзам актылары бар. «Ой – пикирди эркин билдирүү» деген 5-фактордо көрсөтүлгөндөй, Кесиптик этика кодекси өздөрүнүн милдеттерин аткаруунун жүрүшүндө алган маалымат боюнча прокурорлорго жашыруун сырды таратууга тыюу салынат. *Ошондо эле*, 2.6-п. Бардык мамлекеттик мекемелер, анын ичинде прокуратура боюнча ушундай эле эреже иштейт, бул жөнүндө «Маалымат алуунун кепилдиктери жана эркиндиги жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын (*Кыргыз Республикасынын 2002-ж. 18-октябрдагы №147 жана 2006-ж. 28-декабрдагы №214 мыйзамдарынын редакциясында*) 9 жана 10-статьяларында айтылат. [мындан ары – МААЛЫМАТ ЖӨНҮНДӨ МЫЙЗАМ]. Мамлекеттик жашыруун сырды жарыялоо кылмыш-жаза кодексинин 300 жана 330-ст ылайык жазык жазасына тартылуучу кылмыш болуп саналат. Биздин респонденттердин айтуулары боюнча бул мыйзамдар өндүрүштө турган иштер боюнча эч кандай маалымат ММК кызматкерлерине жана коомчулукка берилиши мүмкүн эместигин түшүндүрөт. Аналитикалык топ сот өндүрүшүндө же алдын ала тергөө стадиясында турган иштердин материалдарын ачык жарыялоо фактылары жөнүндө ачык-айкын маалымат ала алган жок.

Экинчи жактан, саналып өткөн актылардын көпчүлүгү жана ички ченемдик башка документтер ММК органдары жана коомчулук менен белгилүү бир өз ара аракетке уруксат берет. Алсак Кесиптик этика кодексинин 2.11-пунктунда прокурор прокуратура органдарынын ишин чагылдырууда массалык маалымат каражаттарына Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында жана ушул Кодексте каралган көлөмдө көмөк көрсөтүүгө тийиш». *Ошондо эле*, Маалымат жөнүндө мыйзам ушул сыяктуу эле мыйзамга каршы келбеген учурларда коомчулуктун мамлекеттик документтерди алуусуна мүмкүндүк берет. *Ошондо эле*, 6-ст. Жазык-процесстик кодекси жасалган кылмыш жөнүндө кандайдыр бир макала жарыялангандан кийин ММК органдарын прокуратура органдары менен кызматташууга милдеттендирет. *Ошондо эле* 154-ст. Ушул Индексин ар кандай бөлүмдөрүндө сөз болгон координациялык комитеттер да массалык маалымат каражаттары менен өз ара аракетти жүзөгө ашырууга тийиш. *Караңыз*, 21-фактор, «ИИМ органдары жана башка тергөө органдары менен өз ара аракет, ошондой эле, Кыргыз республикасынын укук коргоо ишин координациялоо жөнүндө жобонун IV бөлүмү, 7-9-пункттары (*Кыргыз Республикасынын Президентинин 2001-ж. 6-февралдагы №48 Указы менен бекитилген; Кыргыз Республикасынын Президентинин 2006-ж. 17-мартындагы УП №129 Указынын редакциясында*). Акырында келип, 12-буйрук «жарандарга, өкмөттүк эмес уюмдарга, массалык маалымат каражаттарына мыйзамда каралган чектерде прокуратуранын иши, мыйзамдуулук жана укук тартибинин абалы жөнүндө маалыматтар алуу мүмкүнчүлүгүнүн берилишин» талап кылат. «Мыйзамдардын аткарылышына

ченемдик укуктук актыларынын мыйзамдуулугуна жана адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин сакталышына прокурордук көзөмөлдүктү өркүндөтүү жөнүндө» 2006-ж. 3-майдагы №12-буйрук, 16-п. Бирок бүгүнкү күндө прокурорлор ММКга жана коомчулукка кандай түрдөгү маалымат берүүгө, ММК жана коомчулук менен прокуратуранын өз ара мамилеси кандай чектерде жүргүзүлүүгө тийиш экендиги жөнүндө айкын ачык көрсөткөн бир дагы буйрук бир дагы ченемдик акты же мыйзам жок.

Журналисттердин айтуусу боюнча басма сөз менен Башкы прокуратуранын ортосундагы мамиле өтө оор. Журналисттер прокуратуранын иши жөнүндө сейрек маалымат алышат. Кээде өткөрүлгөн бир аз пресс-конференциялар чаржайыттыгы менен айырмаланышат. Прокурорлор биз менен маектешүүдө алар ММК үчүн ачык экендигин, бирок эгерде сөз чулуу иштер жөнүндө жүрсө эч кандай жардам бере албай тургандыгын айтышат. Алар кылмыштуулук жана жазыктык сот адилеттиги системасы боюнча коомдук дискуссияларга чанда бир учурларда катышышат.

ММК органдары иштин чечилишине эч кандай таасир көрсөтө алышпайт. Тескерисинче алар башкы прокурорду көбүрөөк сынга алган сайын, аларга маалымат ошончолук аз бериле тургандыгын түшүнүшөт. Аларга кылмыштарды ачууда жардам сурап же прокуратура органдарында өткөрүлгөн кандайдыр бир иш чаралар жөнүндө айтып берүү өтүнүчү менен кайрылышпайт. 2006-ж. жайында мурдагы Башкы прокурор К.Конгантiev прокурорлорго ММКдан келип түшкөн суроолорго жооп берүүгө тыюу салган. ММК менен байланышта болууга Башкы прокуратуранын жана областтык прокуратуралардын ММК менен байланыш үчүн атайын жооптуу айрым кызматкерлерине гана уруксат берилген. *Жалпысынан караңыз, «Ой-пикирин эркин билдирүү» жана «Коомго отчеттуулук» 15-фактор прокуратура менен коомчулуктун, ошондой эле жарандык коомдун топторунун ортосундагы мамилелер жөнүндө.*

24-фактор: Эл аралык кызматташтык

Прокурорлор башкы өлкөлөрдүн прокурордук кызматтарына мыйзамга ылайык жана кызматташтык духунда эл аралык колдоо көрсөтүшөт.

<i>Тыянак</i>	<i>Салыштырмалуу: Оң</i>
<p>Айрым бир сейрек учурлардан тышкарыда, эки тараптуу укуктук жардам көрсөтүү жана экстрадиция маселелери жалпысынан тез чечилет. Прокуратура прокурордук кызматкерлердин расмий региондук бирикмелеринин курамына кирет, ал эми башкы прокурор болсо Прокурорлордун эл аралык ассоциациясынын мүчөсү болуп саналат. Финансылык донордук колдоонун алдында адам укугун коргоо жана трансулуттук кылмыштарга каршы күрөшүү менен байланышкан эл аралык мыйзамдар жагында кесиптик даярдоо системасы кеңейүүдө.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Кыргызстандын мыйзамдарына ылайык эл аралык өз ара укуктук жардам жана экстрадиция маселелери жалпысынан Жазык-процесстик кодексинин 48-главасында чагылдырылган. Айып коюлган же соттолгон кыргыз жарандарын берүү

жөнүндө өтүнүч менен чет мамлекеттерге кайрылуулар Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасы тарабынан жүзөгө ашырылат. Чет мамлекеттердин өздөрүнүн жарандарын өткөрүп берүү боюнча кайрылуулары Башкы прокурорго же анын биринчи орун басарына жөнөтүлөт. Маалымат берүү жөнүндөгү өтүнүчтөр жагында да ушундай эле тартип колдонулат. Прокуратура жөнүндө Мыйзамдын 6-ст. төмөнкүдөй Жобо бар: «Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасы жазык иштери боюнча жардам көрсөтүүгө байланышкан маселелерди түзүлгөн эл аралык келишимдерге (макулдашууларга) ылайык чечет, ошондой эле келишимдерде (макулдашууларда) каралган башка маселелерди өзүнүн компетенциясынын чегинде чечет». Экстрадицияга жана өз ара жардам көрсөтүүгө байланышкан көпчүлүк окуялар эки тараптуу келишимдерге ылайык чечилет.

Эл аралык укуктук коомчулуктун өкүлдөрү Кыргызстан укуктук жардам көрсөтүү жана экстрадиция маселелерин чечүү жөнүндө өтүнүчтөрдү аздыр-көптүр чын көңүлүнөн канааттандырат. Батыштын мамлекеттик мекемелеринин өкүлдөрү мындай жардам бир жолку мүнөздө болуп, анда ырааттуулук жетишсиздигин көрсөтүшөт. Кыргызстан менен АКШнын ортосундагы кызматташууга келсек, ок атуучу курал колдонулган жана адамдар уурдалган учурлардан кийин – Кыргызстан жарандары, ошондой эле «Манас» аэропортундагы авиабазанын кызматкерлери катышкан окуялардан кийин мамиле оорлогон, бул укуктук жардам көрсөтүү жөнүндө АКШга токтоосуз өтүнүчтөрдү пайда кылды. Экинчи жактан, Кыргызстандын прокурорлору КМШга катышкан өлкөлөр менен эки тараптуу бекем байланыш коңшу мамлекеттер жана Россия менен өз ара жардам берүү экстрадиция жөнүндө маселелерин чечүүгө көмөк бере тургандыгы жөнүндө чоң сыймык менен айтышат.

Кыргыз Республикасынын мурдагы Башкы прокурорлору Мыктыбек Абдылдаев менен Камбаралы Конгантиев жана Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын башкармалыгынын азыркы башчысы Прокурорлордун эл аралык ассоциациясындагы Кыргызстандын бирден бир өкүлү болуп саналышат. «Кесиптик бирикмелерди түзүү эркиндиги» деген 6-фактордо белгиленгендей Кыргыз Республикасынын Башкы прокурору Көз каранды эмес Мамлекеттердин Шериктештигине катышкан мамлекеттердин Башкы прокурорлорунун координациялык кеңешине кирет (КМШ БПКК). Мындай топ мыйзамдуулукту жана кылмыштуулукка каршы күрөштү камсыз кылуу чөйрөсүндөгү кызматташтык маселелерин талкуулоо үчүн дайыма жыйналыштар өткөрүп турат. Мындан тышкары ал Шанхай кызматташтык уюмуна катышкан мамлекеттердин башкы прокурорлорунун Жыйналышынын курамына кирет, бул жыйналыш террорчулукка, сепаратизмге жана экстремизмге каршы аракеттенүү, банги заттарынын жана куралдын мыйзамсыз сатылышына, кылмыш ишинин трансулуттук башка түрлөрүнө, ошондой эле мыйзамсыз миграцияга каршы күрөшүү маселелери жагында иш жүргүзүлөт.

Эл аралык кылмыштуулукка каршы күрөшүүдө кызматташтык жагында катардагы прокурорлор да кеңири даярдыктан өтүшөт. «ИИМ органдары жана башка тергөө органдары менен өз ара аракет» деген 21-фактордо белгиленгендей ОБСЕнин жетеги алдында милиция кызматкерлерин даярдоодо олуттуу иш жүргүзүлүп, анда калк менен байланышты чыңдоого, ошондой эле адам укугун коргоо жана эл аралык адам соодасына каршы күрөшүү жагында эл аралык талаптарды сактоого басым жасалат. 2006-жылы бул программанын чегинде болжол менен жыйырмадай прокурор даярдыктан өтүшкөн.

Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын Кесиптик даярдоо борборунун (КДБ) уставынын III бөлүмүндө Борбор төмөнкү тармактарда эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүп жаткандыгы жөнүндө айтылат: «башкалар менен, анын ичинде чет өлкөлүк окуу жайлары, илим изилдөө уюмдары менен кызматташат; прокурордук кызматкерлерди республикалык, тармактык, тармактар аралык, ошондой эле эл аралык конференцияларга, симпозиумдарга, жыйындарга жана кеңешмелерге жөнөтөт; эл аралык жана өкмөттүк эмес уюмдар, чет өлкөлүк шериктештер менен түз байланышты жүзөгө ашырат, алар менен кызматташтык жөнүндө келишимди түзөт». КДБ ресурстардын жетишсиздигинен кыйналса да, OPDAT жана ABA сыяктуу эл аралык донордук уюмдар коррупцияга, уюмдашкан кылмыштуулукка, акчаны адалдоого жана кылмыштуулуктун трансулуттук башка түрлөрүнө каршы күрөшүү боюнча тренингдерди өткөрүү мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылышат. Аталган жана башка темалар боюнча бул тренингдерде бир катар эл аралык-укуктук адистер жана прокурордук жетекчи кызматкерлер лекциялар менен чыгып сүйлөшөт. Кийинки жылдары прокурорлор Россияда жана Казакстанда уюштурулган стажировкаларга да катышышат. Ошентсе да, прокурордук кызматкерлердин эл аралык кылмыштуулукка каршы күрөшүү жагында кошумча кесиптик даярдыктан өтүү жана квалификациясын жогорулатуу үчүн мындан да чоң мүмкүнчүлүктөр түзүлүүгө тийиш. *Жалпысынан караңыз, 2-фактор, «Үзгүлтүксүз окуу жана квалификациясын жогорулатуу».*

VI. Финансылоо жана материалдык техникалык база

25-фактор: Бюджеттик акча каражаттары

Мамлекет прокуратура берген заявкарга ылайык бюджеттик каражатты зарыл болгон көлөмдө прокуратурага бөлүп берет.

<i>Тыянак</i>	<i>Салыштырмалуу: Бейтарап</i>
<p>Областтык жана жергиликтүү прокуратуралар Башкы прокурор жылдык бюджетти Өкмөткө берердин алдында бюджеттик каражаттардын бөлүштүрүлгөн чен өлчөмдөрүн алышат. Парламент Башкы прокурорду алар өкмөткө берген бюджетти ырастоо үчүн өзүнүн жыйналышына чакыртышы мүмкүн. Кандай болсо да, акыркы эки жылда жылдык бюджет Башкы прокурор сураган көлөмдөн кыйла аз бекитилген.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

2006-ж. Конституциянын 71-ст 2-б. ылайык Өкмөт республикалык бюджетти Жогорку Кеңешке сунуштайт. Мамлекеттик мекеме болгон Башкы прокуратура өзүнүн жылдык бюджетин Өкмөтө сунуштайт. Аналитикалык топ маектешкен прокурорлордун айтуулары боюнча бюджетти даярдоо төмөнкүдөй түрдө жүрөт. А дегенде Башкы прокурор областтык жана райондук прокуратурага бюджеттин негизги чен өлчөмдөрү көрсөтүлгөн нускоочу циркулярларын таратат. Андан кийин райондук прокуратуралардын бюджеттери түзүлүп, алар областтык прокуратураларга жөнөтүлөт. Андан соң ар бир областтык прокурор өздөрүнүн сунуштарын Башкы прокуратурага жөнөтөт. Башкы прокурор келип түшкөн сунуштардын жалпылап, акыркы бюджетти Президенттин администрациясына, Премьер-министрдин аппаратына жөнөтөт. Премьер-министр Башкы прокуратуранын сунуштарын карайт жана аларды эл аралык прокуратура менен макулдашкандан кийин бирдиктүү улуттук бюджетти түзүп, аны парламентке сунуштайт. Президенттин администрациясы бюджеттин долбоорун парламент алдында коргоп чыгат. Биздин респонденттердин ичиндеги парламент депутаттарынын айтуусу боюнча Башкы прокурор депутаттардын суроолоруна жооп берүү үчүн теориялык жактан парламент алдында чыгып сүйлөй алат.

Парламентте талкуулоо аяктагандан кийин бекитилип жаткан бюджет эреже катары Башкы прокурор сунуштаган баштапкы вариантына салыштырганда 20% кыскартылат. Башкы прокуратуранын маалыматы боюнча 2006-ж. сунушталган жылдык бюджет 135 млн. сомду (3476693 АКШ долларын) түзгөн. 2007-ж. прокуратура 138 млн. сом (3 559 353 Акш долларын) сураган. 3-таблицада 2006-жылга улуттук бюджеттин бөлүштүрүлүшү жөнүндө жана 2007-жылга сот адилеттиги, улуттук коопсуздук жана укук тартиби органдары үчүн болжолдонгон каражаттар жөнүндө маалыматтар келтирилген. Бекитилген жана болжолдуу бюджеттер прокуратура адегенде сунуштагандан кыйла төмөн. Парламент бекиткен бюджетке даттанууга болбойт.

VI бөлүмдүн кийинки факторлорунда белгиленгендей Башкы прокуратураны финансылоонун көлөмү жетишсиз. Прокурорлор офис жабдууларын сатып алууга жана ремонт-курулуш иштерин жүргүзүүгө каражаттын жетишсиздигине

даттанышат. Көптөгөн прокурорлор кагазды жана кеңсе буюдарын өздөрүнүн эсебинен сатып алышат. Райондук прокуратуралардын көпчүлүгүнүн имарат жайлары начар абалда. Бекитилген бюджет коммуналдык тейлөөлөрдү жабууга жана эмгек акы жана жөлөкпүлдөр төлөп берүүгө гана жетет. Эмгек акынын деңгээли коррупцияга каршы натыйжалуу күрөштү камсыз кылуу үчүн жетишсиздигин кылат.

Ошентсе да 2006-ж. аягында прокуратура 700 персоналдык компьютер сатып алуу үчүн кошумча финансы алган. Тилекке каршы сатып алынган компьютерлердин бардыгы эле иштебейт жана алардын бири дагы бирдиктүү системага туташтырылган эмес. Кошумча бюджеттик каражаттар берүү өтө сейрек.

3-таблица. Кыргыз Республикасынын Улуттук бюджетти, Сот адилеттиги, улуттук коопсуздук жана укук тартиби органдары, 2006 жана 2007-жж..

Ведомствонун аталышы	2006 (бекитилген.) миң сом	2007 (болжол) миң сом
Сот адилеттиги	607 703,6	608 224,1
Конституциялык сот	9 874,1	9 935,6
Жогорку сот	36 872,5	32 102,2
Башкы прокуратура	111 615,1 (2,94 млн долл.)	112 310,3 (2,96 млн долл.)
Юстиция министрлиги	39 970,5	40 219,4
Сот департаменти	119 729,9	120 483,9
Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин оңдоп-түзөө мекемелерин кайтаруу жана соттолгондорду жана камакка алынгандарды коштоп жүрүү	59 756,0	60 128,2
Аскердик сот	7 194,1	7 238,9
Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин жазаны аткаруунун башкы башкармалыгы	222 691,4	225 805,7
Улуттук коопсуздук жана укук тартиби	1 942 836,5	1 960 541,1
Аскердик прокуратура	10 472,0	10 537,2
Коргоо министрлиги	477 413,9	483 316,6
Улуттук коопсуздук кызматы	198 706,0	200 586,8
Ички иштер министрлиги	699 731,6	705 818,9
Чегара кызматы	406 287,5	409 120,4
Коррупцияны алдын алуу боюнча Кыргыз Республикасынын улуттук агенттиги	6 980,6	7 024,1
Банги заттарды контролдоо боюнча Кыргыз Республикасынын агенттиги	26 265,6	26 429,2
Финансы чалгыны кызматы	25 000,0	25 155,7
Мамлекеттик күзөт кызматы	42 816,5	43 083,2
Улуттук гвардия	49 162,8	49 469,0

26-фактор: Материалдык-техникалык камсыз кылуу

Мамлекеттик прокурордук кызмат талаптагыдай иштөөсү үчүн талаптагыдай финансылоону камсыздайт, шарт түзөт жана ресурстар менен камсыз кылат.

Тыянак	Салыштырмалуу: Терс
<p>Финансылоо деңгээли прокуратуранын маалымат технологиялар, уюштуруу технологиялары, имарат-жайларды оңдоо жана материалдык-техникалык база тармагындагы керектөөлөрүнө ылайык келбейт. Штаттык тизме жазык куугунтугун ишке ашыруу үчүн жетиштүү болушу мүмкүн, бирок аткаруу бийлик органдарынын мыйзам актыларын аткарышына көзөмөлдүк жүргүзүү үчүн жетишсиз.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Жазык иштери боюнча сот адилеттигин аткарууда айыптоону натыйжалуу жүзөгө ашыруу кыйла өлчөмдө зарыл операцияларды жүргүзүү үчүн бөлүнгөн каражатка жараша болот. Буга кадрлар, жумушчу жайлары, жабдуу, материалдык-техникалык жабдуу ошондой эле маалыматтык-техника каражаттары кирет.

2006-ж. Конституцияга Прокуратура жөнүндө Мыйзамга жана Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жобого ылайык прокуратура системасын жетектөө үчүн Башкы прокурор жооптуу. Бирок дээрлик бардык респонденттер прокуратуранын натыйжалуу иштеши үчүн бекитилген бюджет жетишпей тургандыгын айтышат. Өткөн эки жыл үчүн бөлүнгөн бюджет бардык зарыл чыгымдарды жабуу үчүн жетишкен эмес.

Жумушчу жайларды жабдууда, материалдык-техникалык жабдуу жана техникалык каражаттар боюнча бир нече прокурор кырдаал улам курчуп бараткандыгын, анткени райондук прокуратуралардын имараттары негизинен 80 жылдан ашуун мурда курулуп, аларга зарыл ремонт жүргүзүлбөй, жарым-жартылай авариялык абалга жетип, жылытуу системасы менен да жабдылбагандыгын белгилеп өтүштү. Мурда эле белгилеп өткөндөй прокурорлор кагазды, кеңсе буюмдарын негизинен өздөрү сатып алышат. *Караңыз:* 25-фактор «Бюджеттик акча каражаттары» бир кезде бекер берилүүчү формалуу кийим үчүн азыр кызматкерлер акы төлөшөт. Жаңы 700 компьютер сатып алынгандыгы жакшы болду, анткени аларга юридикалык документтердин чоң базасын камтыган «Токтом» программасы киргизилген. *Ошондо эле.* Бирок райондук прокурорлор мурдагыдай эле укук документтеринин орусча китептерин пайдаланышат, ошондой эле азыр да прокуратуранын бардык бөлүгүндөгү компьютерлер Интернетке кошулган эмес. Өндүрүштө турган иштердин электрондук-файлдары жана түзөтүү мекемелери боюнча бирдиктүү маалыматтар базасы жок.

Кадр маселелери мындан да начар. Прокурорлор бир жагынан алганда жазык сот адилеттигинин башка мекемелериндеги кадрлардын толукталышына караганда өздөрүн азбыз дешет. Райондук прокурорлор прокуратуранын кызматкерлери ИИМдин ушундай эле органдарындагыдан он эсеге аз экендигин айтышат. Прокурорлордун маектин жүрүшүндөгү билдирүүлөрү боюнча Кыргызстандын эң ири эки районунда прокуратура кызматкерлеринин саны жазык иштери менен иш жүргүзгөн судьялардын санынан эки эсеге аз, бирок расмий маалымат боюнча

бүткүл өлкөдө 413 судьялык кызмат бар. Прокурорлор, калкы дээрлик бирдей, жазык-укук системасы да окшош коңшу Тажикстанга салыштырганда Кыргызстанда прокурорлор эки эсеге аз дешет.

Экинчи жагынан алганда, 2006-ж. Конституциянын 72-ст. ылайык мыйзамдардын аткарылышына көзөмөлдүк боюнча милдет, тергөө жүргүзүү жана сотто айыптоону колдоо үчүн кеткен убакытты жейт. Бардык 721 прокурордун ичинен болгону 132, б.а. 21%ы гана сотто айыптоо тарабы катары катышат. *Functional Analysis of the Kyrgyz Criminal Legal System, DOJ/OPDAT, July 2006, at 14, 17.* Прокуратуранын юрисдикция системасынын биринде да кызматкерлердин 24%ынан ашууну айыптоону колдоо ишин жүргүзбөйт. *Ошондо эле.* 2006-ж. 25-июнда прокурорлор кызматкерлери арасында OPDAT өткөргөн чакан сурамжылоо сурамжылангандардын 80% кызмат милдеттеринин ашкере көпчүлүгүн сезбейт. *Ошондо эле.* Чынында эле, биз суроо салган судьялар да прокурорлор ашыкча деле иштебейт деп эсептешет. Алардын айтуулары боюнча, прокурорлор жакшы иштегилери келбейт. Мындай кайчылуу маалыматтар тергөө өндүрүшү жана мамлекеттик айыптоону колдоо тармагында күч-каражатты натыйжалуу бөлүштүрүүдө кемчиликтер бар экендигин көрсөтөт.

27-фактор: Натыйжалуулук

Прокурорлор колдо болгон каражаттардын жардамы менен эң мыкты натыйжаларга жетишүүгө умтулуп, өз милдеттерин жигердүү аткарышууда.

Прокуратуралардын иштин майнаптуулугун өркүндөтүүгө мүмкүндүк берген уюштуруучу иш-чараларынын кат жүзүндөгү пландары бар. Прокуратураларда жазык сот адилеттигин ишке ашыруунун кат жүзүндөгү көрсөтмөлөрү, принциптери жана критерийлери бар.

Тыянак	Салыштырмалуу: Терс
<p>Башкы прокурор кийинки мезгилде прокуратуранын ишин өркүндөтүү максатында кат жүзүндө бир катар буйруктар чыгарса да, кызматтык жайлардын абалынын начарлашына, уюштуруу техникасынын жетишсиздигине жана аткаруу бийлик органдарынын мыйзам актыларын көзөмөлдүк боюнча функцияларды аткарууга байланыштуу кызматкерлердин штатынын көбөйүшүнө байланышкан чечүүнү талап кылган топтолгон көптөгөн проблемалар бар.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Мурдагы Башкы прокурор К.Конгантiev иштин натыйжалуулугун жогорулатуу жана прокурордук кызматка жетекчиликтин өркүндөтүү маселелери боюнча 2006-жылы чыгарган буйруктардын опсуз көптүгү, азыркы учурда анын эң биринчи милдеттеринин бири прокуратура ишин өркүндөтүү болуп эсептелет дегендей таасир калтырат. Ал 2005-ж. өткөрүлгөн, Кыргыз Республикасынын бардык прокуратураларынын ишин текшерүүдөн пайда болгон. 2007-ж. 17-мартындагы «Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарындагы ишти уюштурууну өркүндөтүү боюнча иш-чаралар жөнүндө» №3/6 *буйрукта*, прокуратура органдарынын ишин анализдөө бардык деңгээлдеги прокурорлордун ишинде

олуттуу кемчиликтер бар экендиги айтылат. Буйрукта төмөндөгүдөй кемчиликтер белгиленген:

1. Прокурордук көзөмөл тармактары боюнча аналитикалык иш жок;
2. Кызматтык документтердин сапаты коюлган талаптарга жооп бербейт;
3. Тергөөгө жетекчиликтин деңгээлинин төмөндүгү, ошондой эле;
4. Даярдоонун белгиленген тартибин бузуу жана жер-жерлерде тапшырмаларды чаржайыт көрсөтмөлөрү менен жөнөтүү. *Ошондо эле*, 1-б.

3/6 буйругу көзөмөлдүк функцияларды аткарган прокурорлорду милдеттерди бөлүштүрүүнү өзгөртүүгө, документтерди даярдоого контролдукту күчөтүү, кеңешмелерди өткөрүүнү азайтуу жагына карай өзгөртүү жана иштер жана арыздар менен кыйла натыйжалуу иштөөнү камсыз кылган тартипти иштеп чыгуу. *Ошондо эле*.

Кийинки буйруктарда – №12 (2006-ж. 3-майдагы «Мыйзамдардын аткарылышына, ченемдик укуктук актылардын мыйзамдуулугуна жана адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин сакталышына прокурордук көзөмөлдүктү өркүндөтүү жөнүндө»), № 13 (2006-ж. 3-майдагы «Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарында даттануулар, арыздар менен иштөөнү жана жарандарды кабыл алууну уюштуруу жөнүндө») жана № 14 (2006-ж. 3-майдагы «Жазык жана жарандык сот өндүрүшүнө кытышууларын камсыз кылуу боюнча прокурорлордун ишин уюштуруу жөнүндө») – прокурорлорго жарандар укугун көбүрөөк урматтоо, коомчулук менен байланыштарда көбүрөөк ачыктыктын зарылдыгы, өз милдеттерине жана жарандардын кайрылууларына формалдуу мамилени төмөндөтүү боюнча чара көрүү, кызмат адамдарынын иш-аракетине байланыштуу кайталап кайрылууларга өзгөчө көңүл буруу, жарандардын арыздары менен ишти ар бир алты айда анализдөө жазык иштери боюнча тергөө жүргүзүүнүн тууралыгы жана тергөөнүн кабыл алынган эрежелерин бузууда күнөөлүү болгонду жазага тартуу көрсөтүлгөн.

Иштин натыйжалуулугунун мааниси түшүнүктүү экенине карабастан прокурордук кызматка жетишсиздиги жана уюштуруучулук кемчиликтер кедерги болууда. Прокуратурага бөлүнгөн каражат «Материалдык-техникалык камсыз кылуу» деген 26-фактордо белгиленгендей өтө жетишсиз. «Токтом» маалыматтар электрондук базасы болгонуна карабастан, бардык эле прокуратуралар ага чыга албайт. Ачык-айкын иштер жана укук бузуучулар боюнча өндүрүштүн электрондук системасы жок. Бардык иштер кол менен аткарылат. Бул факторду талкуулоонун жүрүшүндө прокурорлор бардык отчетторду тартипке салуу үчүн дем алыш күндөрү ишке чыгууга мажбур болгон кызматкерлердин аракетчилдиги аркасында кол менен иштөө системасы жакшы жолго салынганын айтышты. Иш кол менен аткарылгандыктан улам өндүрүш кечиккен фактылар жөнүндө бир да прокурор айткан жок. Бирок бир региондун прокурору башка региондордо айыпталган адамдын мурдагы соттуулуктары тууралуу маалыматтарды иштеп чыгуунун мындай өркүндөтүлбөгөн системасынын жардамы менен кантип биле ала тургандыгы түшүнүксүз. Соттук угуулардын протоколуна келсек, сот катчысы өз колу менен жазылган протоколдо сотто талкуулангандардын сөлөкөтүн гана көрсөтөт.

Ведомстволук тоскоолдуктар да иштин натыйжалуулугуна таасир этет. Прокурорлордун айтуулары боюнча аткаруу бийлик органдарынын мыйзамдык актыларды сактабагандыгына байланыштуу жыл сайын аларга он миңдеген даттануулар жамгырдай жаап келе тургандыгын айтышат. Мындай конституциялык милдет адам ресурстарынын зор массасынын колун байлайт. Башка бөлүмдөрдө

белгилегендей жарандар тобу алардын, адатта милиция кызматкерлеринин адам укугун бузуусуна тийиштүү прокуратурага кайрылуулары көп учурда жоопсуз калат же чоң кечигүү менен келет деп даттанышат. Өзгөчө жазык иштери боюнча тергөө ишинде аракетсиздиктин жана милдеттерди кайталоонун фактылары өзгөчө көп. Сегиз тергөө органы иштеп, анан да алардын кээ бирлери прокуратуранын милдеттери сыяктуу милдеттерге ээ болгон учурда бир эле кылмыш боюнча эч кандай координациялоосуз жана прокурордун көзөмөлүсүз эле бир нече ведомстволор иш жүргүзүшү мүмкүн. *Караңыз: 21-фактор. «ИИМ органдары жана башка тергөө органдары менен өз ара аракет».*

Башкы прокуратуранын статистикасынын негизинде түзүлгөн кийинки таблицалар 2006-ж. жазык иштери жана тергөө боюнча иштердин жалпы жыйынтыктарын келтирет. 4-таблицада 2006-ж. Козголгон иштердин жалпы саны келтирилген. 5 жана 6-таблицаардан көрүнүп тургандай 2006-ж. сотко 15628 иш жөнөтүлүп, алардын 645 гана, б.а. 4,1% тергөөнүн кемчиликтерин толтуруу үчүн сотко кайтарылган. Бул маалыматтарды жазык иштери боюнча сот угууларына 132 прокурор катышкандыгы жөнүндө USDOJ/OPDAT алган цифраларга салыштырса орточо алганда ар бир прокурордун иш жүгү 2006-ж. 119 жаңы ишке көбөйгөн.¹³ *Караңыз, 26-фактор "Материалдык-техникалык камсыз кылуу".*

4-таблица. 2006-ж. Башкы прокуратура козгогон иштердин жалпы саны, башка тергөө органдарын көрсөтүү менен

<i>Тергөө органы</i>	<i>Козголгон жазык иштери</i>	<i>Бардык бүткөрүлгөн иштер (сотко жөнөтүлгөн+ кыскартылган)</i>
Прокуратура	2754	1602
ИИМ	25564	24281
ЖАМБ	1133	634
УКК	228	230
Финансы полициясы	555	536
Транспорт кызматы	5	48
Банги заттарды контролдоо боюнча	153	149
<i>Бардыгы:</i>	30 392	27 480

5-таблица. Прокуратура сотко жөнөткөн бардык иштердин жалпы саны, 2006-ж. башка тергөө органдары менен салыштырганда.

<i>Тергөө органы</i>	<i>Башка тергөө органдары менен салыштырганда прокуратура тарабынан сотко жөнөтүлгөн иштер</i>
Прокуратура	1444
ИИМ	12925
ЖАМБ	604

¹³ АВА тигил же бул сот чечимдери чыгарылган иштер жөнүндө маалыматтар ала алган жок.

УКК	139
Финансы полициясы	403
Транспорт кызматы	38
Банги заттарды контролдоо боюнча	145
Бардыгы :	15 698

6-таблица. Сот тарабынан тергөө органдарынын андан аркы тергөөсү үчүн бөлүнгөн иштердин жалпы саны, 2006-ж. сот ко жөнөтүлгөн иштердин жалпы санына карата % менен.

<i>Тергөө органы</i>	<i>Тергөөнүн кемчиликтерин толуктоо үчүн кайта кайтарылган</i>	<i>Иштердин пайыздык катышы</i>
Прокуратура	44	3,0
ИИМ	522	4,0
ЖАМБ	n/a	n/a
УКК	17	12,2
Финансы полициясы	50	12,4
Транспорт кызматы	7	18,4
Банги заттарды контролдоо	6	4,1
Бардыгы:	646	4,1

28-фактор: Компенсациялар жана жеңилдиктер

Прокурорлор мыйзамда белгиленген жетиштүү компенсациялар жана жеңилдиктер, анын ичинде сот адилеттигин аткаруу жагындагы ойногон ролдорунун өлчөмүнө жараша эмгек акы жана пенсия алышат.

Тыянак	Салыштырмалуу: Терс
<p>Кошумча жеңилдиктер толук ылайыктуу көрүнгөнү менен кийинки мезгилде мурда көрсөтүлгөн тейлөөлөр көлөмү азайды. Азыркы эмгек акы деңгээли, квалификациялуу прокурорлорду прокуратура системасында узак убакыт кармап туруу үчүн өтө төмөн болуп, коррупциянын таралышына көбүрөөк көмөк берет. Квалификациянын прокурорлордун иштен кетип калуудан кармап туруу – прокуратуранын көпчүлүк жетекчилери улам көп кириптер болуп жаткан проблема.</p>	

Анализ/Негизги маалыматтар:

Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жобонун 25-ст. ылайык «прокурордук кызматкерлердин кызмат маяналары жоопкерчиликтик деңгээлине жана алардын кызматтык милдеттеринин татаалдыгына, «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында каралган кызмат орунун категориясына жараша Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан белгиленет. Мамлекеттик кызмат жөнүндө Мыйзамдын 22-ст. кенже инспектордон мамлекеттик кеңешчиге чейинки

сегиз класстык чен көрсөтүлгөн Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жобонун 11-статьясында төмөндөгүдөй он класстык чен көрсөтүлөт: «кенже юрист, 3-класстагы юрист, 2-класстагы юрист, 1-класстагы юрист; 3-класстагы юстиция кеңешчиси; 2-класстагы юстиция кеңешчиси; 1-класстагы юстиция кеңешчиси; 3-класстагы мамлекеттик юстиция кеңешчиси; 2-класстагы мамлекеттик юстиция кеңешчиси; 1-класстагы мамлекеттик юстиция кеңешчиси.

7-таблица. Ээлеген кызмат орундарына жараша прокурорлордун айлык маяналары, 2007-ж. (расмий эмес маалыматтар)

Кызматы	Айлык маяна сом менен	Айлык маяна АКШ доллары менен
Башкы прокурорлордун орун басарлары	10,000 – 12,000	258 – 308
БП башмармалыктарынын башчылары	7000 – 9000	180 – 231
Областтын прокурорлору	7000 – 8000	180 – 205
Областтык прокурорлордун жардамчылары	3000 – 4000	77 – 103
Райондун прокурорлору	5000	128
Райондун прокурорлорунун жардамчылары .	2000	51
Бпнын кенже прокурорлору	3000 – 5000	77 – 128

Прокурорлор айлык эмгек акысына кошумча мыйзамда каралган төмөнкүдөй жеңилдиктерди алышат:

1. кызмат өтөгөн жылдарына жараша 35-45 күн узактыктагы жылдык кезектеги акы төлөнүүчү өргүү;
2. турак-жай менен, зарыл болгон учурларда- убактылуу турак жай менен камсыз кылынышат;
3. коомдук транспорто акысыз жүрүү менен камсыз кылынышат;
4. пенсия менен камсыз кылынышат;
5. эмгекке жарамдуулугун жоготкон учурда жөлөкпул менен камсыз кылынышат;
6. формалуу кийим менен камсыз кылынышат;
7. үй-бүлөнүн жашы жете элек мүчөлөрү үчүн бала бакчаларда, жайкы эс алуу лагерлеринде, интернаттарда орундар менен камсыз кылынышат;
8. ээлеген жайларында телефон байланышы менен камсыз кылынат.

Кошумча акылар кынтыксыз кызматы үчүн же класстык чен мөөнөтүнөн мурда ыйгарылса негизги маянага кошумча 10% өлчөмүндөгү кошумча акыны камтышы мүмкүн. *Караңыз:* Прокуратура жөнүндө Мыйзам IV бөлүм, ошондой эле Кызмат өтөө тартиби жөнүндө Жобо 15, 16, 25-29-ст.

Бардыгы прокурордук кызматкерлердин эмгек акысы эң төмөн дешет. Респонденттердин дээрлик бардыгы прокурорлордун эмгек акысынын аздыгы бардык түрдөгү коррупциянын таралышына көмөк берип, айыптоонун жеңилдетүүнө же жазык иштеринин мөөнөтүнөн мурда жабылышына алып келет деген ой-

пикирлерди туура көрүшөт. Бардык респонденттер коррупциянын деңгээлин төмөндөтүү максатында прокурорлордун эмгек акысы көбөйтүлүүгө тийиш дешет. Айыл жеринде иштеген прокурорлордун айтуусу боюнча аларга мурдагыдай турак-жай берилбей калган. «Материалдык-техникалык камсыз кылуу» деген 26-фактордо белгиленгендей, прокуратура эреже катары мындан ары формалык кийим бербейт. Аз эмгек акы көптөгөн прокурорлорду кызыктырууга жана алардын натыйжалуу иштөөгө умтулуусуна терс таасир берүүдө. Бул OPDAT жүргүзгөн, жогоруда аталган анализдеги прокурорлор прокуратурада орточо алты жылдан иштей тургандыгын ырастайт. Көптөгөн кызматкерлер кыйла пайдалуу жеке сектордо иштөөгө кетип жатса да, прокуратуранын жетекчи кызматкерлери кадрлардын ишке кирип-чыгуусу кыйын кырдаалга жете элек деп эсептешет. Аларды, прокурорлорду мурдагыдай эле чоң ыйгарым укуктар менен прокуратуранын система катары маанилүүлүгү, ошондой эле анын мамлекеттик кызмат катары мүмкүнчүлүктөрү кызыктырат деген ишенимдери жоюла элек.

Кыскартуулар тизмеси

ПРИ:	Прокуратураны реформалоо индекси
УКРИ:	Укуктук кесипти реформалоо индекси
СРИ:	Сот реформасынын индекси
ИИМ	Ички иштер министрлиги
ҮОКЖ:	Үзгүлтүксүз окуу жана квалификациясын жогорулатуу
ОБСЕ:	Европадагы коопсуздук жана кызматташтык боюнча уюм
ПРООН:	Бириккен Улуттар Кюмунун Өнүктүрүү программасы
КМШ:	Көз каранды эмес мамлекеттердин шериктештиги
ЖПК:	Жазык-процесстик кодекси
КДБ:	Кесиптик даярдоо борбору
USAID:	АКШнын эл аралык өнүгүү боюнча агенттиги
USDOJ/OPDAT:	Чет мамлекеттердин прокуратурасын өнүктүрүү, көмөк көрсөтүү жана окутуу боюнча АКШнын Юстиция министрлигинин департаменти